

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

147318

MERSİN MÜBADİLLERİ

Fahriye EMGİLİ

DANIŞMAN

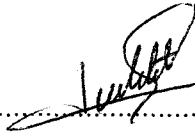
Doç. Dr. A. Nükhet ADIYEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2004

İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. A. Nükhet ADIYEKE

(Danışman)

Üye.....

Prof. Dr. Tamer GÖK

Üye.....

Doç. Dr. Şerife YORULMAZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

01/07/2004

Prof. Dr. Serra DÜRÜĞÖNLÜ

ÖNSÖZ

Büyük savaşlar ve toplumsal felaketler sonucu yaşanan göçler o toplumların hafızalarında önemli yer tutar. Dönemin kendine özgü koşulları içinde Türk Kurtuluş Savaşı sonunda yaşanan yoğun nüfus hareketleri de böyledir. Öyle ki, Bağımsız Türk Devleti'nin varlığının uluslar arası arenada onaylandığı Lozan'da karara bağlanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sözleşmesi ve Protokolü uyarınca, Yunanistan'da yaşayan Yunan uyruklu Müslümanlar ile Türkiye'de yaşayan Türk uyruklu Rumların zorunlu mübadelesi Yunanistan'da olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik, kültürel yapısının oluşum ve dönüşümünde de etkili olmuş ve her iki tarafın hafızasında derin izler bırakmıştır.

Yakın dönem Türkiye Tarihi araştırmalarında son birkaç yıldır toplumsal yaşamı yakından ilgilendiren nüfus, eğitim, kültür çalışmaları önem kazanmakta, göç olgusunu işleyen çalışmalarda artış görülmektedir. Hiç şüphe yok ki bu türden çalışmalar Türkiye'nin tarihsel gelişim ve biçimleniş sürecini daha anlaşılır kılmaktadır. Yunanistan'dan gelen mübadillerin Mersin'e yerleştirilmelerinin incelenmesinin bu sürecin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşüncesi bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Böylesi bir çalışmanın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci içinde karşılaşılan güçlüklerin ve mübadillerin dramının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabileceği gibi bölge tarihinin daha iyi bilinmesine de yardımcı olacağı umulmaktadır.

Mersin'den Yunanistan'a gidenlerin durumunun incelenmesinin Yunanistan'daki kaynakların da incelenmesini zorunlu kılan daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirmesi, bu tez çalışmasını sadece Mersin'e gelen mübadillerle sınırlandırmıştır.

İki yılı aşkın bir emeğin sonucu olan bu çalışmada birçok insanın katkısı oldu. Öncelikle iyi bir danışman ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emeği olan Hocam, Doç Dr. A. Nükhet ADIYEKE'ye minnettarlığımı belirtmeliyim. Engin tarih bilgisiyle çalışmalarına yön verip tezimin her aşamasında bana çok yardımcı oldu. Yönlendirme, ilgi, sabır ve katkılarının benim için büyük bir şans olduğuna inanmaktayım. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Bilimsel titizliğiyle beni yönlendiren Hocam Doç. Dr. Fevzi DEMİR'in çalışmada katkısı önemli oldu. En içten ve derin teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Çalışma boyunca benden yardımlarını esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye, Osmanlıca çeviriler için değerli zamanını harcayan ve her zaman bana destek olan Okutman Mehtap ÇELİK'e, teşvikleri, kişisel anlamda sürekli ilgisi ve yol göstericiliği için Yrd. Doç. Dr. Üftade ÇUKUROVA ve Doç Dr. Bülent ÇUKUROVA'ya teşekkür borçluyum. Ayrıca, yazdıklarımı özveri ve içtenlikle dilbilgisi açısından inceleyen Ümit ALOĞLU'na, sevgili dostum Ayten TAŞ'a, kendi tez çalışması yoğunluğu içinde bazı müsveddeler üzerindeki eleştirel değerlendirmeleri için Arş. Gör. Hasan YÜREK'e, mübadillerle yaptığımız görüşme kasetlerinin deşifre edilmesindeki yardımlarından ve ilgisinden dolayı Arş. Gör. Özlem KARSANDIK'a, dostlukları, destekleri için Uzman Melike KARA'ya ve sevgili Ayşin GÜZEL'e, Neval BOZER'e yardımları için İlker SEVER'e Uzman Tülin SELVİ ÜNLÜ'ye ve Mersin'deki mübadillerle görüşmemi sağlayan Cahit ARSEVEN'e, ayrı ayrı teşekkür ederim.

Jüri üyesi sayın Prof. Dr. Tamer GÖK'e ve Doç. Dr. Şerife YORULMAZ'a yapıcı eleştirileri ve katkıları için ayrıca teşekkür etmek isterim.

Her zaman olduğu gibi, bu çalışma sırasında sonsuz desteklerini gördüğüm anneme, babama, "Akdoğan" ve "Emgili" ailesine teşekkür etmek benim için büyük zevktir.

En önemlisi, bir mübadil ailenin torunu olarak, anılarını paylaştığım mübadeleyi yaşamış insanlara, tarihsel deneyimi geleceğe aktarma yönündeki araştırmamıza tanıklıklarıyla kaynaklık eden ve evlerinin kapılarını bana açan "Mersin Mübadilleri"ne ve ailelerine saygı ve teşekkürlerim sonsuzdur. Bu çalışma sırasında tanıklıklarından yararlanma olanağı bulduğum ancak kısa süre önce kaybettiğimiz mübadilleri de saygı ve rahmetle anıyorum.

Fahriye EMGİLİ

Nisan 2004

ÖZET

Mersin Mübadilleri'ni konu alan bu çalışma hem Mersin'in ve hem de yer aldığı daha geniş bir bölgenin mübadele sürecindeki gelişmelerini içermektedir.

Kuşkusuz, Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında Türkiye genelinde olduğu gibi Mersin tarihinin de önemli bir dönemi veya dönemeci olmuştur. Dönemin kendine özgü görüntüsünde yaşanan yoğun nüfus hareketleri önemli yer tutmaktadır. Türk-Yunan nüfus değişimi ise bu demografik hareketliliğin en ilginç örneğini oluşturmaktadır.

Her iki tarafın da daha türdeş bir toplum yaratmak isteğinin bir sonucu olan bu zorunlu nüfus değişimi bölgede yaşayan insanları ve bu insanların kültürlerini derinden etkilemiştir. Tezimiz bu süreci Mersin örneğinde izlemeyi amaçlamıştır. Çalışmamızda Mersin'e getirilen mübadillerin bu zorunlu yer değiştirme süreci içindeki durumları, Mersin'de karşılaşmaları ve bu sürecin bölgenin sosyo-ekonomik gelişmeleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk-Yunan ilişkileri, Mübadele, Mersin, İskan, Girit, Selanik.

ABSTRACT

This study, which deals with the emigrants to Mersin during the population exchange, includes the developments taking place in Mersin and surrounding areas in the exchange process.

It is no doubt that the Turkish War of National Liberation is the most important part and a turning point in the history of Mersin as it is in that of Turkey. In distinctive appearance of the period, population movements are very important. Turkish-Greek population exchange is the most interesting example of this demographic mobility.

This mandatory exchange, which took place as a result of the desire of both sides to create a more homogeneous society, affected the people living in the area and their culture seriously. Our thesis intends to explore this process, focusing on the example of Mersin. In our study, the conditions of the emigrants to Mersin in this mandatory exchange process, their meeting with indigenous people of Mersin and effects of this process on the socio-economic developments of the area are evaluated.

Keywords: Turkish-Greek relations, population exchange, Mersin, settlement, Crete, Thessalonica.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM: MÜBADELEYE DOĞRU TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ VE LOZAN.....	5
I.1. Mübadele Öncesi Türk Yunan İlişkileri.....	5
I.2. Uluslar Arası Antlaşma ve Mübadele Sorunu.....	10
I.2.1. Lozan Barış Antlaşması ve Çözüm Önerisi.....	10
I.2.2. Azınlıklar Sorunu İle Mübadelenin İlişkilendirilmesi.....	15
I.2.3. Mübadele Sorununun Ele Alınışı.....	18
I.2.4. Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi.....	23
I.3. Etabli Sorunu.....	27
II.BÖLÜM: MÜBADELENİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ.....	32
II.1. Genel Uygulama.....	32
II.1.1. Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Mübadele Sözleşmesi'nin Uygulanması.....	32
II.1.2. Mübadillerin Yunanistan'da Hazırlıkları Sürecinde Cemaat-i İslamiye İdareleri.....	38
II.1.3. Mübadiller Yunanistan Limanlarında.....	41
II.2. Mübadelenin Türkiye'de Uygulanması.....	54

II.2.1. Mübadele Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Çalışmaları	54
II.2.2. Mübadele, İmar ve İskan Kanunu'nun Çıkarılması.....	64
II.2.3. İskan Kavramı ve İskan Bölgelerinin Belirlenmesi.....	67
II.2.3.1. İskan Nedir?.....	68
II.2.3.2. İskan Bölgelerinin Seçimi ve Karşılaşılan Sorunlar.....	76
II.3. Mübadelenin Genel Uygulanışına İlişkin Saptamalar.....	80
III.BÖLÜM: MÜBADİLLERİN İSKAN BÖLGELERİNE YERLEŞTİRİLMELERİ VE MERSİN.....	84
III.1. İskan ve Dağıtım Bölgesi Olarak Mersin.....	84
III.2. Mübadelede Mersin Limanı.....	88
III.2.1. Mübadillerin Mersin Limanına Gelişleri ve Gidişleri.....	88
III.2.2. Mübadillerin Mersin Limanından İskan Bölgelerine Sevk Edilişleri	96
III.3. Mersin İskan Bölgesinde Mübadiller.....	98
III.3.1. Mübadiller Mersin Merkez Kazasında.....	98
III.3.2. Mübadiller Tarsus'ta.....	106
IV.BÖLÜM: MÜBADİLLERİN MERSİN'E YERLEŞTİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÇABALARI.....	110
IV.1. Mübadillerin Yerlerinin Belirlenmesinde ve Geçici Barınma Yerlerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	111
IV.1.1. Geçici Barınma Sorunu.....	110
IV.1.2. Beslenme Sorunu.....	115
IV.1.3. Sağlık Sorunu.....	119
IV.2. Kalıcı Konutlara İlişkin Sorunlar.....	126
IV.2.1. Köylerde Mesken Sorunu.....	127

IV.2.1.1. Örnek Bir Mübadil Köyü: Demirhisar.....	131
IV.2.2. Şehirde Mesken Sorunu.....	134
IV.3. Geçimin ve Üretimin Sağlanmasına Yönelik Çabalar ve Karşılaşılan Sorunlar.....	143
IV.3.1. Mülkiyet İlişkilerinin ve Yapısının Korunması Sorunu.....	144
IV.3.1.1. Arazi Dağıtımına İlişkin Sorunlar.....	145
IV.3.1.2 Taşınmazların Eşdeğerliliklerinin Saptanmasına İlişkin Uygulamalar ve Sorunlar.....	157
IV.3.2. Üretim Araçlarının Sağlanması İçin Yapılan Çalışmalar ve Sorunlar.....	173
V. BÖLÜM: MERSİN'E GELEN MÜBADİLLERİN SOSYAL-EKONOMİK YAPISI VE KENTE ETKİLERİ.....	179
V.1. Mübadillerin Sosyal-Ekonomik Yapısı.....	179
V.1.1. Aile.....	179
V.1.2. Yaş Grupları.....	182
V.1.3. Meslek Grupları.....	182
V.2. Mübadillerin Kentle Sosyal ve Ekonomik Etkileşimi.....	185
V.2.1. Demografik Yapı.....	185
V.2.2. Ekonomik Etkileşim.....	187
V.2.3. Mübadillerin Sosyal Yapıya Uyum Aşamaları.....	194
V.2.4. Mübadele ve Kültürel Etkileşim.....	198
SONUÇ.....	207
BİBLİYOGRAFYA.....	210
EKLER.....	228

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	=Adı geçen eser
A.g.m.	=Adı geçen makale
A.g.t.	=Adı geçen tez
BCA	=Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	=Bakınız
C.	=Cilt
Çev.	=Çeviren
D.	=Devre
DİE	=Devlet İstatistik Enstitüsü
D.H.K.D.	=Demirhisar Köyü Dosyası
Der.	=Derleyen
İ.S.T.O.M	=İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası
İÇ.	=İçtima
KE	=Kanûn-ı Evvel
KS	=Kanûn-ı Sani
Mah.	=Mahalle
Mad.	=Madde
M.K.H.A.	=Mersin Köy Hizmetleri Arşivi
MT	=Mübadeleye Tabi
MGT	=Mübadeleye Gayri Tabi
S.	=Sayfa
ss.	=Sayfa sayısı
T.	=Tarih
T.C.D.S.	=Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi
T.H.A.M.	=Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası
TBMMZC	=Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TE	=Teşrin-i Evvel
TS	=Teşrin-i Sani
TTK	=Türk Tarih Kurumu
Yay.	=Yayınlayan
Yay. Haz.	=Yayına Hazırlayan

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Bindirme ve İndirme İskeleleri.....	46-47
Tablo 2:	Mübadillerin Anadolu'daki Sevk Limanları.....	49-50
Tablo 3:	Mübadele İmar ve İskan Vekaleti Teşkilat Şeması.....	57
Tablo 4:	İskan Uygulaması Kapsamına Giren Şahıslar.....	70
Tablo 5:	Türkiye'ye (Mersin'e) Mübadele ile Gelen Halkın Tabi Olduğu İskan Yasaları ile İlgili Düzenlemeler.....	72
Tablo 6:	Ekim 1923-Şubat 1924 Arasında Mıntıkalara Gelen Mübadiller.....	74
Tablo 7:	Ekim 1923- Ocak 1924 Arası Gelen Mübadiller.....	74-75
Tablo 8:	1924 Mayıs'ına Kadar Yerleştirilen Mübadiller.....	75
Tablo 9:	Ekim 1923 Ağustos 1924 İskan Mıntıklarına Gelen Mübadil Sayısı....	75-76
Tablo 10:	Mübadillerin Geldiği Yerleşim Birimleri, Yerleştirilecekleri Yerler ve Genel Mesleki Özellikleri.....	78
Tablo 11:	Kızılay Arşivi Kayıtlarına Göre Mersin İskelesine Gelen Mübadiller...	92-92
Tablo 12:	Cumhuriyet Arşivi Kayıtlarına Göre Mersin'e Gelen Mübadiller.....	93
Tablo 13:	Mersin'e Yerleştirilen Mübadiller.....	99
Tablo 14:	Köy Hizmetleri Arşivi Belgelerine Göre Mersin ve Tarsus'a Yerleştirilen Mübadil Sayısı.....	105
Tablo 15:	Tarsus Kazası Dahilinde Mübadillerin İskan Edildiği Yerleşmeler.....	107
Tablo 16:	Mersin Köy Hizmetleri Tarsus İskan Defterine Göre Tarsus'a İskan Edilenlerin Geldikleri Yerler ve Nüfusları.....	107-108
Tablo 17:	Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti'nce Yapılan Giyecek Yardımları.....	124

Tablo 18:	Mersin Valililiği'nin Numune Evlerin Maliyetini Gösteren Listesi.....	133
Tablo 19:	Mersin Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Konutlar ve Yerleri.....	142
Tablo 20:	Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Tarla.....	149-150
Tablo 21:	Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Bahçe, Bağ.....	150
Tablo 22:	Girit Mübadillerine Dağıtılan Arazi ve Ev.....	152
Tablo 23:	Demirhisar'dan Gelen Mübadillere Dağıtılan Arazi, Bağ ve Bahçe...	152-153
Tablo 24:	Mübadillere Yıllara Göre Dağıtılan Tohumluk Miktarı.....	174
Tablo 25:	Tarsus'a Yerleştirilenlere Dağıtılan Zirai Alet ve Hayvanat.....	176
Tablo 26:	Selanik-Serez-Demirhisar Kazası-Palmiş köyünden Mersin Demirhisar Köyüne Gelen Mübadillerin Yaş Skalası.....	181
Tablo 27:	Mübadillerin Geldikleri Yerleşim Bölgelerine Göre Meslekleri.....	184
Tablo 28:	1296-1928 Yılları Arasında Mersin Nüfusuna İlişkin Etnik Dağılım.....	186
Tablo 29:	Mübadillere Dağıtılan İşletmeler.....	193

GİRİŞ

Sadece bireyler açısından değil toplumlar açısından da yanıtlanması gereken uzun bir yolcuğun adı “göç” birden fazla terimi kapsar. Göç olgusuyla ilgili terimler, yapılan çalışmalarda sıklıkla birbiri yerine kullanılmaktadır. “Göçmen”, “*muhacir*”, “*mülteci*”, “*mübadil*” terimleri de yapılan çalışmanın niteliğine göre farklı anımlanmaktadır. Başka bir ülkeye geri dönmek üzere gidenler “göçmen” olarak anılmıştır. Mübadele [exchange], karşılıklı olarak isteğe bağlı veya zorunlu değişim anlamına gelir.

1924’te Roma’da toplanan Göçler Kongresi’nde “göçmen” terimi, iş bulmak için yurtlarını terk edenler olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu da, turistler, bir yıldan az süreyle yurt dışına geziye çıkanlar, geçici göçmenler, mülteciler (sığınanlar) ve mübadiller ayrımı yapılmasını önermiştir.¹ Göç ile ilgili çalışmalarda *muhacir* terimi sıklıkla kullanılmaktadır. Müslüman olmayanlarca istila edilen Osmanlı topraklarından göç eden Müslümanlar *muhacir* olarak tanımlanmaktadır.

Lozan’da yapılan Mübadele Sözleşmesince, Türkiye’ye zorunlu göçle gelenlere ise mübadil denmiştir. Nüfus mübadelesi; tarihi ve hukuki bir terim olarak Türk ve Rum ahalinin, karşılıklı ve zorunlu Türkiye’den Yunanistan’a, Yunanistan’dan Türkiye’ye taşınmalarıdır. Türk ve Rum ahaliden, 18 Ekim 1918 tarihinden sonra Yunanistan’ı ve Türkiye’yi terk etmiş olanlar mübadeleye tabi sayılmışlardır. Tez çalışmamızda da mübadele ile gelenler için benzer çalışmalarda kullanılan “göçmen” terimi yerine “mübadil” terimi tercih edilmiştir.²

Göç sorununu, sadece birey ve toplumların bir yerden bir yere gitmeleri olarak tanımlamak kuşkusuz yeterli değildir. Göç, devleti ve toplumu ilgilendiren sosyo-

¹ Cevat Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, Ankara, 1962, s.69.

² İngilizce: exchange of population. Almanca: Bevölkerungsaustausch, Fransızca: achange des populations.

ekonomik, siyasi ve kültürel yönleri olan bir sorundur. Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra göç konusu önem kazanmaya başlamış ve ortaya birçok terim çıkmıştır.³ *Emigration* (*immigration*) birey ve toplumun kendi arzusuyla, *refugier* ise isteğin dışındaki etkenlere bağlı olarak yer değiştirmelere ad olmuştur.

Bölgemizde göç olgusunun önemi XIX. yüzyıldan sonra artmıştır. Osmanlı-Rus Savaşları, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, süregelen toprak bölünmelerine ve nüfus hareketlenmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede, göç sorunu da önü alınamayan boyutlara ulaşmıştır. Bu göçler, ulus-devlet oluşturma sürecinde Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne tarihi bir miras olarak kalmıştır. Çağdaş Türkiye toplumunun şekillenmesinde önemli dinamiklerden biri de bu göçler olmuştur. Özellikle Rumların Türkiye'yi terk etmesiyle hızlı bir gelişme gösteren homojenleşme süreci mübadeleyle önemli bir aşama kat etmiştir.

Mübadele'nin Mersin örneğinde uygulamasını konu alan bu çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle bir durum değerlendirilmesi yapılmak istenmiş ve mübadeleyle sonuçlanan Türk-Yunan ilişkilerinin gelişimi ile ilgili genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra mübadele fikrinin Lozan'da ortaya çıkış süreci, azınlıklar sorunu ile ilişkilendirilmesi, mübadele kararı ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ve Protokolü incelenmiştir.

İkinci bölüm, Mübadele Sözleşmesi'nin uygulanmasının ilk aşamasını; Yunanistan'daki Müslüman örgütlenmeleri olan Cemaat-i İslamiye İdareleri'nin mübadele hazırlıklarına katılması, mübadillerin çeşitli yerleşim bölgelerinden Yunanistan limanlarına

³ Sürgünler (*expulsion*), andlaşmalara tabi olan göçmenler (*Convension Refugies*), milletlerası göçmenler (*International Refugies*), tahliye olanlar (*Evacuate*), milli göçmenler (*national Refugies*), mülteciler (*Emigrens*) gibi.Bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966. s.4.

taşınması, Türkiye’de mübadele hazırlıkları ve Mübadele, İmar ve İskan Kanunu’nun çıkarılması çerçevesinde yapılan çalışmaları içermektedir.

Üçüncü bölüm ise mübadelenin Mersin’de uygulanışına ayrılmıştır. Mübadillerin bir iskan ve dağıtım bölgesi olarak Mersin’e gelişleri ve uygun yerleşim birimlerine dağıtılıp iskan edilmeleri incelenmiştir.

Dördüncü bölüm, mübadillerin Mersin’e yerleştirilmesi sürecinde beslenme, barınma, sağlık, arazi dağıtımına ilişkin sorunlar, mülkiyet eşdeğerliliklerinin belirlenmesine yönelik uygulamalar, geçimin ve üretimin sağlanmasına yönelik çabalara ayrılmıştır.

Son bölümde ise mübadillerin uyum süreci, Mersin’in sosyal-ekonomik yapısı ve kent üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmaya, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Mersin Köy Hizmetleri Arşivi’nde incelediğimiz döneme ait belgeler ve iskan defterleri önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.

Özellikle Cumhuriyet Arşivi’ndeki Toprak İskan Müdürlüğü Katalogu önemli bilgiler içermektedir. İskan bölgelerine göre tasnif edilmiş bu katalogdaki belgelerden Mersin’le ilgili olanlardan oldukça yararlanılmıştır. Diğer yandan güçlükle yararlanabildiğimiz, tasnif edilmemiş ve mutlaka korunması gereken yerel bir arşiv olan Mersin Köy Hizmetleri Arşivi’nde önemli kayıtlara ulaşılmıştır. Mersin’de kurulan mübadil köyü Demirhisar’a ve Tarsus’a yerleştirilenlerle ilgili iskan defterleri oldukça önemli bilgiler sağlamıştır. Araştırmamız için önemli veriler olduğunu düşündüğümüz halen araştırmacılara kapalı olan Kızılay Arşivi’nden ise, burada çalışan elemanın emekli olması gerekçesiyle yararlanılamamıştır.

Bu arşiv belgelerinin yanı sıra, birincil kaynaklar olarak resmi istatistikler, dönemin meclis tutanakları ve salnameler kullanılmıştır. Önemli diğer bir kaynak da yazılı basın olmuştur. Ankara'da Hakimiyet-i Milliye, İstanbul'da Cumhuriyet, İkdam, Vatan, Tanin mübadeleye duyarlı yaklaşımları açısından önemlidir. Yerel basından Mersin, Tarsus, Yeni Mersin, Adana'da Yeni Adana, Silifke'de Taşili gazeteleri de mübadele sürecine tanıklık etmiştir.

Çalışmamız için son ve belki de en önemli kaynak mübadillerin kendileri olmuştur. Anı eserlerin eksikliği mübadelenin günümüzde yaşayan canlı tanıklarının birer birer anılarıyla birlikte aramızdan ayrılmaları bu çalışmada da karşımıza çıkmıştır. Buna karşın günümüzde Mersin'de yaşayan mübadillerin tanıklığına da başvurulmuştur. Mübadiller ve çocukları bu sürecin renkli, içten ve insani boyutu hakkında bizi de duygulandıran ve heyecanlandıran bilgiler anlatmışlardır. Bütün bu veriler bir araya getirilerek ve yorumlanarak bu sürecin gerçeğe uygun bir betimlemesi yapılmak istenmiştir.

I. BÖLÜM

MÜBADELEYE DOĞRU TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ VE LOZAN ANTLAŞMASI

I.1. Mübadele Öncesi Türk Yunan İlişkileri

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin yönelimini etkileyen faktörler ortak tarihi ilgilendirmektedir. Osmanlı toplumsal sistemi içerisindeki Türk ve Yunan ulusal kimliğinin oluşum süreci, Ulusal Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlığı her iki ülke insanları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. İki ulusun ulus-devlet kimliklerini birbirlerine karşı verdikleri mücadelelerin sonunda kazanmaları, Türk-Yunan ilişkilerinin biçimlenmesinde kuşkusuz çok önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk-Yunan anlaşmazlığı iki ulusçuluğun çatışmasını yansıtmaktadır.

18. yüzyılın sonundan itibaren Rumlar, yabancı devletlerin müdahaleleri sonucu elde ettikleri ekonomik gücün yanı sıra, Avrupa'da yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerle ortaya çıkan milliyetçilik ve bağımsızlık gibi yeni fikirlerle de tanışmaya başlamışlardır. Ayrıca, ulusal bilincin gelişiminde Ortodoks Hıristiyan olmanın değil Yunan olmanın, "yunancılık" fikrinin uyandırılması Avrupalı devletlerin kendi isteklerini uygulamaları için fırsat yaratmıştır.¹

Nitekim, XIX. yüzyıl başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve "millet sistemi" olarak nitelendirilen yapı yavaş yavaş geleneksel yapısı dışına çıkmaya başlamıştır. Sırp isyanı ile başlayan karşı çıkışlar yerini ayrılıkçı hareketlere bırakır. Bu karşı çıkışlarda Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı "insan hakları beyannamesi" ile Napolyon'un Yedi Adaya yerleştikten sonra burada yaşayan

¹ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, ss. 108-109; Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.37; Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayınları, Ankara, 1993, s.26.

Rumlar arasında yaptığı milliyetçilik faaliyetleri Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları da etkili olmuştur.² Bölgede 1805'ten sonra Fransızların yerini alan Rusların çalışmaları ile Rum ayrılıkçılığı fikri iyice yayılmıştır.³

Dış etkenlerle Rumlar arasında yayılan milliyetçilik hareketi, Filiki Eteryası'nın kurulması⁴ ve Osmanlı yönetimine karşı isyan hareketlerinin başlamasına neden oldu.⁵ Gallant'a göre, Yunan bağımsızlık mücadelesi öncesinde gerçekleşen ve bu mücadeleyi etkileyen en önemli olaylardan biri de; Yanya'daki Tepedelenli Ali Paşanın II. Mahmut'a isyanıdır.⁶ Bu durum da Rum birliklerine fırsat yaratmıştır.⁷

Rum isyanı, 1820'de Cemiyet'in başında bulunan Aleksandır İpsilanti'nin öncülüğünde ilk kez Eflak ve Boğdan da başlatıldıysa da başarılı olamadı.⁸ Ancak amacını gerçekleştirmek isteyen İpsilanti'nin kardeşi Dimitri ile Prens Kantakuzen 6 Nisan 1821'de Piskoposun yardımı ile Mora Rumlarını ayaklandırıdılar.⁹

² Karal, a.g.e., s.108-109; Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.59-60; Gürel, a.g.e., s.27; Refik Yurtseven, "Osmanlı İmparatorluğunda Yunan Ayaklanması (1821-1829)", (Eylül 1976), *Askeri Tarih Dergisi*, Sayı: 2, yıl: 1, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, s. 44; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss.s.114.

³ Fıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.101.

⁴ Filiki Eteryası (Hatariaton Philikon) 1814 yılının sonlarında Odessa'da kurulmuştur. Bkz. Salahi Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" *Belleten*, Cilt: LXII, (Nisan 1998), Sayı: 233, TTK Yayınları, Ankara, s. 109.

⁵ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995, ss.8-10.

⁶ Gallant; Yunan bağımsızlığında merkez örgüt olan Filiki Eteryası ile Tepedelenli'nin ittifak içinde olduğunu iddia eder. Bkz. Thomas Gallant, *Modern Greece*, Arnold Press, London, 2001, s.18.

⁷ Gürel, a.g.e., s.28. Tepedelenli aşırı hırsları ve kimilerine göre bağımsız bir devlet kurma yolundaki istekleri sonucu isyan etti ve üzerine gönderilen kuvvetlerce öldürüldü. Bu olay Yunan isyanında önemli bir yer tutar, çünkü hem Mora yarımadasındaki Osmanlı güçleri bu isyanla uğraştıklarından Yunanlılar bağımsızlık savaşına başlayacak fırsatı buldular, hem de çoğu Yunanlının dediği gibi Ali Paşa'nın baskısının kalkması sayesinde daha rahat bir ortam elde ettiler. Bkz. Georgios D. Metallinos, *Turkokratiya*, Akritas Yayınları, Atina, 1989, s.172.

⁸ Yıldırım, Osman vd. *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I, Balkanlarda Yunan Mezalimi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi İdare Başkanlığı, 1995, s.13; Gallant, a.g.e., s.18.

⁹ Uçarol, a.g.e., s.108; Gallant, a.g.e., s.19.

1821’de Mora’da başlayan Yunan isyanı¹⁰ başta İngiltere olmak üzere, Rusya ve Fransa’nın desteklemesiyle ilerlemiş, 1829 yapılan Edirne Antlaşması ile Yunanistan kurulmuştur.¹¹ Yunanistan’ın sınırları da yine bu üç devletin 3 Şubat 1830’da kendi aralarında düzenledikleri Londra Protokolü’ne göre ve baskı sonucunda¹² 24 Nisan 1830’da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesiyle çizilmiştir.¹³

Ayrıca Yunanistan siyasi bağımsızlığının yanı sıra dini bağımsızlığı da kazanma yolunda bağımsız Yunan Kilisesi kuruldu.¹⁴ Gürel’e göre, “Yunanistan büyük ölçüde, Avrupa’nın büyük devletlerinin Osmanlı Devletine karşı politikalarının bir yan ürünü olarak doğmuştur.”¹⁵

Yunanistan bağımsız bir devlet olduğu andan itibaren “irredentist” bir politika izliyordu. 1830 ve 1860’lar arasında bu politikanın ön planda Ege Adaları, Girit ve İşkodra, Yanya, Selanik bölgesini kapsadığı görülmektedir.¹⁶ Yunanistan bu politikasını 1922’lere kadar sürdürecektir.

Yunanistan ilk toprak kazanımlarını Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmadan elde etti. Önce, İngiltere 1864’te İyon adalarını Yunanistan’a bıraktı. Ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yansız kaldığı için ödüllendirildi ve Tesalya ile Epir 1881’de toplanan bir elçiler konferansıyla Yunanistan’a verildi.¹⁷

¹⁰ Yaygın olarak literatürde Yunan Bağımsızlık savaşı olarak tanımlanan bu dönem Osmanlı merkezi otoritesinin yaklaşımıyla bir iç ayaklanmadır. Gerek dönemin Osmanlı belgelerinde gerekse genel Türk tarih yazımında bu süreç Yunan ayaklanması olarak adlandırılmıştır.

¹¹ Yıldırım, a.g.e., s.16.

¹² Hatipoğlu, a.g.e., s.24.

¹³ Hatipoğlu, a.g.e., s.25; Gürel, a.g.e., s.28.

¹⁴ Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika:Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.545.

¹⁵ Gürel, a.g.e., s.14; Şerafettin Turan, “Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss.35-53.

¹⁶ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu.” *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss.168.

¹⁷ Gürel, a.g.e., s.31.

Bundan da cesaret alarak yeni hedeflere yönelen Yunanistan, Girit ve Epir'e gözünü dikerek bu uğurda çalışmaya başlamıştır. Nitekim, 1896-1908 arası olaylar ile önemli aşamaya gelen Girit sorunu 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barış Antlaşması ile tamamen çözümlendi. 14 Aralık 1913'te de Ada tamamen Yunanistan'a bağlandı.¹⁸

Balkan Savaşlarının (1912-1913) sonunda ilhak edilen Girit Adası dahil olmak üzere, Güney Epir, Selanik dahil olmak üzere Makedonya'nın önemli bölümü ve bazı Ege adaları Yunanistan'a geçmiştir. Bundan sonra yaşanan gelişmelerde Yunanistan'ın temel politikasını, Venizelos'un da düşü olan Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alan sınırlara ulaşmak oluşturmuştur.

Venizelos, Almanya yanlısı Krala karşı ülke içinde yürüttüğü faaliyetler sonucu İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alarak iktidarı tamamen ele geçirmeyi başarmış ve 1 Temmuz 1917'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan ederek İtilaf Devletleri tarafında yer almıştır.¹⁹ Osmanlı ise 1914'te girdiği savaştan ancak 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondoros Mütarekesiyle çıkabilmiştir. Ancak itilaf devletleri mütarekenin 7. maddesine dayanarak Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır.²⁰

Mondoros Mütarekesini izleyen günlerde Rum Ortodokslar da şehir ve kasabalarda birtakım faaliyetlere başlamışlardır. Rumlar Yunanistan'ın yürüttüğü propaganda ve eğitim faaliyetleri olmak üzere diğer yabancı devletlerin koruması altında işgali desteklemişler ve Türk yönetiminden kurtulmak için çeşitli faaliyetlere

¹⁸ Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1830'dan Girit'in 1913 tarihinde Yunanistan'a ilhakına kadar Ada'da yaşanan gelişmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, ss.15-40, 139- 221, 285-296.

¹⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *XV. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Tisa Matbaası, 1983; Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss.407-424.

²⁰ Mondros Mütarekesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I. 1918-1919, İstanbul, 1991; Selahattin Tansel, *Mondorostan Mudanya'ya Kadar*, C.I. İstanbul, 1991.

girişmişlerdir.²¹ Yavuz Ercan'a göre de, "Rum Patrikhanesi ve Türkiye'deki Rumlar, Yunanistan'dan daha büyük zararlar açtı. Yunan ordusu Kütahya'ya kadar gelebildi ise patrikhane ve Rumların sayesinde gelebildi."²²

Olaylar devam ettiği sırada, hazırlanacak barış şartlarını görüşmek ve saptamak üzere 18 Ocak 1919'da Paris Konferansı toplanmıştır. Kararlarda Amerika, İngiltere, Fransa'nın hakim olduğu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin geleceği, daha doğrusu nasıl paylaşılacağı ve Yunanistan'a düşecek pay oluşturmuştur.²³ 3-4 Şubat tarihli toplantıda Yunanistan'a Anadolu işgaline katılırsa, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası'nın verileceği belirtilmiştir. Nisan ayındaki görüşmede Yüksek Konsey, Venizelos'a askeri gücüyle İzmir'in işgali direktifini vermiştir.²⁴ Yunanlılar "atalarının topraklarını" ele geçirmek üzere 15 Mayıs 1919'da harekete geçmişlerdi.²⁵ Bu işgaller karşısında yer yer direnişler başlamış, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak basmasıyla düzenlenen kongrelerde alınan önemli kararlar ve yayınlanan tamimlerle Milli Mücadele merkezi bir idare çerçevesinde şekillenmeye başlamıştı.

Sevr Antlaşması onay için İstanbul Hükümeti'ne sunulduğunda, Batılılar, böyle bir anlaşmaya karşı direnecek olan Mustafa Kemalci güçleri yok etmeden bu anlaşmanın uygulanamayacağını anlamışlardı. Bu da, daha önce ileri çıkmalarına izin vermedikleri

²¹ Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodos Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2003, s.219.

²² Yavuz Ercan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, s.204.

²³ Anadolu ve İstanbul Yunan iddialarının aksine büyük çoğunlukla Türklerin oturdukları yerlerdi. 1911-1912 Osmanlı Nüfus sayımlarına göre, Anadolu'da 14.000.000 Müslüman'a karşılık 1.254.333 Rum Ortodoks vardı. Bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia End of the Empire*, New York University Press, 1983, s.110.

²⁴ Bülent Çukurova, "1919'da Yunanistan'ın İzmir'i İşgal Kararı ve Yunan Ordusunun Anadolu'da Yenilgisinin Sebepleri," *Türk Kültürü Dergisi*, C.25, S.296, Ankara, 1987, ss.38-45; Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1990, ss.3-6; Ayrıca işgalden önceki gelişmeler için bkz. Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, Genel Kurmay, Ankara, 1986, ss.174-185.

²⁵ Tansel, a.g.e., s.157.; Bülent Çukurova, "İşgal Öncesi İzmir", *Türk Kültürü*, Ağustos 1992, XXX/32, ss.459-465.

Anadolu'daki Yunan ordusuna General Milne Hattı'nda yeşil ışık yakmışlar ve 22 Haziran 1922'de başlayan Yunan saldırısı, 20 Temmuz'da Bursa ve 5 Ağustos'ta Uşak'ın düşmesi ile sonuçlanmıştı. Yunanistan'ın "*Küçük Asya Macerası*" Mustafa Kemal önderliğinde Türklerin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ile sona erdirildi. Son darbe Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile vurulmuş ve 31 Ağustos'ta Türk Ordusuna İzmir yolu açılmıştı. Böylece, Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da başlattığı "*Küçük Asya Macerası*" 16 Eylül 1922'de hezimetle sona ermişti.²⁶

Yunanistan'ın yayılcı bir siyaset izlediği süreç sadece toprak transferi ile kalmamış, aynı zamanda yitirilen topraklardan Türk göçünün başlamasıyla sonuçlanmıştır. Yunanistan'ın izlediği politika 1919-1922 döneminde Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesiyle en üst düzeye ulaşmıştır.²⁷ 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla iki devlet arasındaki kesin sınırları saptanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı uluslar arası alanda resmen tanınmıştır. Lozan'da Barış Antlaşması imzalanmadan önce, 30 Ocak 1923'te "*Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" imzalanmıştır. Bu sözleşme ile, Yunanistan'da yaşayan Müslüman dininden Yunan uyruklu ile Türk topraklarında yaşayan Rum Ortodoks dininden olan Türk uyukların karşılıklı olarak mübadeleye tabi tutulması kararlaştırılmıştır.

I.2. Uluslar Arası Antlaşma ve Mübadele Sorunu

I.2.1. Lozan Barış Antlaşması ve Çözüm Önerisi

Tarihsel süreç içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüş ve dağılıp süreci, Orta Doğu ve Balkanlar'da ulusal nitelikli bir dizi yeni bir devletin oluşumunu hazırladı. Özellikle Balkanlarda tarihsel süreç içinde uluslaşma çabaları sonucunda oluşan yeni

²⁶ Kurat, a.g.m., ss.407-422.

ulusal devletlerin, devlet sınırları içinde yaşayan “öteki” diye adlandırabileceğimiz toplumlara karşı baskı uygulamaları, kitlesel göç hareketlerinin itici gücü olmuştur. Bağımsızlığını yeni elde eden ulusların ulusal egemenliklerini sağlamlaştırılmalarının yolu, ülke nüfusunu türdeş hale getirmekten geçmekteydi. Bu süreç, Yunanistan’ın kuruluşu ve genişlemesi sürecinde ve özellikle de Türk Kurtuluş Savaşı’nda da kendini gösterdi. Savaşın koşulları nedeniyle yaşanan Rum göçü, yeni Türk devletinin toplumsal yapısını türdeş hale getirmek için ortam hazırlamıştı. Bunun için geriye kalan şey, uluslar arası hukuka uygun olarak, bitmemiş bir süreci tamamlamak ve bu sürece yasal bir dayanak sağlamaktı. Lozan Barış görüşmelerinin böyle bir yasal zemini sağlamadaki ve bu süreci çözüme ulaştırmadaki rolü oldukça önemliydi.

1922 yılında, Milli Mücadele sona erdiğinde, geride Türk ve Yunan toplumları arasında onarılması güç yaralar bırakmıştı. Bu sorunların gerek ateşkes ve gerekse genel barış antlaşmaları çerçevesinde çözümlenmesi gerekiyordu. Lozan’da yapılması kararlaştırılan barış görüşmelerinde çözüm bekleyen sorunların başında Türk-Yunan anlaşmazlığı geliyordu.²⁸ Lozan’da yaklaşık yüz yıldır süregelen iki toplum arasındaki gerginliğe son verilmesi bir dizi temel anlaşmazlık konularının çözümüne bağlıydı.²⁹

Ne var ki Lozan’daki toplantı, sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözümlenmek amacıyla toplanmış bir konferans değildi. Bu konferans aynı zamanda müttefikler ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı’nı sonuçlandıracak olan

²⁷ Gürel, a.g.e., s.11.

²⁸ Türel Yılmaz, “Türkiye-Yunanistan Arasındaki Mübadele Sorunu ve Batı Trakya Türklerinin Azınlık Haklarını Koruyan Antlaşmalar (Lozan Barış Antlaşması ve Sonrası)”, *Askeri Tarih Bülteni*, Şubat 1999, S.46, s.19.

²⁹ Kamuran Gürün, “Türk-Yunan İlişkileri ve Lozan Barış Antlaşması” *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1984, s.23. Bkz. Mim Kemal Öke, *The Lausanne Conference (1912-1923): Themes And Sorces In The Archives Of Great Britain, Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1984.

barış antlaşmasını da hazırlamaktaydı.³⁰ Bu nedenle de Lozan Barış Görüşmeleri'ne bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılacaktı. Konferansa, boğazlarla ilgili sorunların görüşmelerine katılması için Sovyet Rusya, Ukranya ve Gürcistan da davet edilmişti.³¹

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, kurulan üç komisyonla çalışmalarını yürütmüştür. Bu komisyonlar, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu ile Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu'dur. Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu aynı zamanda çalışmamızın konusunu da oluşturan azınlık ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sorunu ile de ilgilenmiştir.³²

Lozan'da görüşülen konular Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar ve Türkiye ile konferansa katılan diğer devletler arasındaki sorunlar olarak gruplandırılabilir.

Konferans kesintili bir süreçte tamamlanabilmiştir. Yeni Türkiye'nin tutumunu konferansın 20 Kasım 1923 tarihli açılışında konuşan İsmet Paşa net bir şekilde dile getirmiştir. İsmet Paşa, yaptığı konuşmada; Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini belirtmiştir.³³ Bu yeni ve güçlü tutumun müttefiklerce özümsemesi güç olmuş ve görüşmeler iki buçuk aylık kesintiyle sürdürülebilmiştir. Konferansın birinci aşaması 4 Şubat 1923 tarihine kadar devam etmiştir.

Konferansta yapılan görüşmeler sonunda müttefik devletlerin temsilcileri, İsmet Paşa'ya, 31 Ocakta barışın esaslarını öngören bir sözleşme tasarısı sunmuştu. Bu

³⁰ M. Cemil, *Lozan İkinci Kitap*, İstanbul, 1933, s.33.

³¹ Cem Sar-Mehmet Gönlübol, *Atatürk ve Türkiye'sinin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1987, s.43.

³² Cevahir Kayam, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanununun TBMM'de Görüşülmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (27), Ankara, Temmuz-Kasım 1993, s.584-585.

³³ Sar- Gönlübol, a.g.e., s.45.

tasarıda öngörülenlerden bazıları kabul edilmiş, bazıları ise reddedilmişti. Türkiye ile Yunanistan'ın üzerinde anlaşmaya vardıkları konular şunlardı:³⁴

1-Sivil tutuklular ve askeri esirler iki devlet arasında yapılan özel bir anlaşma ile mübadele edilecekti.

2-Doğu Trakya sınırını Mudanya Mütarekesi'nde tespit edildiği şekilde, Meriç nehri teşkil edecekti. İmroz ve Bozcaada, Türkiye'ye verilecek; Yunanlıların eline bırakılan Anadolu kıyasına yakın adalar askerden arındırılmış olacaktı.

3-İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler ayrı tutulmak üzere, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki bütün Türkler mübadele edilecekti.

Konferansın birinci kısmında, Yunanistan'la Türkiye arasında çözülemeyen en önemli sorun, Yunan ordularının Batı Anadolu ve Doğu Trakya'da yapmış oldukları yıkımın onarımıydı. Nüfus mübadelesi protokolünün imzalanmasının üzerinden çok geçmeden görüşmeler; başta kapitülasyonlar sorunu olmak üzere, Türk temsilcilerinin isteklerinin onaylanmaması sonucu 5 Şubat'ta kesintiye uğramış ve görüşmeler 2,5 aylık bir aradan sonra nisan ayı sonunda yeniden başlayabilmiştir. Görüşmeler sonucunda, çözümlenemeyen birkaç sorun Lozan sonrasına ve ikili görüşmelere bırakılarak 24 Temmuz 1923 günü anlaşma metni imzalanmıştır.³⁵ 30 Ocak 1923'te saptanmış olan ahali değişimi ile ilgili önceden de değinilen protokol ise, 24 Ağustos 1923'te, her iki ülke tarafından resmen kabul edilmiştir.³⁶

Lozan'da imzalanan 18 belge içinde Türkiye ile Yunanistan'ı doğrudan

ilgilendiren konular şunlardır:

³⁴ Sar- Gönübol, a.g.e., s.47-48.

³⁵ Lozan Antlaşması ve bu antlaşmaya bağlı mektuplar ve on yedi vesika 20 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Bkz. *Düster*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969.

1-Bariş Antlaşması (24 Temmuz 1923).

2-Trakya sınırına ilişkin sözleşme (24 Temmuz 1923).

3-Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (30 Ocak 1923).

4-Sivil rehinelere iadesine ve harp esirlerinin mübadelesine ilişkin Türk-Yunan Antlaşması (30 Ocak 1923).

5-Genel affa ilişkin deklarasyon ve protokol (24 Temmuz 1923).

6-Yunanistan'da Müslümanların mülklerine ilişkin deklarasyon (24 Temmuz 1923).

7-Karaağaç bölgesi ile İmroz ve Bozcaada'ya ilişkin olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan protokol (24 Temmuz 1923).

8-Yunanistan'daki azınlıkların korunması konusunda Yunanistan ile başlıca müttefikleri arasında imzalanmış anlaşmaya dair protokol (24 Temmuz 1923).

Böylece, 1919-1922 yılları arasında gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'nın askeri başarıları, zorlu görüşmelerden sonra, Lozan Bariş Antlaşması'yla uluslar arası düzeyde kabul edilmişti. Baskın Oran'ın "Lozan Sistemi" olarak adlandırdığı uluslar arası metinler, iki uluslar arası antlaşma ve üç tane de ikili antlaşmadan oluşmaktadır. Uluslar arası antlaşmalardan birincisi, iki ülke azınlıklarının karşılıklı olarak değişimini öngören Mübadele Sözleşmesi, ikincisi de Lozan Bariş Antlaşması'nın 37. ila 45. maddeleridir. Üç

³⁶ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.S.E. Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss.254-255.

adet ikili anlaşmaya gelince; bunlar, Mübadele Sözleşmesi'nin uygulanmasından doğmuş olan sorunları çözmeye çalışan 1926, 1930 ve 1933 tarihli antlaşmalardır.³⁷

I.2.2. Azınlıklar Sorunu İle Mübadele Sorunu'nun İlişkilendirilmesi

XIX. yüzyıl başlarında başlayan Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine azınlıkları ve sorunlarını kullanarak karışması XX. yüzyılda da sürmüştür. Yüzyılın başı Osmanlı Devleti'nin sonunun yaklaştığını gösteren işaretlerle doludur. Sınırlar giderek küçülmekte, yerel özerklik istekleri ile başlayan ayrılıkçı hareketler bağımsızlık yolunda güçlenerek ilerlemektedirler.

Osmanlı Devleti'nin kurucu ve egemen unsurunu oluşturan ve İmparatorluğun bütün topraklarına dağılmış ve yerleşmiş bulunan Müslüman Türkler ve diğer Müslüman unsurlar bu çöküş sürecinden fazla etkilenenler arasında bulunuyorlardı. Osmanlı'nın geri çekilmesine bağlı olarak kaybedilmiş topraklarda kalan Türkler; katliamlar, salgın hastalıklar, göçler vb. nedenler yüzünden zaman içerisinde, eski konumlarını, hukuksal statülerini yitirmeye başlamışlardı.³⁸ Diğer yandan İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde tasarlanan sınırlar içinde ve dışında kalan *bizimkilerin* ve *ötekilerin* kimler olduğu, türdeş bir toplumun yaratılması isteği çerçevesinde tartışılmaya başlamıştı. Yeni Türkiye Devleti'nin egemenliğine giren topraklarda da türdeş bir toplum oluşturulmasına engel görülen unsurlar bulunuyordu.

³⁷ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s.45.

³⁸ Bu durumun dramatik bir anlatımını için bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities...*, ss.111-119.

Bu olgunun doğal sonucu olarak oluşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan azınlıkların durumları ve geleceklerine ilişkin sorunlar, Lozan Antlaşmasında “*nüfus mübadelesi*” tartışmalarında gündeme gelmiştir.

Azınlıklar sorunu, konferans iç tüzüğü'nün 5. maddesi gereğince kurulan üç komisyondan ikisinde görüşülmüştü. Konu ilk defa 12 Aralık 1922'de Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda gündeme getirildi ve tartışıldı.³⁹ Azınlıkların korunması hakkındaki bu oturumda, müttefik devletler adına başkan Lord Curzon, Fransız temsilcisi M. Barrere, İtalyan temsilcisi Marki Garroni birer konuşma yapmıştı. Lord Curzon, Türkiye'deki azınlıklardan Rum, Yahudi, Asuri, Geldani, Nasturi ve Ermenilerin koruma görmesi gerektiğini söyleyerek; geniş bir genel af, yabancıların askerlikten para karşılığında muaf tutulması, serbest dolaşım ve Milletler Cemiyeti denetiminin sağlanması gerektiğini söylüyordu.⁴⁰ 13 Aralık'ta ilgili komisyonda söz alan İsmet Paşa ise azınlıkların devlete vermiş oldukları zararları vurguluyor ve yabancı devletlerin bunları kullanarak içişlerimize müdahale ettiklerini belirtiyordu.⁴¹ Paşa'ya göre dış tahrikler kesilmeli, Türk-Rum Ahali Mübadelesi yapılmalı ve diğer azınlıklar hakkında Türk Hükümeti'nin verdiği teminat ile yetinilmeliydi. İsmet Paşa'nın kararlılığı E. Venizelos'un ümidini kırmış olmalı ki Yunanistan azınlıklar işinde uluslararası garanti istemek yerine, azınlıkların konumunu iyileştirmek politikasına yönelmişti.

ABD Hükümeti de, Lozan Konferansı'na katılan İtilaf Devletleri Hükümetlerine gönderdiği 30 Ekim 1922 tarihli muhtırasında, azınlıkların korunması isteğini yineliyordu. Amerikan delegesi azınlıklar sorununa en uygun çözümün Küçük

³⁹ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.I, C.I, K.I, Çev. Seha Meray, YKY, İstanbul, 2002, ss.179-207, 13 sayılı tutanak; Hikmet Öksüz, “Lozan'da Azınlıklar Meselesi”, *Türk Yurdu*, C.17, S.122, Ekim 1997, s.87.

⁴⁰ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922-1923)*, TC. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973, s.93-94.

⁴¹ *Türk Dış Politikasında...*, s.94; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.2, Ankara, 1987, s.316-317; Meray, C.I, T.I, K.I, s.200; Cemil, a.g.e., s.274.

Asya ile Yunanistan arasındaki Hıristiyan ve Müslüman azınlıkların mübadelesi şeklinde olabileceğini dile getirmekteydi.⁴² Makul bir nüfus değişiminin düşünülebileceğini, ama korkarak kaçanların güvenliğinin sağlanması, bunlara yer gösterilmesi, araç verilmesi ve korunmaları gerektiğini de sözlerine eklemekteydi.

Azınlıklar Alt-Komisyonu, aralık ayı boyunca ve 2-3 Ocak 1923 tarihlerinde yapmış olduğu toplantılarda birçok konuda anlaşmaya varabilmişti. Ermeni sorunu ve yurdu gündeme getirilmiş ise de Türk heyetinin sert tepkisi üzerine gündem dışı bırakılmıştı.⁴³ 9 Ocak 1923'te İtilaf Devletleri, gayrimüslim azınlıkların korunmasıyla ilgili isteklerini sınırlayarak, Cemiyet-i Akvam'ın İstanbul'da temsil edilmesi fikrinden de vazgeçiyorlardı. Türkler ise geniş kapsamlı bir af ilanını kabul etmiyor ve azınlıkları askeri görevden muaf tutmayı reddediyorlardı.⁴⁴

Azınlıklar sorunu ile ilgili 13 Aralık 1922 oturumunda zorunlu mübadele fikrinin hangi ülke ya da kişi tarafından ortaya atıldığı ile ilgili tartışmalar vardı. E. Venizelos, zorunlu ahali değişimiyle ilgili görüşün, Yunan temsilci heyetince öne sürülmüş olmadığını belirterek, Türkiye'den sınır dışı edilmiş Rumların geri dönmelerine Türk hükümeti tarafından izin verilirse, Yunan hükümetinin, bu zorunlu mübadele görüşünden vazgeçmeye hazır olduğunu söylemektedir.

Osmanlı döneminde azınlıklara tanınan ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıklar sayesinde azınlıkların içişlerinde ciddi problemler yaratmaları, Türk kesiminin bu soruna yaklaşımını da etkileyerek, kesin bir tavır almasına yol açmıştır. Özellikle Türk tarafında mübadele ile azınlık sorununun ciddi boyutta azalacağı düşünülmektedir.⁴⁵

⁴² Gürün, a.g.m., s.31-32.

⁴³ Öksüz, a.g.m., s.89.

⁴⁴ Sonyel, a.g.e., s.317.

⁴⁵ Kayam, a.g.m., s.584-585.

1.2.3. Mübadele Sorununun Ele Alınışı

Lozan görüşmelerinde Türkiye ile Batılı devletler arasındaki savaş durumu sona erdirilirken, uluslaşma hareketlerinin önemli bir aşaması olan nüfus değişimi sorununun yeni anlayış ve şekillerle ele alınması bekleniyordu. Çünkü göçler ve artan nüfus hareketliliği bütün ülkeler için sorun oluşturmaktaydı.

1919-1922 yenilgisi, Yunanistan'a büyük bir göç dalgasına neden olmuştu. Mudanya Mütarekesi'ni izleyen günlerde Doğu Trakya ve İstanbul'dan çok sayıda Rum, Yunanistan'a göç etmişti. Aynı yıllarda Bulgaristan ve Rusya'dan da yaklaşık 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmıştı.

Bu göçmen akını ile birlikte Yunanistan, önemli ekonomik, siyasal, sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle Yunanistan, bir taraftan bu göçmenlerin terk ettikleri Türk topraklarına geri dönmelerini, diğer taraftan Anadolu'daki Rumlardan boşalan yerlere Yunanistan'daki Türklerin nakledilmelerini istiyordu.⁴⁶

Milletler Cemiyeti, savaş sonucu ortaya çıkan bu göçmen sorununu incelemek için, Norveçli Doktor Fridtjof Nansen'i görevlendirdi.⁴⁷ Dr. Nansen'in ilk girişimi, 27 Eylül'de Atatürk'le yazışması ve 12 Ekim'de İstanbul'a gelen Ankara temsilcisi Hamit Bey ile görüşmesi olmuştu.⁴⁸

Taraflarla görüşen Nansen, her iki ülkenin de mübadeleyi istediğini Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. Nansen'in düşüncesine göre mübadele tarafların isteklerinin

⁴⁶ Venizelos Yunanistan'da karşılaşılan yer problemlerinden dolayı buna önlem olarak oradaki 350.000 Türkün Anadolu'da Rumlardan boşalan yerlere nakledilmesini istiyordu. Bkz. Stephan Ladas, *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, s.335.

⁴⁷ Akgün, a.g.m., ss.244-247; Meray, T.I, C.I, K.I, s.118.

⁴⁸ Ladas, a.g.e., s.335.

ötesinde kendi başına istenmeğe değerdir.⁴⁹ Fakat yine ona göre bu sorun beraberinde güçlükleri de doğuracaktır.

Mübadillerin mesleklerine, gönderilecekleri yerleşim alanlarına göre sınıflandırılması, malların ve mülklerin kaydedilmesi ve değerlendirilmesi ve tasfiye edilmesi, bu mallarla ilgili zararların ödenmesi vb. maddeler ilk anda akla gelen güçlüklerdir. Ancak Nansen'e göre nüfus değişimi tüm bu sorunlarına karşın yararlı ve gereklidir.

Lozan görüşmeleri sırasında ise konu ilk kez, Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda ortaya atılmıştı.⁵⁰ Doğu Trakya sınırına ilişkin görüşmeler sırasında azınlıklar ve mübadele sorunu da gündeme gelmişti. Mübadele sorunu; hem Batı, hem de Doğu Trakya sınırlarını, hem de azınlık statüsüne kimlerin gireceğini belirlemesi bakımından önemliydi.⁵¹

Lord Curzon; Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere komisyonu toplantıya çağırdığını, Dr. Nansen'in de mübadele ile ilgili raporunun değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵²

Komisyonun sunulan Nansen raporunda, savaş içinde ve sonrasında bölgede bir milyona yakın insanın yurtlarından ayrılarak başka bir ülkeye kaçtığı belirtilmekteydi. Rapora göre; yaşanan yer değiştirmeler nedeniyle her iki ülkede ekonomik çıkmazlar oluşmuştur. Bu durum mübadelenin hem insani hem de ekonomik boyutunu göstermektedir. Raporda ayrıca Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların oradaki Türklerin hayatını olumsuz şekilde etkilediği, aynı şekilde Türkiye'de kalan Rumların da

⁴⁹ Nansen, mübadele düşüncesini İstanbul'daki işgal güçlerinin telkinleriyle benimsediğini söylemiştir. Ancak, Sir Horace, 14 Aralık tarihindeki konferansın on beşinci toplantısında Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'in Nansen'e zorunlu nüfus değişimini telkin ettiğini, Yüksek komiserlerin böyle bir konuya girecek kadar yetkilerinin olmadığını açıklamıştır. Bkz. Gürün, a.g.m. s.28.

⁵⁰ Meray, T.I, C.I, K.I, ss.114-127; 8 Sayılı Tutanak.

Türklerin baskılarından yakındıkları belirtilmiştir. Sonuç kısmında yaşanan savaş dolayısıyla iki toplumun iç içe yaşamasının çok zor olacağına işaret edilerek Yunanistan'daki Türklerle Türkiye'deki Rumların değiş tokuş edilmesi, bunun isteğe bağlı olması, İstanbul Rumlarının mübadele kapsamı dışında tutulması teklif edilmekteydi.⁵³

Rapor'a göre, azınlıkların çabuk ve etkili bir şekilde mübadelesi hem ekonomik sorunların çözümlenmesini, hem de Müslüman uyrukların Yunanistan'dan ayrılmasını ve Yunanistan'ın çeşitli yerleşim birimlerine sığınmış olan göçmenlerin yerleştirilmelerini sağlayacaktı.

Dr. Nansen'in önerileri sonucunda Milletler Cemiyeti de konu ile ilgili çalışmalara başlamıştı. TBMM hükümeti ise bu cemiyete üye değildi. Dolayısıyla bu durum, Türk temsilcilerini rahatsız etmişti. İsmet Paşa, savaş tutsaklarının mübadelesi ile ilgili 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda "Dr. Nansen'in raporuyla ortaya çıkan konunun, kendisinin hazırlamış olduğu tartışmalarla hiçbir ilişkisi olmadığını", Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmi ilişki bulunmadığına göre Dr. Nansen tarafından gündeme getirilen bu raporun ancak kişisel nitelik taşıyabileceğini de ifade etmişti.⁵⁴

Bununla birlikte Türkiye de mübadelenin gerçekleştirilmesinden yanaydı, ancak İstanbul Rumlarını mübadeleye tabi tutmak isterken, Batı Trakya Türkleri'ni azınlık olmadıkları gerekçesiyle bu çerçevede bırakmak istemiyordu. Yunanistan ise ilk aşamada Rumların geri dönmesi talebinde bulunmuştu. Türk delegeleri böyle bir uygulamanın Türkiye'nin homojen yapısını bozacağı düşüncesiyle bu talebi reddetti. Bunun üzerine Yunanistan, sınırları içindeki yaklaşık 400.000 Türk'ün buldukları yerleri

⁵¹ Kayam, a.g.m., s.584-585.

⁵² Meray, T.I, C.I, K.I, s.118.

⁵³ Akgün, a.g.m., ss.244-247; Meray, T.I, C.I, K.I, s.118.

Rum göçmenlere bırakarak Türkiye'ye göçürülmelerinin zorunlu kılınması isteğini yineledi.⁵⁵

Görüşmeler esnasında ortaya çıkan bir diğer sorunsal İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi olup olmayacağıydı. Venizelos, Trakya ve Anadolu'dan sığınanlarla sayıları artan İstanbul Rumlarının İstanbul'u terk etmelerine karşı çıkıyordu.⁵⁶ Lord Curzon da Venizelos gibi Rum nüfusun İstanbul'daki varlığının hayati bir önemi olduğu kanısındaydı. Onlara göre Rumlar olmazsa, ticaret ve sanayi şehri olan İstanbul, varlığını ve etkisini yitirecekti.⁵⁷

Türk tarafı ise mübadelenin zorunlu olmasında ısrarcıydı.⁵⁸ İsmet Paşa, zorunlu mübadelenin, Türk hükümetinin kendi ülkesindeki Rumları kovmuş olması anlamına gelmeyeceğini ve bunun sorumluluğunun Türk tarafına yüklenemeyeceğini ileri sürmekteydi.⁵⁹

Görüşmeler sonucunda, İstanbul doğumlu Rumların mübadele dışı bırakılması kabul edildi. Böylece başından beri Türk tarafının isteği olan İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi olması fikrinden vazgeçilmiştir. Lozan Barış Konferansı tutanaklarında İsmet Paşa'nın bu konu ile ilgili konuşması şu şekilde yer almıştır:

Bu mübadelenin-ondan yana olanlarla ona karşıt olanlara kendisini kabul ettirmiş bu mübadelenin-ve Konferansta azınlıklar sorununu çözümlenmek için uygulanabilecek bu usulün, kaçınılmaz bir nitelik kazandığını söylemek zorundadır. İstanbul'daki Rumların da mübadelesi acıklı, fakat mantığa uygun düşen bir zorunluluktur, eşitlik ve adalet de bunu zorunlu kılmaktadır; üstelik, böyle bir mübadele, bütün Yunan şehirlerinden sürülüp çıkartılmış Müslümanların barındırılmasına da imkan verecektir. Bununla birlikte, Türkiye, en doğru Türk

⁵⁴ Meray, T.I, C.I, K.I, s.122.

⁵⁵ Akgün, a.g.m., s.249.

⁵⁶ Meray, T.I, C.I, K.I, s.125

⁵⁷ Meray, T.I, C.I, K.I, s.125.

⁵⁸ Meray, T.I, C.I, K.I, s.230.

⁵⁹ Meray, T.I, C.I, K.I, ss.215-230.

istatistiklerine göre sayıları 200.000'i geçmeyen İstanbul doğumlu Rumların mübadele dışı bırakılmasını kabul etmektedir.⁶⁰

Ancak bunun için bir şart konulmuştu: Yunanistan Müslümanları, geride bırakmak zorunda kalacakları taşınır ya da taşınmaz bütün malları için, zarar-giderimi (tazminat) almalıydılar.⁶¹

Nüfus değişimine ilişkin olarak Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonuna bağlı Alt Komisyon'da da ayrıca, on üç oturum yapıldıktan sonra, 27 Ocak günü karara varılmıştır. Lozan Konferansı sona ermeden önce de, "Türk-Yunan Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır.⁶²

Böylece Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesi anlaşmasıyla iki ülke arasındaki azınlık sorunları büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuş oluyordu. Batı Trakya'dakiler hariç Yunanistan'da yaşayan 350.000'in üzerinde Müslüman Türkiye'ye, karşılığında da 1:300.000 Rum Yunanistan'a gönderilecekti.

Uygulamalarda da görüldüğü gibi bu işlemde dil, din ya da kültür faktörleri hiçbir şekilde aranmamıştı.⁶³ İlk bakışta mübadele fikri, milliyetçilik fikirleri ile vatana büyük bir bağlılık arzusunun sonucu olarak görünse de farklı bağlılıkların işin içine girdiği gerçeği tarihçi Bernard Lewis'in de belirttiği gibi ortadadır:

Yunanistan'a gönderilen Karaman Rumları, din itibariyle Hıristiyan Rumlardı- yine de bunların çoğu Rumca bilmiyordu. Dilleri -Grek yazısıyla yazdıkları- Türkçe idi.(...) Aynı şekilde Yunanistan'dan gönderilen Türkler pek az Türkçe biliyor veya hiç bilmiyor ve Rumca konuşuyorlardı.-Rumca'yı da eski Türkçe yazıyla yazıyorlardı. Yapılan iş bir Türk ve Rum Mübadelesi değil, daha çok bir Rum Ortodoks ve Osmanlı Müslüman mübadelesi idi. Farklı bir toplumsal ve ulusal sınıflandırma sistemine alışmış olan bir Batılı gözlemci, bunun hiçbir

⁶⁰ Meray, T.I, C.I, K.I, s.211.

⁶¹ Meray, T.I, C.I, K.I, s.211.

⁶² *Lozan Sulh Muahadenamesi Mukavelenamesi 24 Temmuz 1339-1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti*, ss.103-109; *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.205, 10 Muharrem 1342/1923 ve tarih ve 340 sayılı kanun.

⁶³ Gallant, a.g.e., s.145.

şekilde bir vatana iade olmadığı, iki sürgüne gönderme-Hıristiyan Türklerin Yunanistan'a, Müslüman Yunanlıların da Türkiye'ye-olduğu sonucuna bile varabilir.⁶⁴

1.2.4. Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi

30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve ek protokolle, mübadele anlaşması imzalanmıştır. Yunan Temsil Heyeti'nden E. Venizelos ve D. Caclamanoş ile Türk Temsil Heyeti'nden İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur Bey ve Hasan Bey'in imzaladığı sözleşme ve protokol on dokuz maddeden ibarettir.⁶⁵ 24 Ağustos 1923'te, Lozan Antlaşması, TBMM tarafından Ankara'da onaylanmıştır. Bir gün öncesinde de Türk ve Rum nüfus mübadelesini içeren 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve protokoller 23 Ağustos 1923'te 340 numaralı kanun olarak kabul edilerek 25 Ağustos'tan itibaren yürürlüğe girmiştir.⁶⁶

Bu anlaşma maddeleri şunları içermektedir:

İlk maddeye göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türk topraklarında yerleşmiş Türk uyruklu Ortodoks Rumlar ile, Yunanistan'da yerleşmiş Yunan uyruklu Müslümanların 1 Mayıs 1923'ten itibaren zorunlu mübadelesine başlanacaktır. Mübadiller her iki devletin kendi ülkesi için izin vermemesi halinde, terk ettikleri ülkeye yerleşemeyeceklerdir.

İkinci madde, mübadele dışı bırakılacak olanlarla ilgilidir. Mübadeleye İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar dahil olmayacaklardır. 1912'de çıkarılan kanunla belirlenmiş belediye sınırları içine 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş (etablis) bütün Rumlar, İstanbul'un Rum ahalisi sayılacaktır. Bükreş

⁶⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 2000, s.352.

⁶⁵ *Lozan Sulh Muahadenamesi...* ss.103-109; *Düştur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.205; 10 Muharrem 1342/1923 ve tarih ve 340 sayılı kanun.

Antlaşması'yla 1913'te belirlenen sınır çizgisinin doğusunda yerleşenler de Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi olarak kabul edilecektir.

Antlaşmadaki üçüncü madde ise, birinci maddeye girecek kişiler için hüküm koymaktadır. Bu madde ile, karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edileceği toprakları, Müslüman ve Rumların 18 Ekim 1912'den itibaren terk etmiş olmaları koşulu getirilmiştir.

Dördüncü madde, Yunanistan'a gönderilecek ilk kabileyi, aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş, kendileri alıkonulmuş olan vücutça sağlam Rum erkeklerin oluşturacağını belirtmektedir.

Beşinci maddede, mübadele uygulamasında, her iki ülke halkının mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verilmeyeceği, dokuz ve onuncu maddelerdeki çekinceler saklı kalmak üzere hükme bağlanmıştır.

Altıncı maddede, hiçbir mübadilin gidişinin önlenemeyeceği esası vardır, ancak bir göçmenin kesinleşmiş hapis cezası bulunduğu, kesinleşmemiş cezaya çarptırıldığı veya ceza soruşturmasının yürütüldüğü sırada, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülke tarafından, gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceği hükmü vardır.

Yedinci maddeye göre, göçmenler bıraktıkları ülkenin uyrukluğunu gittikleri ülkenin topraklarına ayak bastıklarında yitirerek, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

Sekizinci madde, göçmenlerin her çeşit taşınır mallarını serbestçe yanlarında götürebileceklerini, taşıttırabileceklerini ve bu yüzden kendilerinden giriş, çıkış ya da başka herhangi bir vergi alınmayacağını kesinleştirmiştir. Bunun yanı sıra bağıtlı

⁶⁶ Mehmet Esad Atuner, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavele Nameler*

devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk (cemaat) üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler, birlikler, tüzel kişiler ya da ne çeşit olursa olsun özel ve tüzel kurumlar personelini de kapsamak üzere), kendi topluluklarına ait taşınır malları da bunun gibidir. Taşınır mallarını yanlarında götüremeyen göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabileceklerdir. Yerel makamlar, bırakılan malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözü önünde saptamakla görevli olacaklardır. Bu makamlar, dört nüsha olarak düzenleyecekleri çizelge ve değerleri içeren tutanakların birini yanlarında saklayacak, ikincisini dokuzuncu maddede öngörülen tasfiyeye esas olmak üzere on birinci maddede öngörülen Muhtelit Mübadele Komisyonu'na, üçüncüsünü göç edilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsünü de göçmene vereceklerdir.

Dokuzuncu madde, zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait mallarının da aynı şartlar altında tasfiye edileceğini belirlemektedir.

Onuncu maddeye göre, dokuzuncu madde uyarınca, Muhtelit Mübadele Komisyonu Türkiye ile Yunanistan'da, mübadillerin taşınır ve taşınmaz mallarının tasfiyesini, her iki ülkede 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanun ve yönetmeliklere göre yapacaktır. Bu mallar üzerindeki mülkiyet hakkının herhangi bir zorlamaya, zorunlu satış, vb. gibi kısıtlayıcı nitelikte hiçbir tedbire konu olmaksızın yürütüleceği, eğer böyle bir uygulama olmuşsa, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca 1912'den sonra kamulaştırılmış mübadil mallarına yeniden değer biçileceği belirtilmektedir. Komisyon gerekirse mal sahipleri yararına belirleyeceği tazminatı, mal sahiplerinin alacak hesabına kararlaştırılan ülke hükümetinin borç

hesabına kaydedecektir. Komisyon, Yunanistan'daki vakıf mallarının ve çıkarlarının ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesini yaparken, bunların ve bunlarla ilgili özel kişilerin hak ve çıkarlarını tam olarak korumak için önceki antlaşmalardan yararlanacaktır.

On birinci madde, bu sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık süre içinde, iki hükümetin dörder, 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nin seçtiği üç üyeyi görevlendirmesiyle oluşacak karma bir komisyon kurulmasını öngörmektedir.

On ikinci maddeye göre, Muhtelit Mübadele Komisyonu 9. ve 10. maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesinde yetkili olacaktır. Muhtelit Mübadele Komisyonu, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır.

On üçüncü madde, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun tasfiye ve değer biçmede tam yetkili olduğunu, değer esasının altın para olduğunu hükme bağlamıştır.

On dördüncü maddede, Komisyona, ilgili mal sahiplerinin elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı, borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verileceği kararlaştırılmıştır. Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke hükümetinin, göçmenin mensup olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktır.

On beşinci maddede, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Muhtelit Mübadele Komisyonu'na göçü kolaylaştırmak amacıyla ödemede bulunacağı hükme bağlanmıştır.

On altıncı maddeye göre, iki hükümet; karşılıklı olarak, mübadillerin gidişleri için konmuş tarihten önce kimseye yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak ya da mallarını

ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunulmayacağını yükümlenir.

On yedinci maddede, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun giderlerinin ilgili hükümetlerce karşılanacağı belirtilmekteydi.

On sekizinci maddeye göre, her iki hükümet de Sözleşme'nin uygulanması için yasalarında gerekli değişiklikleri yapmayı üstlenmişlerdi.

On dokuzuncu ve sonuncu maddeye göre, bu sözleşme Türkiye-Yunanistan ve sözleşmeyi imzalayan diğer devletler arasında yapılacak Barış Antlaşması'nın tamamlayıcı bir parçasıdır. Barış anlaşması onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti.

Türkiye'deki Türk uyruklu Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'daki Yunan uyruklu Müslümanların zorunlu olarak değiştirilmesini öngören sözleşmenin "zorunlu" oluşu beraberinde tepkileri de getirmiştir. Sözleşmede dikkati çeken bir nokta da ulus ölçütü olarak dinin ön planda tutulmasıdır. Çünkü, Katolik ve Protestan Rumlar, yerlerinde bırakılmış, Türkçe konuşan Karamanlılar Ortodoks oldukları için, Türkçe bilmeyen bir kısım Balkanlı unsurlar da Müslüman oldukları için mübadeleye tabi tutulmuşlardı.

Daha önce de belirtildiği gibi bu tercihlerde, ümmet toplumu fikrinin egemen olduğu Anadolu'da Müslümanların yeni devletçe kurulmak istenen ulusal birliğe daha kolay uyum sağlayacağı ön kabulünde, Müslümanlık ölçütünün Türklük ölçütüne baskın olması etkili olmuştur.

I.3. Etabli Sorunu

Mübadele Sözleşmesi gereğince oluşturulan ve mübadelenin bu sözleşmeye uygun bir şekilde gerçekleştirilmesinden sorumlu olan ve ileride çalışmalarından ayrıntılı

bir şekilde söz edilecek olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Ekim 1923'te oluşturulmasıyla Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir.⁶⁷

Ancak mübadele uygulamaları sırasında, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda bazı sorunlar çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi de sözleşmenin 2. maddesinin uygulanmasıyla ilgili uyuşmazlıktır. Bu madde; mübadele dışı tutulacak Rum ve Müslüman ahalinin belirlenmesiyle ilgilidir. Çünkü bu maddeye göre, İstanbul'a 30 Ekim 1918'den önce sakin bulunmuş olan Rumlarla, 1913 Bükreş Anlaşması ile sınırları çizilen Batı Trakya'da yer tutmuş olan Müslümanlar mübadele dışı tutulacaktı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun görevi, mübadil ya da mübadele dışı tutulanların tespiti idi. Kimlerin mübadil olarak nitelendirileceği ve bu nitelendirmede hangi kriterlerin esas alınacağı, sözleşmenin ilk üç maddesine göre belirlenmişti. Belirlemede, tabiiyet (Türk veya Yunan), din (Rum Ortodoks ya da Müslüman) ve ikamet esas alındığından "Etabli" sorunu bu sayılanlardan ikamet (üzerinde oturlan arazi) ile ilgiliydi. Buna göre, kimlerin etabli sayılacağı, Türk-Yunan "etabli" anlaşmazlığının esasını oluşturmuştur.

Mübadele Sözleşmesinin 2. maddesi Türk ve Yunan üyeler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Komisyondaki Türk üyelere göre, İstanbul'a 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan kimselerin Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerekmekteydi.⁶⁸ Yaşanan problemler, aslı Fransızca olan sözleşme metnindeki "etablis" (yerleşmiş) kelimesinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Erim'e göre, "etablis" kelimesi Türkçe'ye "yerleşmiş olanlar" şeklinde tercüme edilseydi, Fransızca kelimenin

⁶⁷ Sözleşme metni için bkz. *Lozan Sulh Muahadenamesi MukaveleNamesi...*, s.103-109; *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.205; 10 Muharrem 1342/1923 ve tarih ve 340 sayılı kanun.

⁶⁸ Türk nüfus kanununa göre iki kısım halk vardır. Biri, bir yerde doğan ve orada oturan kimselerdir. Bunlara yerli denir, ikincisi bir memlekette doğmayıp, yalnız o memlekete gelip yerleşenlerdir. Bunlar yabancıdır.

ifade ettiği anlama çok yaklaşılmış olurdu.⁶⁹ Yunanistan siyasi amaçlarla, “etabli” kelimesini daha geniş yorumlayarak daha çok Rum nüfusu İstanbul’da bırakmayı amaçlamıştır. Yunanlılara göre, Sözleşmede Türk-Yunan kanunlarına bu konuda herhangi bir atıf yapılmadığı için “sakin bulunmuş” kelimesinin bir kanuna bağlı olmaksızın yorumlanması gerekirdi.⁷⁰

Oysa 1912 yılından itibaren, özellikle I. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde pek çok Rum İstanbul’a göç etmişti. Bunlar 3. maddeye göre mübadeleye dahil olması gereken kişilerdi. Türkiye de bunları mübadeleye dahil tutmak istemekteydi. Bu sebeple de “etabli” durumunun kanunen ispat edilmesi gerektiğini, bunun ise ancak, 14 Ağustos 1914 tarihli nüfus kanununa göre, İstanbul’un nüfus siciline yazılmış olmakla ispat edilebileceğini ileri sürüyordu. Yunanistan ise bu maddeyi 30 Ekim 1918 tarihinden önce, şu veya bu şekilde İstanbul’da bulunan Rumlar şeklinde anlıyordu. Bu anlaşmazlık konusu, Milletlerarası Adalet Divanı’na kadar gitmiştir.⁷¹

“Etabli” sorunu ile ilgili yapılan tartışmalarda herhangi bir sonuç elde edilemeyince Yunanistan, sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti Meclisi’ne başvurmuştur. Milletler Cemiyeti, konuyu 31 Ekim 1924’te görüşerek bu sorunun Muhtelit Mübadele Komisyonu’nda görüşülmeye devam edilmesine dair bir karara varmıştır.⁷² Ancak, anlaşmazlığın içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine sorun Muhtelit Mübadele Komisyonu’ndan, Milletler Cemiyeti’ne oradan da Adalet Divanı’na intikal ederek siyasi

Yabancılar yeni geldikleri memlekete kayıtlarını aktarmadıkça hiçbir zaman yerli kabul edilemezler. Bkz. Yılmaz, a.g.m., s.22.

⁶⁹ Nihat Erim, “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, 1944, s.62-63; Türkçe’deki “yerleşmek” fiili Fransızca’da “s’etablis” fiilinin aynen karşılığıdır.

⁷⁰ Türel Yılmaz, a.g.m., s.22.

ve hukuki bir mücadele halini almıştır.⁷³ Yunanistan, Sözleşme hükümlerine aykırı olarak Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koymuş ve buralara Türkiye'den gelen mübadil Rumları yerleştirmeye başlamıştır. Buna karşılık Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koyunca bu durum iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirmiştir.⁷⁴

Uluslar Arası Daimi Adalet Divanı, Türkiye ve Yunanistan'ın görüşlerini inceledikten sonra 21 Şubat 1925 tarihinde kararını açıklamıştır. Buna göre yerleşmiş olanlar anlamındaki (etabli) kelimesi, süreklilik özelliği taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durum ifade etmektedir. Karara göre mübadele dışı tutulacak İstanbul Rum ahalisi, İstanbul'un 1912 Belediye Kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunan Rumlar ve 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a kesin olarak oturma niyeti ile gelen Rumlar'dır. Görüldüğü gibi bu karar Yunanistan'ın görüşlerini destekler niteliktedir.⁷⁵

Bu tartışmalar sürerken diğer yandan Türkiye 10 Şubat 1924'te "*Mübadeleye tabi İstanbul Rumlarının tayin ve tefriki hakkında*" bir talimatname hazırlamış ve yürürlüğe koymuştu. Bu talimatnameye göre 30 Ekim 1918'den önce İstanbul nüfus idarelerinde kayıtlı bulunanlar yerleşmiş sayılacaktı. Kayıtlı olmayanlar ve bu tarihten sonra İstanbul nüfusu esas defterine nakledilmiş Rumlar mübadeleye tabi olacaklardı.⁷⁶

Etabli sorununu hukuki yönden çözmek amacıyla iki ülke arasında 1 Aralık 1926'da Atina İtilafnamesi imzalandı.⁷⁷ Bu itilafname, azınlıklara ait mallara el konulması sorununa çözüm getirmeye çalışıyordu. Fakat buna rağmen sorun çözülememişti. Sorunun

⁷¹ Gürün, a.g.m., s.37; Armaoğlu, a.g.e., s.326; Sar-Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası...*, s.64; Yusuf Sarımay, "Türk- Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", *Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 2000, s.675.

⁷² Erim, a.g.m., s.63-64.

⁷³ Bkz. Bu görüşmelerin aşamaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Şükran Güneş, "Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, 1923-1934", *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl 1919-1946*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlaması Müdürlüğü Yay., ss.178-182.

⁷⁴ Sar-Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası...*, s.57.

⁷⁵ Erim, a.g.m., s.62-63, 72.

⁷⁶ Sarımay, a.g.m., s.675.

⁷⁷ Bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.VIII, Ankara, 1946, s.129; *Resmî Gazete*, S.576, 5 Mart 1927, ss.129-134.

kesin çözümlü ancak 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşma ile mümkün olmuştur.⁷⁸ Bu anlaşma ile, yerleşme tarihlerine bakılmaksızın, İstanbul'daki bütün Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler "etabli" sayılmışlardır.

⁷⁸ Bkz. *Düster*, III. Tertip, C.XII, Ankara, 1951, s.707.

II. BÖLÜM

MÜBADELENİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

II.1. Genel Uygulama

II.1.1. Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Mübadele Sözleşmesi'nin Uygulanması

Lozan Konferansı'nda iki ülke halkının değişimi ile ilgili alınan kararları uygulamak üzere Muhtelit Mübadele Komisyonu (Mixed Commission) kurulması kararlaştırılmıştı.

Bu komisyon, mübadele sözleşmesinin yürürlüğe girmesinden sonraki bir ay içinde, bağıtlı yüksek tarafların her birinden dört ve I. Dünya Savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti'nin seçeceği üç üyeden oluşacak ve Türkiye ile Yunanistan'da görev yapacaktı.¹ Bu komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktı. Muhtelit Mübadele Komisyonu gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile komisyona atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak, kendisine bağlı alt komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktı. Muhtelit Mübadele Komisyonu, bu alt komisyonlara yetki verme hakkına da sahip olacaktı.²

¹ Karma Mübadele Komisyonu çalışmalarına 7 Ekim 1923'te toplanarak başlamıştır. Bu komisyonun görevi 9 Aralık 1933 tarihli mukavelename ile 19 Ekim 1934 tarihinde sona ermiştir. Bkz. Mehmet Esad Atuner, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azaların Hakem Kararları)*, Damga Matbaası, 1937, s.1.

² Stephan Ladas, *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, ss.353-376; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Ankara, TTK Yay., 2000, ss.177-183.

30 Ocak 1923 tarihli protokol gereği Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bu üç üyeden ayrı olarak, bir de Yunanlı temsilci seçilmişti.³ Komisyonunda Türkiye'yi İzmir milletvekili Tevfik Rüştü Bey başkanlığındaki⁴ bir heyet temsil etmişti.⁵

Türkiye tarafında nüfus mübadelesi ile ilgili yapılması gerekenler, 17 Temmuz 1923'te bir talimatname şeklinde yayınlanmıştır. Bu talimatnamenin hazırlanmasından sonra mübadele sözleşmesine göre oluşturulması kararlaştırılan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk temsilcileri de seçilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 8 Ağustos 1923'teki toplantısına Dahiliye Vekaleti'ni temsilen ve başkan sıfatıyla İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ni temsilen ise Erzincan Milletvekili Hamit Bey seçilmiştir. Diğer üyeliklere de İhsan Bey ve Senieddin Beyler getirilmiştir.⁶ Muhtelit Mübadele Komisyonu Ankara'daki görevine Ekim 1923'te başlamıştır.⁷

Komisyon üç kol olarak örgütlenmişti. Kollardan biri mübadelenin tasfiyesiyle, ikincisi teknikleriyle, üçüncüsü de ölçümleme ve diğer ülkedeki alacakları belirleme, izleme çalışmalarıyla görevlendirilmişti.⁸ Tasfiye edilecek mallara, haklara ve menfaatlere ilişkin tüm itirazlar komisyonda kesin olarak sonuca bağlanacaktı. Komisyon, taşınmaz mallara değer biçecek, bu değer karşılığında Muhtelit Mübadele Komisyonu, mübadile göç ettiği ülkede bıraktığı mallara eşdeğer nitelikte gayr-i menkul verecekti. Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktı. Eğer, hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu

³ Komisyonun ilk Yunanlı üyeleri Mr. Jean Papas, Mr. Alexander Pallis, Mr. Ankonius Calvocoressi ve Mr. P. Canaginis olmuştur. I. Dünya Savaşına katılmamış devletlerden Milletler Cemiyeti'nin seçeceği görevlendirdiği üyeler ise, Mr. Eric Ekstrand (İsveç), Don Manuel Marague de Lara (İspanyol), Mr. Karl Marius Widding (Danimarka) olmuştur. Komisyonun başkanlığına da Viskont Ishii getirilmiştir. Bkz. Ladas, a.g.e., s.354.

⁴ Tevfik Rüştü Bey'in Dışişleri Bakanı olmasından sonra, 9 Haziran 1925'e kadar Hamit Bey geçici başkanlık yapmıştır. 9 Eylül 1925'ten itibaren de Şükrü Saraçoğlu başkanlık yapmıştır.

⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)*, D.II, İÇ. I, C.I, Ankara 1961, s.186.

⁶ *TBMMZC*, D.II, İÇ. I, C.I, Ankara, (t.y), s.295.

⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 TS 1923.

⁸ Ladas, a.g.e., ss.353-376.

borç peşin para ile ödenecekti. Her iki taraf da, mübadilleri, belirtilen tarihlerden önce gitmeye zorlamayacak, mübadillerin mallarına usulsüz el koymayacak ve hiçbir vergiye tabi tutmayacaklardı.⁹

Görüldüğü gibi Muhtelit Mübadele Komisyonu, Yunanistan ve Türkiye’de kendine bağlı alt komisyonlarla mübadele sürecinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlama görevini üstlenmişti.

Türkiye’deki mübadele işlemlerini yürütecek üç alt komisyondan biri İstanbul, ikincisi **Mersin**, İzmir, Aydın, Adana, Konya, Kayseri, üçüncüsü de Samsun, Trabzon, Erzurum ve Sivas ve çevresinin sorumluluğunu almışlardır.¹⁰

Yunanistan tarafında ise; Muhtelit Mübadele Komisyonu 17 Temmuz 1923 tarihinde Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala’da görev yapmak üzere alt komisyonlar oluşturmuştu. Bu komisyonlar tarafsız bir başkan ve biri Türk, diğeri Yunanlı olmak üzere iki üyeden oluşmaktaydı. Alt komisyonların birinci görevi, azınlıkların canını ve mal güvenliğini sağlamaktı. Müslümanların, sevk gününe değin güvenlikleri sağlanıp tasarruf hakları iade edilmez ise Türk üyeler komisyondan çekileceklerini belirtmişlerdi.¹¹

Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun Yunanistan’da faaliyete geçmesiyle Yunanistan’da bulunan Türklerin durumunu bir ölçüde rahatlatacağı umuluyordu. Fakat Müslümanlara yönelik baskılar sürmekteydi.

Köylere jandarmalar eşliğinde gönderilen tahsildarların, halkın elindeki ürün ve hayvanları zorla müsadereye başladıkları anlaşılıyordu.¹² Alınan haberlerden ve iletilen

⁹ TBMMZC, D.İI, İÇ. I, C.I, Ankara 1961, ss.175-179; Soysal, a.g.e., ss.177-183; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.I, C.I, K.I, Yay. Haz. Seha Meray, YKY, İstanbul, 2002, s.20-21.

¹⁰ Selahattin Önder, *Balkan Devletleriyle Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1990, s.116.

¹¹ Nedim İpek, *Samsun ve Mübadele*, TTK Yay., Ankara, 2002, s.31.

¹² *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon K.: 272.00.12, 24 Haziran 1339/1923, Yer No: 40.41.8; Doğu Trakya Makedonya Cemiyeti’nin bildirdiğine göre, Batı Trakya’da tutunamayarak Drama, Kavala, Pravişti’ye iltica eden Doğu Trakya Rumları Müslüman köylere yerleştiriliyorlardı. Bu bölgede yaşayan

vakınlardan anlaşıldığına göre Rum ve Ermeni çeteleri mübadele edilmesi beklenen Türklere saldırılarda bulunarak, hayvanlarını gasp etmekteydiler.

Ayrıca Rum çeteler, mübadeleye dahil olmayan Müslümanların yaşadığı bölgelerde de Müslümanları terke zorlamak için baskı uyguluyordu. Bu baskıların bir nedeni de Türk köy ve çiftliklerine göçmen Rumları yerleştirmektir.

Türk tarafı bu ve buna benzer uygulamaları sözleşmenin Yunanlılar tarafından ihlali olarak değerlendiriyordu.¹³ Gerçekten de, Lozan Barış Antlaşması'nda Batı Trakya'ya Rum göçmenlerin yerleştirilmemesi kararlaştırılmıştı. Yunan Hükümeti de bunu onaylamıştı.¹⁴ Yunanistan, 15 Eylül 1923 tarihinden itibaren Müslümanların sahip oldukları sürüleri ve ev eşyalarını satmalarını yasakladı.¹⁵ Uygulanan bu baskılar sonucu Selanik'e yığılan Müslümanların sayısı 40.000'e ulaşmıştı.¹⁶

Bu sorunla ilgili olarak İstanbul Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Baş delegesi Cemal Hüsnü Bey, Doğu Trakya'ya ulaşan Batı Trakyalı Türk mültecilerle görüşmüştü. Yunanistan'daki Müslümanların durumunun bilinenden daha kötü olduğu bu görüşmelerde kendisine ifade edilmişti.¹⁷

Yunanistan'daki bu baskılar TBMM içinde de büyük tepkiler doğurmuştu. Müslümanlara yapılan kötü muameleler, Meclis'te 22 Ekim 1923'te gündeme getirilmiş ve bir kısım milletvekillerinin ve İsmet Paşa'nın konuşmaları ile protesto edilmişti.¹⁸

Türk köylüsü, tarlasını, hayvanlarını kısaca mal varlığının yarısını Rumlara vermektedir. Türk köylüsüne tarlasını biçme ve hasadı toplama izni verilmiyordu. Mahsulün büyük bir kısmı Rum göçmenlere dağıtılıyordu. Bkz. *İkdam*, 10 Ağustos 1923, No. 9480; Ömer Dürri Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, IX/53, (Mayıs 1988), s.308.

¹³ Yücel Demirel, "Mübadele Dosyası Garbi Trakya'dan Gamlı İzler", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1994, S.126, s.337.

¹⁴ *İkdam*, 6 Nisan 1924, No. 9704.

¹⁵ Demirel, a g m., s.50.

¹⁶ *İkdam*, 5 KS 1924, No. 9612.

¹⁷ *Yeni Mersin*, 19 TS 1928, s.1; Demirel, a.g.m., s.377.

¹⁸ *Aydın Tarihi*, III, ? TS 1339/1923, s.399; "Yunan Tazyikatını Millet Meclisi'nden Protesto Yunanlılar'ın Mübadele Mukavelenamesi Ahkâmı'na mugayir olarak Makedonya ve Garbi Trakya'da mübadeleye tabi İslamlar'a karşı tatbik ettikleri tazyik siyaseti"ni anlatan yazı ile yer almaktadır.

Türk hükümetinin protestolarına karşılık Yunan hükümeti; şikayetlerin dikkate alındığını, Yunanistan Bakanlar Kurulu'nca müsaderenin yasaklanması yolunda karar verildiğini, ayrıca taşra yöneticilerinin uyarıldığını bildirmişti.¹⁹

26 Ekim 1923 tarihinde Muhtelit Mübadele Heyeti'nin Türk temsilcilerine Atina tarafından verilen bu güvenceye rağmen Müslümanlara yönelik baskı ve müsaderelere devam ettiği anlaşılmaktadır. Girit, Teselya, Doğu ve Batı Makedonya'dan ve Epir'den feryad niteliğinde birçok telgraf gönderilmiş, bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmak için muhtelif Cemaat-ı İslamiyeler²⁰ adına heyetler gelmiştir. Heyetler, her taraftan Müslümanların sokaklara atılmakta olduğunu ve eşyalarının yeniden müsadere edilmekte olduğunu anlatmıştır.²¹

Giritli Müslüman Türklerden Tahmiscizade Mehmed Macid hatıralarında nüfus değişimi sözleşmesinin uygulanmasına kadar geçen süreçte Girit'te Müslümanların yaşadığı durumu şu şekilde anlatmaktadır.²²

Hergün yeni birtakım saldırılara uğramış olan Müslümanlar, artık şehirlere en yakın yerlerde bulunan mülklerine bile gidemiyorlar, çiftliklerinin hasılatından kasten mahrum ediliyorlar; bu suretle dediğimiz üç sene zarfında ellerindeki beş-on kuruşu sarf etmek, ev eşyalarının bir kısmını satmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Öyle ki, mübadele günlerinde gemilere bindiklerinde, pek çoğunun ceblerinde ancak çok az bir miktar para, ya bulunur ya bulunmazdı.

Antlaşmanın Müslümanları koruyucu hükümlerine karşın, uygulama aksi yönde gerçekleşmiştir. Durumun acilliği öne sürülerek, mübadil mallarının takdir işi, mübadillerin anavatana sevkinden sonraya bırakılmıştır. Mallarına ilişkin

¹⁹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 24 Haziran 1339/1923, Yer No: 40.41.8; *Vatan*, 23 KE 1923; *Hakimiyet-i Milliye*, 24 TE 1924.

²⁰ Yunanistan sınırları içinde örgütlenen Müslüman Cemaat örgütlenmeleri: Cemaat-ı İslamiyeler'in mübadele öncesi ve mübadele sürecindeki faaliyetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinebilmek amacıyla Bkz. A. Nühket Adıyeke, *Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-ı İslamiyeler 1913-1998*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi, Ankara, 2001, ss.43-67.

²¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 24 Haziran 1339/1923, Yer No: 40.41.8; *Vatan*, 23 KE 1923.

²² Tahmisci-zade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s.48.

beyannamelerin²³ bizzat komisyon tarafından ve belirlenen işlemlere göre doldurulması gerekirken, mübadillere doldurtulmuştur. Bu nedenle de beyannamelerde değer takdiri sağlıklı biçimde yapılamamıştır. Böylece bu beyannameler resmileşmeyerek tek taraflı bir beyan belgesinden ibaret kalmıştır.²⁴

Yunanistan'daki Türkler tarafından bir kurtarıcı gibi görülen Muhtelit Mübadele Komisyonu bu işlevini yerine getirememiştir. Bir mübadilin Vatan gazetesinde yayımlanan mektubunda Muhtelit Mübadele Komisyonu ile ilgili şu satırlar ilginçtir:

Heyet bir defa buranın bedbaht Müslümanlarının yaşadıkları mahalleri, tarz-ı hayatlarını, görmek zahmetini ihtiyat etmeden, edilen şikayetlerin birini olsun dinlemeden Atina'ya gitti, şimdi de beyanname neşr ederek 'size mesken tedarik edilmeyince buradan bir yere gitmeyeceksiniz diyor. Pek iyi. Fakat acaba Müslümanların burada oturacak barınacak yerleri var mı? Yiyecek ekmekleri var mı? Evlerinden atılmış, sokaklara dökülmüş, hukuk-u tasarrufiyelerinden mahrum edilmiş biçare Müslümanları görmedi. Köylülerin arzuhallerini bile gözden geçirmede.²⁵

Selanik'teki Müslüman cemaatinin temsilcilerinden ve Yunanistan parlamentosunda milletvekili olarak da bulunmuş olan Ömer Dürri Tesal²⁶ Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun şu yanlışlarından söz etmektedir:

1-Mübadillerin hiç bir resme tabi olmadan beraberlerinde götürebilecekleri arasında açıkça tütünü saymayan 24 Ekim 1923 tarih ve 3 sayılı karar. Bu karar özellikle tütün ekimi ve satımı ile geçinen Makedonya vd. bazı bölge Türkleri'nin büyük zarar görmelerine neden olmuştur.

2-7 Ekim 1923'ten sonra el konmuş bütün malların sahiplerine iade edileceğini ifade eden 27 Ekim 1923 tarihli ve 5 sayılı karar, Yunanistan tarafından hiçbir suretle yerine getirilmemiştir.

3-Ayrıca mübadillere ait taşınmazların, kayıtsız şartsız yerel hükümetin tasarrufuna geçeceğini buyuran 7 Aralık 1923 tarihli ve 9 sayılı karar, müphem yazılışı ve sonradan Balkan

²³ Lozan'da imzalanan mübadele sözleşmesi gereğince mübadillerin mal bildirimini kapsayan beyanname örneği için Bkz. EK 4a-c, 6a-c.

²⁴ Tesal, a.g.m., s.50.

²⁵ BCA, Fon K.: 272.00.12, 24 Haziran 1339/1924, Yer No: 40.41.8; içinde Vatan Gazetesi, 27 Nisan 1923.

²⁶ Ömer Dürri Tesal, Türk azınlık içerisinde, siyasete atılarak hak ve çıkarlarını koruma yolunu tutabilenlerden biri olmuştur. Tesal, önce Drama, sonra da Selanik Milletvekili olarak Yunan Parlamentosu'na girmiş burada yaptığı konuşmalar ve Tahkikat Komisyonu'ndaki aktif tutumu ile, sistemli imhanın önüne geçmeye çalışmıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk üyelerini de gördüğü haksız uygulamalara karşı uyarılmış, ancak sonuç alamayınca da, kaleme aldığı görüşlerini Başkonsolosluk aracılığıyla Ankara'ya Hariciye Vekaleti'ne göndermiştir.

Cemaat-ı İslamiye İdareleri adı altındaki örgütlere Yunanistan sınırları içinde Müslüman Türk cemaatinin yaşadığı tüm kazalarda ve sancaklarda rastlanıyordu. Bunlardan Rumeli bölgesinde Selanik Cemaat-ı İslamiye İdaresi'nin; Girit Adası'nda ise Hanya Cemaat-ı İslamiye İdaresi'nin merkez konumunda olduğu anlaşılmaktaydı.²⁹ Cemaat-ı İslamiye İdareleri dinsel, sosyal, eğitsel ve ekonomik faaliyetler olmak üzere görevler üstlenmişlerdi.³⁰

Lozan Anlaşması öncesi, Yunanistan'daki Müslüman nüfusun sayısı gündeme geldiğinde cemaat idareleri devreye girmiş ve Müslüman Türk cemaatinin nüfusunu saptayan bir nüfus defteri oluşturmak amacıyla komisyonlar kurmuştu. Örneğin Karaferye Cemaat-ı İslamiye idaresince kurulan komisyon "Karaferye nüfus-u islamiyesini kayıt ve tespit etmekle" görevlendirilmişti.³¹

Cemaati İslamiyeler'in görevleri bununla da sınırlı kalmamış mübadele sürecinde karşılaşılan sorunlara çözüm bulunmasında bürokratik işlemlerin yürütülmesinde de etkili olmuştur. Özellikle Muhtelit Mübadele Komisyonu ile mübadiller arasında ilişki kurma görevini Cemaat-ı İslamiyeler yürütmüştür.³²

Cemaat-ı İslamiye idareleri sorumlu oldukları vakıfların işlemlerini yürütürken bu vakıfların koruma altına aldığı yetimlerin mülklerinin satılması ve mübadele için hazırlanmasını da üstlenmişlerdi.³³ Ayrıca yetimlerin ve ekonomik durumu yeterli olmayan ailelerin mübadele işlemini gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan yolculuk masrafları da

²⁷ Tesal, a.g.m., s.44.

²⁸ Adıyeke, a.g.e., s.72.

²⁹ Adıyeke, a.g.e., s.43.

³⁰ Adıyeke, a.g.e., ss.46-47, 47-51, 51-55, 59-62.

³¹ VİBMA, defter no= 197, Selanik (Karaferye) Cemaat-ı İslamiye İdaresi Karar Defteri, Karar no=39, 14 Haziran 1923.'den aktaran Adıyeke, a.g.e., s.51; dipnot:41.

³² Adıyeke, a.g.e., s.64.

³³ Adıyeke, a.g.e., s.65.

cemaat bütçelerinden karşılanmaya çalışılmıştı.³⁴ Mübadele başlamadan önce, 1924ubatı'nda Selanik Cemaat-ı İslamiye sandığında toplam 714 584 drahmi 80 lefta bulunuyordu. Hiç şüphe yok ki mübadeleye cemaat idarelerinin mal varlıkları da dahil edilmişti.³⁵ Özellikle taşınır malların Türkiye'ye götürülmeleri cemaat idareleri için sorun olmaktaydı. Halı, kilim, şamdan, mobilya gibi eşyalardan değerli olanları ve taşınabilenleri ambalaj yapılarak Türkiye'ye götürülecekti.³⁶ Ancak taşınamayan veya taşınmasında yarar görülmeyen masa, sandalye, mangal, soba, dolap gibi eşyalar satılacaktı.³⁷

Örneğin Selanik Cemaat-ı İslamiye Heyeti, bütün eşyasını Türk konsolosluğuna hediye etmişti. Diğer küçük şehirlerde Cemaat-ı İslamiye Heyetlerinin eşyasının Yunanlılar tarafından müsadere edildiği de görülmüyordu. Drama Cemaat-ı İslamiyesi ise eşyasını mahallinde satabilmiş ve bedellerini fakir Müslümanlara dağıtmayı başarmıştı. Girit Cemaat-ı İslamiyesi de bütün eşyasını, Girit'teki Muhtelit Mübadele Tali Komisyonları emrine vermiş ve bir kısmını da satarak muhtaç olanlara dağıtmıştı.³⁸

Cemaat yönetim kurulu üyelerinin çoğu da mübadeleye tabi olduğundan, görevlerin kimlerin üstleneceği bir sorun olmuştu. Bu sorun, yerlerine mübadeleye tabi olmayanların atanması ile çözülmeye çalışılmış ve Cemaat-i İslamiyelerin dağılması engellenmek istenmiştir.³⁹ Ne var ki mübadele bittiğinde Batı Trakya dışında Müslüman Türk cemaati kalmadığından diğer Cemaat-ı İslamiye örgütleri doğal olarak ortadan kalkmış, bu örgütlere bağlı vakıflar ve mal varlıkları da tasfiye edilmiştir.⁴⁰

¹ VİBMA, defter no=642, Hanya Cemaat-ı İslamiye İdaresi Karar Hulasaları Defteri, karar no=484, 11 Ocak 1923'ten aktaran Adıyeke, a.g.e, s.66; dipnot: 113.

² Adıyeke, a.g.e, s.60.

³ Adıyeke, a.g.e, s.64.

⁴ VİBMA, defter no=726, Drama Cemaat-ı İslamiye İdaresi Karar Defteri, karar no=66, 15 Mayıs 1924'den aktaran Adıyeke, a.g.e, s.65; dipnot: 107.

⁵ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1924, "Yunanistan'daki Cemaat-ı İslamiye Heyetlerinin Eşyası", s.4.

⁶ Adıyeke, a.g.e., s.66.

⁷ Adıyeke, a.g.e, 66; Lozan Anlaşması gereğince, tasfiye edilen vakıfların kayıtları Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Bkz. A. Nükhet Adıyeke, "Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, 13/76, ss.17-20; 1924 yılında gerçekleşen

II.1.3. Mübadiller Yunanistan Limanlarında

Türk hükümeti olağan koşullarda göç işlemine, ilkbaharla birlikte başlamayı düşünüyordu.⁴¹ Kış aylarında yapılacak bir zorunlu göçte, sağlık, barınma, beslenme, ulaşım ve yerleşme sorunlarının artacağı ortadaydı. Ne var ki göçün kış ayları geçinceye değin geciktirilmesi göçe zorlanmış durumda olan mübadilleri zor durumda bırakacaktı. Bu da bir açmazdı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu Tevfik Rüştü Bey'in önerisiyle; mübadeleye, öncelikli olarak liman şehirlerine çeşitli nedenlerle yığılmış perişan durumda olan göçmenlerden başlanmasını, sonra da iç bölgelerde kalan ve büyük ölçüde evlerini terk etmek zorunda kalmış Müslüman kitlelerin taşınmasını kararlaştırdı.⁴²

Bilindiği gibi Lozan görüşmeleri sırasında imzalanan nüfus mübadelesi sözleşmesi ile birlikte Yunanistan'da bulunan Türkler, Selanik, Kavala, Hanya, Kandiye, Girit gibi liman kentlerinde toplanmaya başlamışlardı.⁴³ Bu durum Türkiye tarafında da aynıydı. Her iki tarafta da şehir ve kasabalarda oturan mübadiller taşınabilir mallarını paraya çevirip, yanlarına aldıkları özel eşyalarıyla trenlerle sahildeki kentlere yığılıyorlardı.⁴⁴ Bindirme iskelelerine kadar kilometrelerce yol, bin bir zorlukla genellikle

mübadele ile Türkiye'ye getirilen resmi kayıtlar ve defterler arasında Müslüman Türk vakıflarının kayıtları önemli bir yer tutmaktadır. Mübadele arşivinin kayıt ve ayrılması sırasında vakıflara ait dokümanlar ayrıca düzenlenmiş ve kataloglara kayıt edilmiştir. Bu kayıtlar içinde mübadele sırasında düzenlenen vakıf tasfiye defterleri de bulunmaktadır. Adıyeke, a.g.e, s.55.

⁴¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1923.

⁴² *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.X, Ankara, 1968, s.50; Mehmet Çanlı, "Mübadele Dosyası Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1994, S.129, ss.182-189.

⁴³ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 6 Kasım 1339/1923, Yer No: 40.41.10; *İkdam*, 5 KS 1923, No. 9612.; *Hakimiyet-i Milliye*, 6 KE 1923.

⁴⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.77; Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.292.

aya olarak aşılmaktaydı. Bu sefalet koşulları, beraberinde birtakım sağlık sorunlarını ve bulaşıcı hastalıkları da ortaya çıkarıyordu.⁴⁵

Yunanistan tarafında en yoğun yığılma Selanik'teydi. Özellikle Serfice, Kozana, Karaferye'den gelenler bu liman kentinde toplanmışlardı. Aralık 1923'te yalnızca Selanik'e yığılan 30.000-40.000 kişiden söz edilmekteydi.⁴⁶ Yunanistan'da uygulamaya ilk olarak Selanik'le birlikte, kötü durum nedeniyle Kozana ve Kayalar yerleşim bölgelerinden başlandığı anlaşılmaktaydı.⁴⁷

Liman kentlerinde toplanan mübadilleri hemen sevk etmek mümkün değildi. Mübadillerin biriktiği bu kentlerde, birtakım sağlık sorunları ile karşı karşıya kalınması kaçınılmazdı. Bu nedenle de, sağlık önlemlerinin alınması gerekiyordu. Mübadiller, hem sağlık sorunlarının çözümü, hem de gerektiğinde yaşlarının sağlanması için Yunanistan'da görevlendirilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvuruyorlardı. Ayrıca Mübadele, İmar ve İskan Vekaletiyle birlikte İmdad-ı Sıhhiye Heyetleri de mübadillere yardım için hazır bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra mübadillerin sağlık hizmetlerini yürütmek üzere Selanik, Drama, Kandiye ve Kavala'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından İmdad-ı Sıhhi Heyetleri kurulmuştu.⁴⁸

Hilal-i Ahmer Cemiyeti limanlarda beklemek zorunda olan mübadiller için limanlara yakın boş arazilere çadırdan misafirhaneler kurdurmuş ve mübadillere gıda,

⁴⁵ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.X, Ankara, 1968, s.50.

⁴⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 KE 1923; *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası (THAM)*, III/27, 15 Kasım 1339/1923, ss.65-69; *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 6 Kasım 1339/1923, Yer No: 40.41.10; içinde İkdâm Gazetesi, 5 Nisan 1923.

⁴⁷ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.X, Ankara, 1968, s.50; Türk-Yunan Savaşı bitince, Batı Trakya'da çıkan kargaşanın tarafları olan ve bu ortamdan çıkar gözeten Bulgar komitacıların Yunan sınırında başlattıkları çetecilik nedeniyle, Yunan hükümetinin bunlar üzerine asker göndermesiyle heyecana kapılmışlar ve kıyı kentlerine yığılmışlardı. Yalnızca Kayalar nüfusundan 40.000 kişi kıyı kentlere yığılmıştı. Bkz. TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, ty, s.32; *THAM*, III/31, 15 Mart 1340/1924, s.226.

⁴⁸ Arı, a.g.e., s.46.

giyim ve ilaç yardımında bulunmuştu.⁴⁹ Bu çerçevede Kozana'da 1500, Karaferye istasyonunda 1000, Hadova'da 1000 kişiyi ağırlamaya ve barındırmaya yeterli üç misafirhane kurulmuştu. Çadırlardan oluşan bu misafirhanelerde sıcak yemek ve ekmek servisi yapılıyor, hasta olanların tedavileri ile uğraşılıyor ve korunma amaçlı aşı uygulanıyordu.⁵⁰ Mübadillere başta çiçek aşısı olmak üzere, dizanteri ve veba aşısı yapılıyordu.⁵¹ Örneğin, Selanik'te liman hamalları arasında veba salgını görülmesi sonucu, İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin isteği üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi'nden buraya veba aşısı gönderilmişti.⁵²

Bu misafirhanelerin dışında, Selanik'teki göçmenlerin karşılaştıkları sorunlara son vermek amacıyla Selanik Sağlık Yardım Kurulu, Selanik şehri civarında Kireç Köyü yolu üzerinde 5000 kişiyi barındırabilecek başka bir misafirhane de oluşturmuştu.⁵³

Selanik Kızılay Sağlık Yardım Kurulu Başkanı Mahir Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Kızılay temsilcisi Ömer Lütfi Bey'e gönderdiği 3 Aralık 1923 tarihli raporunda; bütün bu önlemlere karşın mübadillerin aç, yardıma muhtaç olduğunu, çeşitli hastalıkların çoğaldığını ve hasta sayısının artmasından endişe edildiğini bildiriyordu.⁵⁴

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin katkılarıyla ve Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin çabalarıyla, Yunanistan'ın birçok yerinde kurulmuş olan İmdad-ı Sıhhiye'ler bindirme iskelelerinde sürekli görev yapıyordu.⁵⁵ Türk sağlık elemanları mübadillerin

⁴⁹ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 6 Kasım 1339/1923, Yer No: 40.41.10; *THAM*, III/31, 15 Mart 1340/1924, s.226; *THAM*, III/31, 10 TE 1339/1923.

⁵⁰ *THAM*, III/31, 15 Mart 1340/924, s.226; *THAM*, III/49, 15 Eylül 1925, s.163.

⁵¹ *TBMMZC*, D.II, İÇ.II, C.IX, Ankara, 1975, s.58.

⁵² *THAM*, V/36, 15 Ağustos 1340/1924, s.407.

⁵³ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu*, Yıl:1, S.2, Kasım 1988, ss.241-255.

⁵⁴ Çapa, a.g.m., s.247.

⁵⁵ Kızılay, Yunanistan'a yardım heyetleri göndermiştir. Bu heyetlerden 27. Heyet Selanik'e, 28. Heyet Drama'ya, 30. Heyet Kavala'ya, 41. Heyet Kayalar'a, 42. Heyet Kozana'ya gönderilmiştir. Bunların yanı sıra Hanya, Kandiye, Kavala, Drama ve Selanik'te ara komisyonlar da oluşturulmuştur. Bkz. *THAM*, III/27, 15 Kasım 1339/1923, s.66; *THAM*, III/34, 15 Kasım 1340/1924, s.232.

taşınması sürecinde de görev almışlardı.⁵⁶ Çeşitli hizmetlerin yanı sıra göçmen taşıyacak vapurlar için, on bir doktor görevlendirilmişti. Bazı vapurların doktorsuz kalmaları üzerine, seyyar olarak görev yapacak beş doktorun da bu sayıya eklendiği görülüyordu.⁵⁷

Mübadelenin gerçekleştirilmesi sürecinde diğer önemli sorun da mübadillerin Türkiye'ye nasıl gönderileceğiydi. Mübadele sürecinde Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati'nin üzerinde durduğu önemli bir konu, taşıma araçlarının belirlenmesi ve bunun için gerekli sistemin kurulmasıydı. Mübadiller liman kentlerine yığıldığı için; taşımayı deniz araçlarıyla yapmak daha avantajlı görünüyordu.⁵⁸ Peki bu taşıma işlemi nasıl yapılacaktı? Bulunan çözüm mübadillerin Türkiye'ye taşımacılık şirketlerince taşınması ve bunun için ihaleye verilmesiydi. İhaleye katılacak şirketlerden hükümetçe istenen şunlardı:⁵⁹

1-Mübadiller, Selanik'ten Tekfurdağı, Kalikratya, İstanbul, Mudanya; Kavala'dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma, Burhaniye; Girit ve Kandiye'den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökobad, Güllük, Ayvalık, Çanakkale, Erdek iskelelerine çıkarılacaklardır.

2-Bu nakliyatı yürütecek olan şirket güvence verecektir.

3-Nakliyatın ücreti mübadil tarafından karşılanacaktır.

4-İskelelere yapılacak nakliyattan insan, eşya, hayvan [koyun, keçi, sığır, dana, öküz] için nakliye ücreti alınacaktır. Nakliye ücreti olarak şahıslardan İstanbul ve civarı için 300, Karadeniz ve Mersin ve havalisi için 200 kuruş, hayvanlardan koyun (125-100) sığır için (500-300) kuruş gösterilmiştir.

⁵⁶ Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk...", s.249.

⁵⁷ THAM, III/33, 10 Mayıs 1340/1924, s.291.

⁵⁸ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri: 1923-1924", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1991), s.26.

5-Nakliyat sırasında ahalinin dinlenmesi sağlanacaktır.

6-Gönderilecek vapurlarda tatlı su bulunacaktır.

7-Toplanan paranın %20'si Hilal-i Ahmer'e verilecektir. Sekiz yaşına kadar

olan çocuklar ve yüz kiloya kadar eşya da ücretsiz nakledilecektir.⁶⁰

İhaleye İtalyan, Yunan ve Türk vapur şirketleri birlikte katılmış; en uygun koşulları öne süren Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası ihaleyi kazanmıştı.⁶¹ İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyasının ihaleyi kazanması Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştı. Ulusal sermayenin dışarı çıkacağı, böylece Türk ekonomisine darbe vurulacağı yorumu yapılıyordu. Ayrıca mübadillerin taşınmasında Türk vapurlarından yararlanılmasının Türkiye'nin imajını yükselteceği düşünülüyordu Bu amaçla ihaleyi almak isteyen Türk Vapurcular Birliği, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne telgrafla şu yakınmasını iletmişti:

Mübadele edilecek ahalinin ucuz olmasını sebep göstererek, Yunan ve İtalyan vapurlarıyla nakledileceğini haber aldık. Bu işte kendimizi sahib-i salahiyat gören biz Türk Vapurcuları fakir memleketimizin parasının ecnebilere verilmemesini te'min için, onların şeraitinden ucuz olmak, halkın istirahatı te'min'edilmek üzere seyr-i sefain vapurlarıyla nakledilmesini teklif eyeriz. Seyr-i Sefain idaresinin bu işi yapabilecek kudrette olduğunu mesarren iddia ederiz. (...) Bu surette fakir memleketin serveti harice gitmez, biçare halk da rahatça yurtlarına gelebilirler. (...) İddiamızı isbata hazırız, efendim, Türk Vapurcular Birliği Reisi Sufizade Suudi.⁶²

Türk Vapurcular Birliği'nin bu yakınmasının İmar Vekaleti'nce dikkate alındığı, Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası'na verilen ihalenin geri alınmasından anlaşılmaktadır.⁶³ Bunda Türk Vapurcular Birliği Reisi Suudi Bey'in İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası aracılığı ile yaptığı etki de rol oynamıştır.⁶⁴ Sonuçta Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati, hükümet üyelerinin desteğini arkasına alarak, sonuçlanmış bu

⁵⁹ *Türkiye İktisat Mecmuası(TİM)*, III/36, 26 TS 1339/1923, s.377-378.

⁶⁰ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 24 Nisan 1340/1924, Yer No: 76.31.4.

⁶¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 TS 1923.

⁶² *TİM*, IV/36, 26 TS 1339/1923, s.377.

⁶³ *TİM*, II/36, 26 TS 1339/1923, s.377.

ihaleden vazgeçmiş ve göçmenleri taşımaları için yerli Seyr-i Sefain idaresi şirketleriyle yeni bir mukavele imzalanmasını sağlamıştır.⁶⁵ Yapılan bu değişiklikle, ekonomide milli bir politika izlenmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Bu yeni taşıma mukavelesine göre, taşımayı yapacak şirketlere ait vapurların sayısını ve taşıyabilecekleri yolcu kapasitesini belirlemek için İstanbul Liman İdaresi Riyaseti görevlendirilmişti. Bu riyasetin, her vapur için verdiği durum raporu doğrultusunda gemiler hazırlanmaktaydı. Kamaralar; hastalar, hamile kadınlar ve yaşlı insanlar için ayrılmıştı. Liman idaresi her gemide en az iki sağlık memurunun bulundurulması için çalışmıştı.⁶⁶ Bundan başka vapurlarda çocuklardan ücret alınmaması, %15 oranında da muhtaç olanların ücretsiz nakledileceği yapılan sözleşmede yer alan maddelerdendi.⁶⁷

Ne var ki Seyr-i Sefain vapurlarının tonajı genelde düşüktü ve ortalama yaşları da oldukça yüksekti. İdarenin elinde, tonajı iki binden fazla altı vapur olmak üzere toplam 17 vapur bulunmaktaydı.⁶⁸ Bu vapurlar Akdeniz, Giresun, Ümid, Fahricedid, Rize, Sakarya, İnönü, Aslan, Trabzon, Kırzade, Ankara, Nilüfer, Türkiye, Hacıpaşa, İstiklal, Timsah ve Kartal adlarını taşıyordu.⁶⁹

Taşıma sözleşmesi doğrultusunda bindirme ve indirme iskeleleri şu şekilde belirlenmişti:⁷⁰

Bindirme İskelesi	İndirme İskelesi
Selanik ve Kavala	İzmir

⁶⁴ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (İ.S.T.O.M.)*, IXL/1, 1 TS 1923, s.28.

⁶⁵ *BCA*, Sayı: 90, Dosya: 102-25, Fon K.: 30.18.1.1, 23 Aralık 1339/1923, Yer No: 08.43.12; *TBMMZC*, D.II, İÇ.II, C.II, Ankara, 1975, s.48.

⁶⁶ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.IV, Ankara, 1968, s.48.

⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924; *Türk Sözü*, 8 KS 1924, s.2.

⁶⁸ *İ.S.T.O.M.*, IXL/1, 1 TS 1925.

⁶⁹ *BCA*, Sayı: 90, Dosya: 102-25, Fon Kodu: 30.18.1.1, 23 Aralık 1339/1923, Yer No: 08.43.12; *İ.S.T.O.M.*, IXL/1, 1 TS 1925; *Hakimiyet-i Milliye*, 23 TS 1923.

⁷⁰ *BCA*, Sayı:90, Dosya: 102-25, Fon K.: 30.18.1.1, 23 Aralık 1339/1923, Yer No: 08.43.12.

Selanik ve Kavala	İstanbul ve Marmara Havzası
Selanik ve Kavala	Ereğli ve Trabzon
Girit Limanlarından	Mersin ve Silifke
Girit Limanlarından	Menteşe Sahilleri
Girit Limanlarından	Edremit ve Ayvalık

Tablo 1

Bindirme ve İndirme İskeleleri

Bu iskelelere ve daha sonraki yerleşim yerlerine ulaşım ise bölgelerdeki demiryolları aracılığı ile gerçekleştirilecekti.⁷¹

Taşıma sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bağlı ara komisyonlar, mübadelenin uygulanacağı yörelerde çalışmalarına başlamışlardı. Önce liman kentlerine yığılanlar, sonra da iç bölgelerde yer alan köy, kasaba ve kentlerdeki mübadiller taşınacaktı.

Bu taşıma işlemi sırada karşılaşılan önemli sorunlardan biri de kırsal kesimden gelmekte olan çiftçi ailelerin yanlarında götürmeye çalıştıkları hayvanları ve tarım araç-gereçleriydi.⁷²

Her bindirme iskelesinde birer "Bindirme ve Yükleme Heyeti"⁷³ bulunuyordu. Beşer kişiden oluşan bu heyetlerin görevi, göçmenlerin vapurlara bindirilmesi, resmi kayıtlarının yapılması, belgelerin denetimi gibi işlerdi. Bu heyet önceden belirlenmiş listelere göre hangi vapura Yunanistan'ın hangi yöresinden gelen göçmenlerin binmesi

⁷¹ Dağınık halde bulunan mübadillerin sevkini trenle gerçekleştirileceği; bazı mazeretlerden ve sağlık durumlarından ötürü gelemeyen muhacirlerin posta katarlarıyla ve yarım (ınsf) ücretle seyahat edebilmeleri konusu gerekli yerlere bildirilmiş, bunun için Anadolu Bağdat Demiryolları ile anlaşma yapılmıştır. Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁷² *THAM*, III/31, 15 Mart 1340/1924, s.226.

⁷³ Göçmenlerin sevki için limanlara gönderilen heyetlere rağmen limanlarda göçmenlerin bir kısmından fazla bilet ücreti alanlara ve göçmenlere sahte beyannameler satanlara da rastlanılıyordu. Sevk listesinde ismi olmadığı halde bilet olarak veya kaçak olarak gelmiş olan var ise bunların belirlenmesi için yoğun çaba harcanıyordu. Yani indirme mevcudu ile bindirme mevcudunun birbirine uyması gerekiyordu. Bunun için de bindirme iskeleleri ile indirme iskeleleri arasında diyalog kurulacaktı. Bu gibi yolsuzluklara başvurulara cezai müeyyide uygulanmıştır. Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 31 Mayıs 1340/1924, 76.31.26, Yer No: 76.31.26; *İkdam*, 15 KS 1924, No. 9622.

gerektiğini belirliyordu.⁷⁴ Göçmenlerin daha vapurlara binmeden önce, ne tür işle uğraştıklarının teker teker belirlenmesi, bu bilgileri kapsayacak düzenli çizelge ve raporların hazırlanması gerekiyordu.⁷⁵ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin isteği doğrultusunda düzenlenecek bu cetvellerle ilgili yayınlanan talimatnamede mübadillerin uğraş alanları ile ilgili nakliyat esnasında tutulan cetvellerin yanı sıra mübadillerin sevk ve iskan yerlerini gösteren ayrıca bir numune cetvel oluşturulması yer almaktaydı. Bu cetvelde gelen kişi, eşya ve hayvan sayısı da gösterilmişti. Ayrıca, Mayıs 1924 tarihine kadar gidenleri gösterir bir cetvel de düzenlendi.⁷⁶

Sayıları 400.000'i bulacağı tahmin edilen Yunanistan'dan gelecek halkı belirli bir plan dahilinde iskan alanlarına yerleştirmek gerekiyordu. Fakat göçmen taşıma işinin bir an önce başlatılması zorunluluğu, bu tür bilgilerin derlenmesinde aksaklıklar yarattı. Mübadillerin vapurlara bindirilmeden önce ne tür işlerle uğraştıklarına dair yapılan belirlemeler genel düzeyde gerçekleşti.⁷⁷

Seyr-i Sefain İdaresi'ne ve diğer vapur şirketlerine ait gemiler, 1923 yılının Kasım ayı sonlarından itibaren mübadilleri yükleme ve taşıma işlemlerine başlamışlardı. Selanik, Kavala, Hanya, Kandiye ve Resmo gibi kıyı kentlerindeki iskelelere yanaşan Türk gemileri, mübadilleri gidecekleri yerleşim yörelerine göre yüklüyorlardı. Mübadiller Türkiye'ye getiren vapurlar için Tuzla, İznik, Samsun, İzmir, Antalya ve **Mersin** indirme iskeleleri olarak belirlenmişti.⁷⁸ Bununla birlikte mübadiller, Ayvalık, Mudanya, Bandırma, Erdek, Gelibolu, İzmit, İzmir, Fethiye, Çeşme, Urla, Tekfurdağı, **Mersin**, Tuzla, Çanakkale, Antalya, Sinop, Samsun, Giresun ve Polathane liman ve iskelelerinden

⁷⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924; *Ayın Tarihi*, II, 4 KE 1339/1923, s.20.

⁷⁵ Mevrudat ve sevkiyat cedveli; gelen muhacirlerin miktarını ve nereli olduklarını içerir. Bu cedvellere 1924 yılından itibaren sevk olunacak mübadillerin sayısı, geliş yerleri, gönderilecekleri yerler kaydedilecektir. Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 31 Mayıs 1340/1924, 76.31.26.

⁷⁶ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 31 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.26.

⁷⁷ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.X, Ankara, 1968, s.42-43; Çapa, "Lozan'da Öngörülen...", s.243.

karaya çıkarıldılar.⁷⁹ Anadolu limanları ve bu limanlara gelen mübadil sayısı hakkında aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir.⁸⁰

ANADOLU LİMANLARI	GELEN MÜBADİL SAYISI	MÜBADİLİN GELDİĞİ YER	İSKAN MINTIKASI
?	477	Selanik	
?	1.500	Selanik	
Antalya	996/ 3.255	Selanik	/ Antalya
Ayvalık	61	Serez	
Bandırma	1.573	Kavala	
Bandırma- İzmit	654	Kavala	Karesi-İzmit
Biga	597	Selanik	
Çanakkale	2.500	Retimo-Hanya	Çanakkale
Darıca	901	Kavala	İstanbul
Fethiye	900	Selanik	İzmit
Fethiye	1.894	Selanik	Menteşe
Fethiye-Kavala	954	Selanik	İzmit-Menteşe
Foça	1.275	Limni	Foça
Gelibolu	2.103	Selanik	
Giresun	1.594	Selanik	
İstanbul	1.089/ 947	Selanik/Galos	
İzmir	65	Selanik	
İzmir	3.162	Kavala	
İzmir	1.175	Kavala	İzmit
İzmit	3.469	Kavala	
İzmit	313/926	Selanik	/ Bilecik
İzmit	2.344		İzmir
İzmit	1.509	Selanik	Bilecik
Mersin	3.982	Selanik	
Mersin	3.305	Kandiye	Adana
Mudanya	3.817	Kavala	Bursa
Samsun	2.175	Kavala	Samsun
Samsun	1.391	Kavala	?
Tekfırdağı	6.074	Selanik	
Trabzon	1.935	Galos	
Urla	505	Selanik	

⁷⁸ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.IX, Ankara, 1975, s.58; TİM, III/36, 26 TS 1339/1923, s.378.

⁷⁹ İpek, a.g.e., s.48.

⁸⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Eylül 1340/1924, Yer No: 19.93.8; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Mart 1340/1924, Yer No: 76.28.24; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Mart 1340/1924, Yer No: 76.28.23; BCA, Fon K.: 272.00.14, 28 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.26; BCA, Fon K.: 272.00.14, 10 Mart 1340/1924, Yer No: 76.28.31.

Samsun	4.538	Kavala	?
Bandırma	2.671	Kavala	?
	5.636	Drama	Trakya
Yekün	72.252		

Tablo 2

Mübadillerin Anadolu'daki Sevk Limanları

Bir mübadil, Kandiye iskelesinde başlayıp Mersin iskelesinde noktalanmış mübadele yolculuğunu şu sözlerle aktarmıştı: "Giritlileri şehre getiriyorlar. Orada Hanya Tekkesi var. Hanya Tekkesi'nde büyük bir yer var. Odalara yerleştiriyorlar. Hilal-i Ahmer bunları hazırlayıp grup grup yapıyor, vapura bindiriyor."⁸¹

Mübadele ile Selanik'in Kalkış Kazası'ndan Tuzla iskelesine çıkarılan bir mübadilin anlattığına göre, Türk limanına geliş yolculuğu şöyle gerçekleşmişti:⁸²

Yola çıkacağımız haberini alınca günlük hayatımız pek değişmedi. Zaten bir yıl önceden Türkiye'ye gideceğimiz belliydi. Bir gün, "haydi gidiyorsunuz" dediler. Arabalar geldi, eşyalarımızı yüklediler ve Selanik'e götürdüler. Biz daha sonra at arabalarına, manda arabalarına binerek Selanik'e gittik. (...) Eşyalarımızı bulduk. Yanımızda 900 drahm vardı. Selanik'te bize drahmilerin karşılığı olarak 300 lira verdiler. 18 gün bizi Türkiye'ye götürecek geminin gelmesini otelde bekledik. Nihayet Ümit Gemisi geldi. Pasaportlarımız Hayrabolu için hazırlanmıştı. Türkiye'ye gelince gemi önce Tuzla'ya yanaştı. Etüvden geçirilmek üzere tahaffuzhaneye götürüldük. Biz yoldayken Atatürk'ten emir gelmiş, "İstedikleri yere yerleşsinler" demiş. Bunu duyunca buraya yerleştik. Yolculuğumuz çok zor geçti. Gemi bizi iki günde Tuzla'ya getirdi. 1924 yılının Kasım ayında geldik. Tuzla bir Rum köyüydü ama, biz geldiğimizde hiç Rum kalmamıştı. (...) Tuzla istasyonunda bir hafta, on gün kadar kaldık. Ondan sonra verilen evleri aradık, bulduk ve yerleştik. (...) 'Her şeye rağmen vatan Selanik. Köyümü ve şerbet gibi suyumu özleyorum.'

Selanik'in Langaza Kazasında doğan ve Mübadele ile Mudanya'ya gelen bir mübadilin anlattığına göre de gemi yolculuğuna hazırlanış ve yolda yaşananlar şöyleydi:⁸³

Taşıyabileceğimiz kadar eşya alarak yollara düştük. Yola çıkacağımız gün portada (kapıda) Rumlar'ın beklediğini gördük. Biz çıktık, Rumlar her şeyiyle bıraktığımız evlere girdi. Eşyalarımızı hayvanlara yükledikten sonra İstifanya'dan yola çıktık, önce Güvezle'ye

⁸¹ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

⁸² İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.26.

vardık. Oradan Rumlar'ın kamyonlarıyla bir günde Selanik'e gittik. Tepedeki iç kalenin içinde iki ay bir Rum evinde kirayla oturduk. (.....) Gülcemal gemisi götürecekti bizi yeni vatana. Gemiye bindik, bir hafta kadar da kalkmasını bekledik. Biz geminin alt katında geldik. Gemi pis kokuyordu ve çok kalabalıktı. Yanımıza bir hafta on gün yetecek kadar yiyecek almıştık. Gülcemal'e hayvan da yüklediler. Gemi Mudanya'ya geldi. Ama yanaşmadı. Ne olduysa biz Mudanya'ya inemedik. Halbuki pasaportlarımız Mudanya için hazırlanmıştı. Gemi geri dönerek Tekirdağ'a yanaştı.

Bu anlatılanlarda, mübadillerin Selanik'in ve Girit'in çeşitli yerleşim birimlerinden Türkiye yolculuğuna hazırlanışları, ne olduğunu bile pek anlayamadıkları bir yolculuğa çıkış ve gemi yolculuğu sırasında yaşadıkları sıkıntılar, Anadolu'nun çeşitli limanlarına geliş süreçleri yer almaktadır.

Mübadillerin yolculuk süresi, vapurun hızına, hava koşullarına ve gidilen yolun uzunluğuna göre, üç-beş gün arasında değişmekte, kimi zamanlarda 15 günü aşmaktaydı. Elbette bu durum mübadillerin zor olan koşullarını daha da çıkmaza sokuyordu. Yolculuk süresinde göçmenler, kendi işlerini kendileri karşılıyordu.⁸⁴

Mübadile, İmar ve İskan Vekaleti'nce; Yunanistan'dan getirilecek mübadillerin, hangi iskeleye indirilecekleri ve nereli oldukları daha önceden iskan bölgelerine bildirilmiştir.⁸⁵ Türk vapurları yalnızca Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenleri taşıyor, bunun yanında, Türk göçmenleri iskelelere boşalttıktan sonra, Yunanistan'a yeniden göçmen yüklemek için giderken Rumları da taşıyorlardı.⁸⁶

Vapurların iskelelere gelmeleriyle birlikte, mübadillerin hemen ihraç edilerek, vapurların bir an önce Yunanistan'a dönmeleri, mübadil yüklenmesi için vakit kaybedilmemesi önem taşıyordu. Bu nedenle Mübadile, İmar ve İskan Vekaleti tarafından

⁸³ Özsoy, a.g.e., s.45-46.

⁸⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.14, ?, Yer No:76.32.1; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 8 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.17.

⁸⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁸⁶ Mübadile ile gelen göçmenlere yer bulabilmek amacıyla 1924 yılı Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Samsun, Sinop, Çorum, Amasya, Tokat, Adana, Niğde, Kayseri ve Aksaray'dan olmak üzere toplam 30.000

kaleme alınan bir belgede “Yunanistan’dan muhacir alıp mıntikanıza getirecek vapurların her saati binlerce arkadaşımızın muzderabatına intizar-ı balis olunmakta bulunduğundan badema bu kabil vapurların sur’atle tahliyeleri ve tahliyeden sonra hiçbir suretle işgal edilmeyerek serbest bırakılmaları hususuna dikkat edilmesi” istenmiştir.⁸⁷

Yunanistan’da göçmenlerin aniden iskelelerde toplanmasıyla, sağlıklı raporlar hazırlamaya olanak bulunamıyordu. Raporların sağlıklı olmaması, daha taşıma sürecinde hesapta olmayan yeni sorunlara yol açmıştı. Bu sorunların en ağır ve acı olan tarafı bölünmüş ailelerin ortaya çıkışıydı. Seyr-i Sefain idaresinin elindeki vapurların ortalama kapasitesi 800 kişilikti. 800 kişi taşıyabilen bir vapura örneğin 600 kişilik bir köyün halkı bindirildiğinde vapur eksik gitmesin diye, 200 kişilik açık, diğer bir köyün halkından karşılanmaktaydı.⁸⁸ Köyün geriye kalan halkı belki de başka bir gün, başka bir vapurla başka bir yerleşim alanına sevk ediliyordu. Yerleşim alanına gelindiğinde ise, buradaki ev ve arazinin yeterli gelmemesi durumunda, köylülerin bir kısmı başka bir köye veya başka bir iskan bölgesine gönderilebiliyordu.⁸⁹

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin, yalnız 1924 yılı bütçesinden, göçmenlerin Türkiye’ye taşınması için ayırdığı para 120.800 liradır. 1923 yılı bütçesinden de Seyr-i Sefain İdaresine vapur alınması için 600.000 lira ayrıldığı düşünülürse ortaya ciddi bir rakam çıkar.⁹⁰

Rum’un Yunanistan’a sevkine karar veriliyor. Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 7 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.14.

⁸⁷ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁸⁸ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 24 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.21; Yukarıda yapılan açıklamaya benzer bir örnek için bkz. Selanik’e harekete hazırlanmış olan 1450 kişi kapasiteli bir vapur 900 kadar Liyabovalı’ya ve 400 Poruyulu’yu Mersin’e getirecektir. Kalan açık ise Kozanalılarla kapatılacaktır.; Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 7 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.14.

⁸⁹ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 5 Ocak 1926, Yer No: 47.87.9; Selanik (Serez)’den Mersin’de iskan edilmek üzere gönderilen mübadillerden yirmi altı hane mübadil aile Mersin’de arazi ve yer sıkıntısından ötürü Gaziantep’e yerleştirilmek için Dahiliye Vekaletince gönderilmiştir.

⁹⁰ *TBMMZC*, D.II, İÇ.II ,C.VIII/I, Ankara 1968, s.1061. Türkiye’ye gelen göçmenlerin ve mültecilerin iskanını için 1925 yılında yapılan harcama 47.971, 1926’da 17.754, 1927’de, 168.556, 1928’de 57.033 lira’dır. Bkz. *1930 Yılı İstatistik Yıllığı*, s.102.

Taşıma ilkelerinin tespitine ilişkin bu harcamalar yapılırken diğer yandan da limanlara yığılan göçmenlerin ekonomik uğraşlarının tespiti için de bir çaba gösterilmekteydi. Bu çaba bu kişilerin götürülecekleri yerlerde ne tür ekonomik uğraş içinde olacağını önceden belirlenmesine yönelikti. Ancak daha çok kırsal kökenli mübadillerin uğraşlarının belirlenmesine yönelik bilgiler derlendiğini mübadelenin uygulanış sürecinde görmek mümkündür.

Bireylerin ekonomik faaliyetleriyle ilgili bilgi toplama işlemi, genellikle herhangi bir zanaatla uğraşan kentli insanın, bu zanaatını Türkiye'nin herhangi bir kentinde uygulayabileceği düşüncesi idi. Kuşkusuz bu genel değerlendirme, göçmeni gittiği yeni ortamda mutsuz kılacak öğeleri de içermekteydi. Çünkü, belli bir tarımsal uğraşıya ya da sanayi türüne yönelik olarak ayakta durabilen bir zanaat grubunun, yine benzer bir ortamda ve benzer tarımsal ya da sanayi örgütlenmesinin bulunduğu toplumsal çevrede yaşamını sürdürebileceği açıktı. Kırsal kökenli mübadiller için yapılan ayrıntılı incelemeler, herhangi bir tarımsal ürünün yetiştirilmesi ile uğraşan bir köylünün, aynı ürünü yetiştirip, pazarlayabileceği, benzer iklim ortamına ve benzer toprak yapısına yerleştirilmesinin gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun öngörüsü doğrultusunda Girit, Kavala, Drama ve Selanik'ten başlayan mübadele ile 1923 yılının Kasım ayında 34.627, Aralık ayında 26.691 olmak üzere, yıl sonuna değin toplam 61.318 göçmen, malları ve hayvanları ile birlikte Türkiye'ye getirildi.⁹¹ Temmuz ayının sonlarına kadar bu sayı, 314.052'ye ulaştı. Bu göçmenlerin 99.720'si Selanik ve çevresinden, 32.324'ü Kozana'dan, 13.975'i Kandiye'den, 8.837'si Hanya'dan, 2.200'ü Preveze ve Yanya'dan, 7.500'ü de Midilli'den

⁹¹ *Ayın Tarihi*, III, 4 KE 1339/1923, s.19; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924; *Türk Sözü*, 8 KS 1924, s.2.

getirilmiştir.⁹² Ekim ayına kadar bu sayınının Cumhuriyet gazetesine göre 370.000'e ulaştığını biliyoruz.⁹³ Türkiye'nin bütününe getirilip yerleştirilen mübadillerin toplam sayısı konusunda çok farklı rakamlara rastlanır. DİE'ye göre bu sayı 456.720⁹⁴ iken, bir başka kaynakta bu sayı 499.239'dur.⁹⁵

I.2. Mübadelenin Türkiye'de Uygulanması

II.2.1. Mübadele Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Çalışmaları

Göçün yaşandığı her dönemde göçmenlerin iskan işlerinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için ayrı bir teşkilata gereksinim olduğu açıktır. Türk göç tarihine bakıldığında, 1683-1839 tarihleri arasında göçmen işlerini düzenli bir şekilde yürütecek bir teşkilatın bulunmadığı görülür. Tanzimat'la birlikte Babıali, göçmen akınlarıyla karşılaştığı zaman Muhacir Komisyonu, İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin Komisyonu Alisi ve Muhacirin-i İslamiyye Komisyonu ismiyle anılan komisyonlar aracılığıyla göçmen sorunlarını çözümlenmeye çalışmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında edinilen tecrübe, göçmen işlerinde uzmanlaşmış bir teşkilatın kurulması gereğini gösteriyordu. Bu amaçla, 1916 tarihinde merkez ve taşra birimlerinden oluşan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi ismiyle Dahiliye Nezareti'ne bağlı olmak üzere bir genel müdürlük kuruldu. Milli Mücadele döneminde göçmen işlerini, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekaleti'ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti yürütüyordu.⁹⁶ Milli

⁹² THAM, III/36, 15 Ağustos 1340/1924, s.407.

⁹³ Cumhuriyet, 17 TE 1924.

⁹⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllığı, Ankara, 1928, s.100-102.

⁹⁵ İskân Tarihçesi: Anadolu Rumları ve Yunan Türkleri'nin Mübadelesi. İstanbul: Hamit Matbaası, 1932, s.137.

⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile; 1912-1913 Balkan Savaşı sonucunda göç edenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili olarak, bazı komisyonlar oluşturulmuştur. İşgal edilen yerlerden iç bölgelere kaçan nüfusun buralarda yerleştirilmesi işiyle Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletine bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmişti. Bkz. Tülay Baran, "Balkan Harbi'nden Sonra İzmir'e Yönelik

Mücadele'nin sonunda ise göçmen sorunları Nafia, Maliye, Dahiliye ve Muavenet-i İctimaiye vekaletlerine bağlı kuruluşlar tarafından yürütülmeye çalışıldı.⁹⁷ Ancak yine de göçmen işlerini koordine eden bir üst kuruluş olmadığı için iskan faaliyetleri aksamaktaydı.⁹⁸

Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın hemen bitiminde göç olaylarında karşılaşılan türlü sorunların çözümü amacıyla Maliye, Nafia, Muavenet-i İctimaiye ve Dahiliye Vekaleti arasında yapılan yazışmalar ve işlerin tek bir elden yürütülmemesi nedeniyle, önemli ölçüde zaman kaybedilmiştir.⁹⁹

Geçmiş dönemlerde, göçmenlerin yerleştirilmeleri ile ilgili olarak uygulanan yöntemlerden edinilen tecrübe ile mübadelenin uygulanması sırasında oluşacak sorunların çözümünde sağlıklı bir örgütlenmeye duyulan gereksinim bir kat daha arttı. Bu nedenle de bir teşkilatın oluşturulması düşüncesi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı.

Nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalandığında Türkiye, savaştan yeni çıkmış, harabe halindeydi. 21 Ağustos 1923'te işgalden kurtulan illere mensup milletvekilleri Anadolu'nun imarı için bir komisyon kurdular. Dr. Muzaffer Bey (Aydın), Zekai Bey (Aydın), Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan), Vasıf Bey (Saruhan), Şükrü Kaya Bey (Menteşe), Ali Cenani Bey (Gaziantep) ve Necati Bey (İzmir)'den oluşan komisyon TBMM Hükümeti ile ilişkiye geçerek Mübadele, İmar ve İskan ile ilgili yeni bakanlığın kurulması için faaliyete başladılar. Komisyonun verdiği tahmini rakamlara göre, Batı illerinde yakılıp yıkılan şehir binalarının sayısı 73.070, köy ve kasabalarındakilerin sayısı

Göçler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* I/1 (1991), ss.201-220; Ahmet Cevat Ercen, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966, ss.1-9.

⁹⁷ *İskan Tarihçesi*, s.16.

⁹⁸ İpek, a. g. e., s.35.

⁹⁹ *TBMMZC, D.II, İÇ. I, C.II, Ankara, ty., s.634.*

ise 87.669 idi. Bu sayıya Trakya ile Adana, Gaziantep yöresi ile Rus ve Ermeni tahribatına uğrayan Doğu vilayetlerindeki yıkım dahil değildir.¹⁰⁰

Bu konuyla ilgili TBMM'de de görüşmeler gerçekleşmiş¹⁰¹ ve burada geçmiş dönemle ilgili aksaklıklar dile getirilmiştir.¹⁰² Kütahya milletvekili Tunalı Hilmi Bey, göçmenlerin sorunlarıyla ilgili kurumun, bir vekaletle bağlı olmayacak biçimde yapılanması gerektiğini savunuyordu. Hilmi Bey tarafından dile getirilen bir diğer konu da, yeni devletin bir nüfus siyasetinin olmayışı idi. Tunalı Hilmi Bey'e göre ülkeyi onarma işi ile göçmenleri yerleştirme işi birbirinden ayrı düşünülmemeliydi.¹⁰³ Mecliste, bir vekalet mi, yoksa bir müdüriyet mi kurulacağı tartışmaları sırasında, sıkça dile getirilen bir endişe de o günün koşullarıyla bütçenin geniş bir teşkilata sahip olacak vekaletin masraflarını karşılayamayacağı düşüncesi idi. Diğer yandan mübadillerin korunması, göç hareketleri ile ülkeye gelenlerin ekonomiye uyumunun sağlanması, ancak bir vekalet kurulmasıyla çözümlenebilirdi. Vekaletin kurulmasına yönelik mecliste yapılan oylama sonucunda, kanunun Kanun-ı Esasi Encümeni'ne sevki uygun görüldü.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yay., Kastamonu 9-11 Mayıs 1991, s.62.

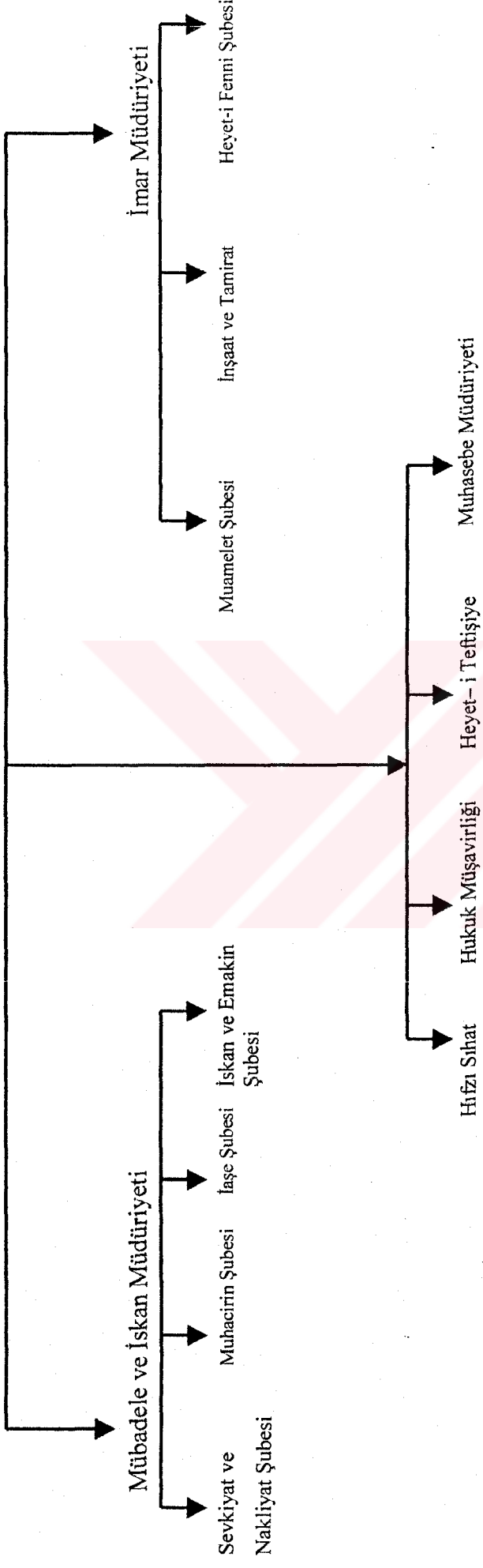
¹⁰¹ Mübadele ile ilgili bir vekalet kurulmasına yönelik TBMM'ndeki tartışmalar için bkz. *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.I, Ankara, 1961, ss.295, 332, 232-235.

¹⁰² Bkz. *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.I, Ankara, 1961, çeşitli sayfalar.

¹⁰³ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.I, Ankara, 1961, s.620.

¹⁰⁴ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.I, Ankara, 1961, s.233.

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti

Tablo 3

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti Teşkilat Şeması

Tunalı Hilmi Bey ve 132 arkadaşının vekalet kurulmasına ilişkin verdiği önerge 13 Ekim 1923 tarihinde mecliste kabul edildi. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin bu şekilde kurulmasının¹⁰⁵ ardından 20 Ekim 1923 günü, İzmir Milletvekili Mustafa Necati¹⁰⁶ TBMM'de 165 oyun 158'ini alarak vekaletin başına getirildi.¹⁰⁷

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin kurulmasının ardından yapılması gereken, mübadele ile gelecek olan halkın içinde bulunduğu sıkıntılardan ve acılardan kurtarılmasıydı. Ancak vekaletin var olan sınırlı olanaklarıyla bu sorunun altından kalkması imkansızdı. Bu nedenle de, gerek göçmenleri iskan etmek, gerek yıkıntıya uğramış olan yurdu onarma işi ile uğraşmak üzere ayrı bir genel müdürlüğün kurulması gerekiyordu.¹⁰⁸ Bu genel müdürlük bakanlıklarla olan iletişimi sağlayacak; böylece işin yavaşlamasının önüne geçilecekti. İskan müdüriyetini de bu yeni kuruma bağlamanın uygun olacağı ifade ediliyordu. Ayrıca onarım işlerini üstlenecek bir imar müdüriyeti de kurulması düşünülüyordu.¹⁰⁹ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin merkezdeki teşkilat yapısı, 1 Kasım 1923 tarihli 366 nolu yasa ile belirlendi.¹¹⁰ Vekalet teşkilatını oluşturmak için gerekli şartlar istenilen nitelikte değildi. Vekaletin dayanacağı tek kaynak, devlet

¹⁰⁵ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, 13 Ekim 1923 tarihinde mübadele göçmenlerinin iskanını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.146.

¹⁰⁶ Mustafa Necati ile ilgili daha geniş bilgi için bkz; *Mustafa Necati Sempozyumu (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991)*, Ankara, 1991, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yay.; Kemal Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar ve İskan İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991)*, Ankara, 1991, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yay, ss.44-57; Zeki Arıkan, "Milli Mücadele'nin Bir Öncüsü Mustafa Necati", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (1992), ss.51-85.

¹⁰⁷ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, t.y, s.826; Mustafa Necati Bey, Mübadele İmar ve İskan Vekili olarak beş aya yakın bir süre, 13 Ekim 1923-6 Mart 1924 tarihleri arasında, bu görevde kaldı. Bu bakanlığın 11 Aralık 1924'te lağvedilmesine kadar geçen sürede, kendisine İzmir Milletvekili Celal (Bayar) Bey, Bursa Milletvekili Refet (Cantez) Bey ve Recep (Peker) Beyler sırasıyla halef oldular. Bkz. *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.X, Ankara, 1968, s.75.

¹⁰⁸ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, ty, s.621-622; Ali Özcan Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yay., Ankara, 1961, s.44.

¹⁰⁹ Bkz. 13 Ekim 1923'te TBMM'ne verilen hükümetin bir bakanlık yerine bir genel müdürlük kurulması yönündeki önerisi (hükümet layihası) için; *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.I, Ankara, 1961, s.622.

¹¹⁰ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.VII/1, Ankara 1968, ss.1059-1074; *Düstur*, III. Tertip, CV, Ankara, 1969, s.162; Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin teşkilat yapısı ile ilgili ayrıntılar için bkz. tablo: 3.

bütçesiydi. Memurların çoğu, devşirme yöntemiyle başka vekalet memurlarından ve emeklilerinden sağlanmıştır.¹¹¹

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulur kurulmaz, taşradaki örgüt birimlerine gönderdiği yazılarla, mübadillerin nerelerden geleceklerini, mesleklerini, sosyal durumlarını ve ne kadarının nasıl yerleştirileceğini kısmen de olsa bildirmiştir. Mübadillerin yurdun değişik bölgelerinde bulunan “emval-i metruke”ye dengeli bir biçimde dağıtılmaları için, vilayet sınırları içinde, ne kadar sayıda ve nitelikte terk edilen taşınır ve taşınmaz mal bulunduğu tespit edilmiştir. Bu malların hala fuzuli işgal altında ise ne kadar süre içinde boşaltılabileceği, terk edilen malların miktarının ne kadar olduğu sorulmuş, vilayetlerden gelen bilgilere göre iskan cetvelleri hazırlanmıştır.¹¹²

Bundan başka Mübadele Vekaleti, ülkeyi mübadillerin yerleştirilmesi açısından belirli iskan mntıklarına ayırdı.¹¹³ Vekalet, görevlerini yerine getirebilmek için, uzman ve gerektiği durumlarda ücretli memur sağlamaya yetkili olacaktı. Ayrıca diğer mülki ve askeri memurlara tebligatta bulunma yetkisine de sahipti.¹¹⁴

Vekalet teşkilatına bağlı olarak oluşturulan Mübadele İskan Genel Müdürlüğü, iskan ile ilgili proje ve talimatnameleri düzenlemek, genel müdürlüğün talimatlarını şubeleri vasıtasıyla yerine getirmek ve işlemlerin sonuçlarını genel müdürlüğe bildirmekle yükümlüydü. Ayrıca İskan Genel Müdürlüğü'nün görevleri, mübadillerin işlemleri ve sorunları dahilinde askeri ve mülki erkan ile haberleşmeyi sağlamak, sevk ve nakil için vapur ve demiryolları şirketleri ile gerekli yazışmaları yürütmek, mübadilleri üretici konuma getirebilmek için tarım alanlarını tespit etmektir. Bunların yanı sıra iaşe, nakliyat, zirai araç-gereç dağıtımı ile mübadillere ait tüm hesap işlerini kaydetmek ve bunlara ait

¹¹¹ *İskân Tarihçesi*, s.15.

¹¹² *TBMMZC*, D.II, İÇ. I, C.III, Ankara, ty., s.184.

¹¹³ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12., 1 Ocak 1340/1924, Yer No: 41.44.28.

haberleşmeyi yürütmek, mübadillerin sağlık işlerini düzenlemek gibi oldukça geniş sorumlulukları da vardı.¹¹⁵

İmar Müdüriyeti'nin görevleri ise, tahrip edilmiş ve harap olmuş belde, kasaba ve köylerin imar ve inşaat işlerini yürütmek, buradaki halkın tarımsal ve ticari girişimleri ile ilgili hesap işlerini kaydetmekti. Genel müdürlüğe bağlı olan evrak şubesi ise, genel merkez, şubeler ve taşradaki yazışmalarla ilgili yazıları kaydetmek, dosyalamak, merkez ve taşra teşkilatı için gerekli defterleri tanzim etmekle yükümlüydü.¹¹⁶

Mıntika müdüriyetlerinin ve komisyonlarının uygulamaları İmar ve İskan müfettişlerince denetlenmekteydi. Müfettişler, göçmenlerin sevk, iskan, sağlık, iaşe ve mesken işlerini, vekaletin taşra örgütünün uygulamalarını teftişe yetkiliydi. Müfettişlere, polis ve jandarma dahil olmak üzere bütün mülki ve askeri memurlar yardımcı olmak zorundaydı.¹¹⁷

Diğer yandan göç sorunlarını çözümlemek için bazı yerlerde teşkilat dahi oluşturulmamıştı. Bu gibi yerlerde ise vekaletçe yürütülmesi gereken işler, iskan ve imar komisyonu oluşturularak yürütülmekteydi. Bu komisyon ise vali ve kaymakamın başkanlığında toplanacak, resmi kurum amirlerinden atanacak olan en az beş üyesi bulunacaktı. Komisyonun yazı işleri, iskan ve imar katiplerince ve bunların bulunmadığı yerlerde tahrirat katiplerince yürütülecekti. Komisyon kararları iskan bölgesi müdürlüklerince, bunların bulunmadığı yerlerde bizzat komisyonca uygulanacaktı.¹¹⁸

İmar ve İskan Müdürleri'nin görev ve yetkileri ise; iskan bölgelerindeki mübadillerin her türlü sorununa çözüm bulmak, emrindeki memurların faaliyetlerini

¹¹⁵ İpek, a.g.e., s.36.

¹¹⁶ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, ty., ss.621-664.

¹¹⁷ *Düstur*, III. Tertip, C.V, İstanbul, 1931, ss.561-565; Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti Müfettişlerinin Vazife ve Selahiyetleri Hakkındaki Talimatname (13 KS 1340/1924).

¹¹⁸ *İkdam*, 6 KE 1923, No. 9583.

zlemek, Hilal-i Ahmer dispanseri ihtiyacı karşılayamıyorsa iskan bölgesindeki mübadillerin yerleştirileceği metruk meskenleri tamir ederek, yeni köylerin kurulmasını sağlamaktı. Ayrıca mübadilleri üretici konuma getirebilmek için vekaletin gönderdiği talimatlar doğrultusunda tohum, alet-edevat vermek de yetkisi dahilindeydi.¹¹⁹

Mübadele, imar ve iskan işlerinin tek bir elden yürütülmesi olanaksızdı. Mübadele esnasında yaşanacak problemleri en aza indirmek için diğer kuruluşlarla da işbirliği içerisinde olmak gerekiyordu.

Bu doğrultuda Mübadele, İmar ve İskan Bakanı Necati Bey, 24 Kasım 1923 tarihinde, Hilal-i Ahmer genel merkezine bir telgraf göndererek cemiyetin yardımlarını istedi. Mustafa Necati gönderdiği telgrafta yer alan “Muhacirlerimiz gelmeye başladı. Bu aziz ve aynı zamanda mazlum misafirlerimizi hiçbir sıkıntı çekirmeden hatta aziz ve ikram suretiyle memleketimizin harım-ı şefkatinde yerleştirmek ve beslemek vecibe-i milliye ve şiar-ı insaniyettir. O muazzamı mukaddes işi başarabilmek için Hilal-i Ahmer heyetlerinin azami faaliyete girmeleri lazımdır”¹²⁰ sözleriyle Hilal-i Ahmer’den yardım isteğini dile getirdi.

Nihayet, 6 Mart 1924’te Ankara’da, Kızılay Genel Merkezi yetkilileriyle, İmar ve İskan Bakanlığı arasında bir itilafname imzalandı. Bu itilafnameyle; mübadele ile gelecek olanların sağlık durumlarını daha yakından, ayrıntılı bir şekilde takip edebilmek ve yazışmaların sebep olacağı zaman kaybını önlemek için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit bölge müdürlükleri merkezlerinde Kızılay Genel Merkezi tarafından birer temsilci bulundurulması kararlaştırıldı. Temsilcilerin bulunduğu bu bölgelere ek olarak Ankara ilinden toplanacak bağışlar, buralarda iskan edilmiş ve edilecek olan mübadillerin gereksinimlerine harcanacaktı. Bununla birlikte Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı’nca 1

¹¹⁹ İpek, a.g.e., s.37.

Mart 1924'den 30 Haziran 1924 akşamına kadar olan dört ay içerisinde bu illerin elde ettiği hasılatın 40.000 lira tahsil edilerek genel merkez emrine gönderilecekti. Bakanlık tahsilat eksikliğini tamamlamayı kabul ediyordu.¹²¹ Mustafa Necati Bey'in vekaletine bağlı olan mülki erkandan ve memurlardan faydalanabilmek için yetkileri bulunmaktaydı. Göçmenlerin geçici olarak konaklamaları için misafirhanelerin inşası, emlak dağıtımı, fuzuli işgaller, felaketzedeler ve iskan memurlarının görevleri için bu yetkilerine dayanarak bir dizi talimatname yayınlamıştı.¹²²

Vekalet için ayrılan bütçe de kısıtlıydı. Ayrılan bu bütçe Dahiliye ve İçtimai Muavenet Encümenleri'nden oluşan bütçe encümeninden geçmiş, Meclis azasına dağıtılmıştır. Söz konusu bütçe kanunu, oluşturulan İskan Umum Müdürlüğü için 1.049.230 lira tahsisat teklif etmekte, bunun 47 bin küsur lirasının memur maaşına, 2000 lirasının muvakkat tazminatına, 1 milyon lirasının ise muhacirlerin sevk, iâşe, tedavi, nakliye, tamir ve inşa gibi masraflarına harcanmasını önermektedir.¹²³

Yayımlanan bu talimatnamelerden bir tanesi vekalet için ayrılan bütçe ile ilgili sıkıntıların olduğunu göstermektedir. Bu talimatname ile vekaletin gereksiz yere yapılacak harcamalardan kaçınılması istenmiştir. Talimatname ve emirnamelere uygun olarak; yalnız mübadeleye tabi muhacirinden ve vekaletin oluşmasından sonra gelen mübadillerden fakir ve durumu çok kötü olanların, iâşe ve nakillerinin vekalet bütçesinden karşılanması konusunda dahi son derece dikkat edilmesi gerektiği tebliğ olunmuştur.¹²⁴ Bu da gösteriyor ki vekalet bütçesinin yeterli olmaması, yapılan giderlerin çeşitlilik göstermesi, beraberinde kısıtlamalara da yol açmıştır.

¹²⁰ THAM, III/28, 15 Aralık 1339/1923, s.104-105.

¹²¹ THAM, III/31, 15 Mart 1925, s.223-225; Çanlı, a.g.m., s.243.

¹²² İskân tarihçesi, ss.19-34.; Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk...", s.55.

¹²³ Yeni Mersin, 19 İkinci Teşrin 1935, s.2.

¹²⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1924/1340, Yer No: 12.41.48.23.

Vekalet, kurulduğu yıl, bütçeden 6.095.183 lira ödenek ayrıldı.¹²⁵ Bunun 5.000.000 lirası göçmenlerin nakil ve beslenme masraflarına, geri kalan kısmı da personel ve kurum giderlerine tahsis edildi. Mali yıl sonuna kadar, ayrılan paradan 3.221.431 lirası tahakkuk edecek, inşaat, tamirat ve nakliyat giderleri ile göçmenlere dağıtılan tarımsal alet, hayvanat ve tohumluğa ve imar, iskan ve mübadele masraflarına harcandı.¹²⁶ Vekalet, terk edilmiş taşınmazların onarımı için, vilayetlere üç yüz bin lira gönderdi. 1924 yılı Mart'ının sonuna değin Türkiye genelinde bini aşkın hanenin onarımı tamamlandı.¹²⁷

İmar ve İskan Vekaleti'nin 11.12.1924 tarihli bir kanunla kaldırılmasıyla mübadele, imar ve iskan işleri Dahiliye Vekaleti'ne devredilmiştir. Söz konusu uygulama kanun metninde şu şekilde yer alır: "Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ilga edilerek hukuk ve vezaii Dahiliye Vekaletine devrolunur. Mezkur vezaii Dahiliye Vekaletinin merbut İskan Müdüriyeti Umumiyesi¹²⁸ marifetiyle idare olunur".¹²⁹ Ardından da 20 Ocak 1925 tarihli kararname ile İmar ve İskan Komisyonları kaldırıldı.¹³⁰

Mübadillerin taşınma ve yerleştirme işlemlerinin sona ermesiyle birlikte, İmar ve İskan Vekaleti genel müdürlüğe dönüştürülünce, kadrosunda ve bütçesinde de kısıtlamaya gidildi. Vilayetlerde, mevcut göçmenlerin miktarına ve iskan işlemlerinin önemine göre müdürlükler ve memurluklar oluşturuldu. Müdürlükler üç sınıfa,

¹²⁵ *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.146.

¹²⁶ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.VII/1, Ankara 1968, s.1061.

¹²⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1924.

¹²⁸ Bu kurumun başına Ömer Lütfi Bey, muavinliğine de Maaruf Bey getirildi. İmar Vekaletine bağlı memurlar isim ve ünvanlarını muhafaza etmek şartıyla vali ve kaymakamların emrine tabi oluyorlardı. Bkz. *İskan Tarihçesi*, s.160-161.

¹²⁹ *TBMM Kavanin Mecmuası*, D.II, İÇ. 2, C.3, (1 Kasım 1924-22 Nisan 1925), Ankara, 1925, s.25; *Düstur*, III. Tertip, C.VI, Ankara, 1953; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (TCDS)*, 1925-1926, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul, 1926, s.117.

¹³⁰ *İskan Tarihçesi*, s.20-21. Bu kararname ile vilayetlerdeki iskan müdür ve memurlukları valiliklere bağlanarak Dahiliye Nezareti'nin belirleyeceği kurallara göre çalışacaklardı. Satın alma, eksiltme, müzayede işleri vilayet idare meclislerince yürütülecekti. Tefviz ve icar işlemleri mülki amirin riyasetinde defterdar, muhasebe ve mal müdürü, iskan müdürü, ziraat müdürü ve tapu müdürü ve memurlardan olsun tefviz komisyonu tarafından yürütülecekti. Tefviz ve icar muamelelerinin uygulanması işi iskan müdürleri veya memurları altındaki tapu ve milli emlak yetkilileri olsun üç kişilik bir komisyon yürütecekti. Bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.VI, Ankara, 1953, s.37, 73-74.

memurluklar iki sınıfa ayrıldı. Birinci sınıf müdüriyette 12-14 memur, ikinci sınıf müdüriyette 8 memur ve üçüncü sınıf müdüriyette ise 4 memur bulunacaktı.¹³¹ Ayrıca Dahiliye Vekaleti İskan Müdür-i Umumisi'ne bağlı olmak üzere birinci, ikinci ve üçüncü sınıf müfettişlerden oluşan on kişilik bir İskan Heyeti Teftişiyesi kuruldu. İskan Müfettişleri iskan ile ilgili tüm hizmetlerin yapılıp yapılmadığını Dahiliye Vekaleti adına inceleyeceklerdi.¹³²

Mübadele Vekaleti'nden beklenen başarının sağlanamamasında ve kaldırılmasında, vekalet memurlarının uzman olmayıp diğer bakanlıkların memurlarından oluşması, bakanın kısa aralıklarla değişmesi ve yetki çekişmesi gibi nedenler bulunmaktadır.¹³³

II.2.2. Mübadele, İmar ve İskan Kanunu'nun Çıkarılması

Mübadillerin sevk ve iskanlarının devam ettiği bir sırada, eski Muhacirin Nizamnamesi'nin yetersizliği görülmüştür.¹³⁴ Mübadele Vekaleti'nin kuruluş aşaması, kuruluş ve bütçesinin belirlenmesinden sonra vekaletin önündeki tek engel kapsamlı bir yasanın çıkarılmasıdır. Bunu aşmak için hazırlanan yasa önerisi, TBMM'ye 23 Ekim 1923 tarihinde sunuldu. “*Mübadele, İmar ve İskan Kanunu*” adını taşıyan yasa 8 Kasım 1923 günü TBMM'de kabul edildi.¹³⁵

¹³¹ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.XIII, Ankara, 1975, s.453.

¹³² *Düster*, III. Tertip, C.VI, Ankara, 1953, ss.195-202: İskan Heyet-i Teftişiyesinin Teşkilat ve Vezaifi ve Selahiyeti Hakkında 37 maddelik talimat.

¹³³ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.X, Ankara, 1968, s.40-41.

¹³⁴ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, ty., ss.659-664.

¹³⁵ TBMM *Kavanin Mecmuası*, D.II, İÇ.I (11 Ağustos 1923-22 Nisan 1924), Ankara, 1924, ss.127, 132-134; TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.II., Ankara, ss.172-189, 223, 228, 264, 315, 330, 335-336. *Düster*, III. Tertip, C.5, Ankara, 1969, ss.165-167. Kanunun Kabulü, 28 Rebiulevvel 1342 ve 8 Teşrin-i Sani 1339, Kanun No, 368 (Ek:12).

Yasa metni, 20 maddeden oluşmaktaydı.¹³⁶ 1. madde bakanlığın görev alanını irliyordu. Buna göre, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti nüfus değişimine dayanarak, mübadillerin taşınma, barınma, beslenme ve yerleşmesini sağlayacaktı. Ayrıca yardıma muhteksinmesi olan mübadillerin, indirme iskelelerinden yerleştirilmeleri aşamasına kadar in süreçte beslenmelerine iki ay devam edilecekti.¹³⁷ Vekalet, 1912 yılından beri rhangi bir yere yerleştirilmemiş olan göçmen ve sığınmacılarla, konar göçer aşiretlerin daha sonra kabul edilecek göçmenlerin yerleşme alanlarını belirlemek, ülkenin yıkıma ramış yörelerinin onarımını¹³⁸ sağlamakla da görevliydi. Yeni kurulan bakanlık, rek sinim duyduğu zaman mülki, askeri bütün imkanlardan son derece yararlanacaktı. anundan alınan yetkiye göre, ara (tali) komisyonlar kurabilecekti.

Kanunun diğer maddelerine göre; Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti tarafından rçekleştirilecek tebligatları, yerine getirme görevinde tüm mülki ve askeri memurlar ikümlü tutulmuşlardır (mad.2). Vekalet, gereken yerlerde, mahalli memurlar ile idare ve llediye azalarından gerektiği kadar tali heyetler oluşturma yetkisine sahiptir (mad.3). kan Müdüriyeti kaldırılarak, bu müdüriyetin ve mülga Dahilliye Nezareti'ne bağlı İskan şair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bütün görevlileri, araç ve gereci, belgeleri mübadele, İmar ve İkan Vekaleti'ne devredilecektir (mad.4). Vekaletin bütçesinde olan leneğin karşılığında istenecek para, hazinece nakit olarak vekalet emrine avans şeklinde rilebilecektir (mad.5). Vekalet, mübadele, imar ve iskan işleri için gerektiği kadar uzman

¹³⁶ Bkz. Kanun maddeleri için; *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969.

¹³⁷ 22 Nisan 1340 (1924)'te, 1. Maddeye muhtaç mübadillerin mahsulleri yetişinceye kadar işelerine devam ileceği eklenmiştir. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Haziran 1340/1924, Yer No: 41.48.23; *Düstur*, III. tertip, C.V, Ankara, 1969, s.1137; Mübadele, İmar ve İskan Kanunu'nun I. Maddesine Müzeyyel Madde-i anuniye (22 Nisan 1340); *TBMMZC*, D.II, İÇ. I, C.VIII, Ankara, 1968, ss.1245-1248.

¹³⁸ Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1924; Göç olayını kış aylarında başlaması, onarım işlerini vaşlatmasına karşın, istilazede kasaba ve köylerde onarım ve inşaat işleri büyük bir gayretle devam iyordu. Hilal-i Ahmer'in elinde bulunan araç-gereç ile, İngilizlerden satın alınan bir kısım barakalık sac, can bölgelerindeki tamiratta kullanılıyordu. Vasıflı inşaat ustalarını imar işlerinde üstleneceği işlev lindiğinden, usta yetiştirilmesi için İzmir, Ankara ve İstanbul'da kurslar düzenlenmiş; usta ve amelelikle çinen Rumeli Türklerinin öncelikle yurda getirilmeleri için ilgili makamlara emirler verilmişti.

görevlendirme ve geçici ücretli memur istihdamına yetkilidir (mad.7). İhtiyaç duyuldukça Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti var olan gayr-i menkul ve emval-i metrukeden yararlanabilecekti. Vekalet gelecek istek üzerine bütün bu terk edilmiş taşınmaz malları işgal edenleri boşaltmaya yetkiliydi. Böyle bir tahliye olayında, kiranın feshi biçiminde zarara uğrayanlar bulunduğunda, Maliye Vekaleti belirlenecek zararı, mahkemeye gereksinim kalmaksızın, taşınmaz mallardan alınmış kiradan sağlayacaktır¹³⁹ (mad.8-9). 1912 yılı başından itibaren yerleştirilmiş olan muhacirinin iki sene süresince durumlarına ve sanatlarına göre, gerekli yerlere sevkinden ve yerleştirilmelerinden Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti sorumludur (mad.10). Hasara uğramış olan yerlerin ve iskan yerleşmelerinin onarımını sağlamak için İmar Bankası kurulacaktır (mad.11). 1912 (1328) yılından beri yeniden inşa edilmiş olan binaların 1949 yılı sonuna kadar emlak vergisinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır (mad.12). Düşman tarafından tahrip edilen mahallerde yıkılan fabrika ve tezgahların yeniden yapımı için yurtdışından getirilecek makine, araç-gereç gümrük vergisinden muaf tutulacaktır (mad.14). Düşman tarafından tahrip edilen yerlerdeki emlak ve arazi sahipleri bu kanunun yayınlanmasından itibaren iki sene süresince müracaat ettikleri takdirde, tasarruf hakları sabit olmak koşuluyla, bir defaya mahsus olmak üzere tasarruf senedi verilir (mad.17). Bu kanunun uygulanmasından ise Mübadele, İmar ve İskan Vekilleri sorumludur (mad.20).

Bütün bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, mübadillerin ve onların haricinde 1912 yılından mübadeleye değin Türkiye'ye sığınmış olan göçmenleri, savaşın yıkımından zarar görenleri yerleştirmekle, barındırmakla, beslenmelerini sağlamakla ve üretici konuma gelinceye değin diğer mülki ve askeri birimlerin de yardımıyla refahını sağlamakla yükümlüydü.

¹³⁹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Şubat 1926, Yer No: 58.158.14.

Her ne kadar, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin üstlendiği görevler Mübadele, İmar ve İskan Kanunu ile belirlendiyse de mübadillerin ve diğer göçmenlerin iskan edilmesinde kullanılmak üzere yararlanacağı kaynaklar ya da olanaklar kısıtlıydı. Bu nedenle de kanun maddelerinin uygulanmasında aksaklıkların yaşandığı gerçeği inkar edilemez. Terk edilmiş mallar, göçmenleri yerleştirmede kaynak olarak görülse de, bu malların fuzuli işgallere uğraması, harap edilmesi sıkıntıları arttırarak iskan sorununun çözümünü önemli ölçüde engelledi.

Diğer bir sorun da göçmenlerin iskan edilmesi kapsamında, ilk maddede belirtildiği gibi 1912'den sonra gelen- yerleştirilmemiş-göçmenler, felaketzedeler, konar-göçer aşiretler ile mübadillerin yerleştirilmesinden vekalet sorumluydu. Oysa, vekaletin öncelik sırası mübadiller olduğu için bu durum ne yazık ki diğerlerinin ihmal edilmesine neden olmuştu.

II.2.3. İskan Kavramı ve İskan Bölgelerinin Belirlenmesi

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesinin ardından, Türkiye'nin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal oluşum ve gelişim süreci, yeni bir döneme girmişti. Bu süreçte mübadele ile gelecek göçmenlerin yerleştirileceği iskan alanlarının belirlenmesi de gündeme gelmişti. Mübadillerin yeni yerleşim yerleri öncelikle Rumların terk etmiş oldukları yerlerdir. Bu iskan faaliyetinde izlenecek öncelikli kural mübadilleri terk ettikleri yerlerdeki iklim ve hayat şartlarına uygun yerleşim yerlerine göndermek ve en kısa zamanda üretici bir hale getirmektir. Bu da ancak yerleşim yerlerinin belirlenmesiyle ve bu belirlenen yerlerin ne sayıda mübadil barındırabileceği gibi ayrıntıları ortaya çıkarmakla mümkün olabilirdi.

II.2.3.1 İskan Nedir?

İskan, bir ailenin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte konut sahibi olmasını sağlamakla birlikte, ailelerin yaşamlarını sürdürebilecek maddi gelir imkanlarına kavuşturulması şeklinde ekonomik bir işletme olarak planlanıp uygulanmasıdır. İskan, sosyal ve ekonomik iskan olmak üzere iki ayrı şekilde gerçekleştirilir.¹⁴⁰

İskan sorunu, nüfus ve toprağın dağılımı, devlet hizmetlerinin ülke geneline yayılması, ülke kaynaklarının kullanılması, etnik grupların, din ve inançların ülke düzeyine dağılımı, yerel sorunların çözümü, devlet egemenliğinin korunması, üretimin artırılması gibi oldukça geniş konuları ilgilendirmektedir. Nüfusun coğrafi dağılımının ayarlanmasında ve devlete ait toprakların iskan için kullanılmasında, yeni ulusların ve ulusallık esasına dayanan devletlerin oluşmasında ve ulusal devletlerin sınırlarının korunmasında iskan uygulamaları oldukça önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, iskan uygulaması ister kişinin isteğine göre yapılsın, ister devletin zorunlu uygulaması olarak gerçekleşsin, bu hem kişinin hem de devletin sorunudur. İskan sorununun bir yanında devlet, diğer yanında ise kişi vardır. İskan sorununa, yalnızca nüfusun mekansal dağılımı açısından değil, toplumsal sonuçları açısından da bakılırsa, devlet birey ilişkilerine yeni bir bakış açısı getirilmiş olur.¹⁴¹ Toplumların iskan olundukları yeri “yurt” olarak görmeye başlamasıyla birlikte, insanlığın en kutsal değerlerinden biri ortaya çıkmış ve kişinin kendi yurdu dışında iskan edilmesi

¹⁴⁰ Tarım Orman ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi ve İskan Daire Başkanlığı Seminer Notu, Ankara, 1991, s.3.

¹⁴¹ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S.50 (1990), s.49.; İskan sorununun çözümüne ilişkin yerleştirme yasaları ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Fikret Babuş, *1938 Yılına Kadar Türkiye Cumhuriyeti’nde Yerleştirme Yasaları*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001.

konusu, birey devlet ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Devletin izlediği iskan siyaseti, devlet-birey ilişkilerinin niteliğini de daha anlaşılır kılmaktadır.

8 Kasım 1923 tarihinde kabul edilen "*Mübadele, İmar ve İskan Kanunu*" adını taşıyan yasa ile İskan işlemine 1912 tarihinden sonra göç edip de iskan edilmemiş olan göçmenler, ülke dışından gelip tescil edilen mülteciler, savaş nedeniyle meskenleri yanan yıkılan istilazedeler, mübadiller vs. dahildir.¹⁴² İskan edilen göçmenleri, mübadeleye tabi olmayanlar ve olanlar şeklinde iki grupta inceleyebiliriz.

İskan Umum Müdürlüğü'nün 14 Ocak 1925 tarih ve 2040 numaralı genelgesinde mübadele dışı tutulan göçmenler şu şekilde açıklanmaktadır:

1- Balkan Savaşı'nın başlangıcından I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar geçen sürede gelenler; adiyen iskan edilirler.

2- I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından, muhtaç muhacir kabul edilmeyeceğine ilişkin kararnamenin kabul edildiği 4 Kasım 1923'e kadar geçen sürede gelenler; bunlardan yardıma muhtaç olanlar iskana tabi tutulurlar.

3- 4 Kasım 1923'ten sonra gelen göçmen grubuna sadece iskan mahalli gösterilir.

4- Düşman tarafından memleketleri tahrip ve harap edilenler (harikzede¹⁴³, istilazede, mülteciler¹⁴⁴ ve Şark Mültecileri¹⁴⁵). Yardım gören muhacirlere, genellikle savaşlarda ortadan kaybolmuş şahısların terk ettiği mülkten veriliyordu.¹⁴⁶

Yukarıda çeşitli gruplara ayırdığımız göçmenler devletin iskan etme şekline göre, serbest göçmenler ve iskanlı göçmenler olmak üzere ikiye ayrılır. Devlet, serbest

¹⁴² Bkz. Tablo 4.

¹⁴³ Harikzedeler kayıp şahıslara ait yerlerde iskan edilirler.

¹⁴⁴ Bunlardan muhtaç olanlar gayr-i mübadil metrukatına iskan edilirler.

¹⁴⁵ I. Dünya Savaşı'nda düşman istilasına karşı firaren göç ederek iç kesimlere yerleşenlere Şark Mültecileri adı verilir. Bunlara iskan hakkı olarak ev ve arazi verilmiştir.

göçmenlere sadece yerleşim alanını gösterirken, iskanlı göçmene taşınmaz mal vererek iskanını sağlamaktaydı. Bu uygulamaya ise adi iskan denilmektedir.¹⁴⁷ Mübadillerin yanı sıra iskana tabi tutulan diğer göçmenler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁴⁸

İSKANA TABİ ŞAHISLAR	
↔	
İSKANA TABİ YERLİ ŞAHISLAR	DIŞ ÜLKELERDEN GELENLER
↓	↓
Şark Vilayeti Mültecileri	Mübadiller
Harikzedeler (Savaşta evleri yıkılanlar)	Gayrimübadiller
İstilazedeler (Toprakları işgal görenler)	1934-1950 arasında gelenler
Sel ve heyelandan zarar görenler	Dışarıya sürülenlerden dönmeye izin verilenler
Nakledilenler	Serbest göçmenler
Göçebeler, Yörükler, Çingenele	Mülteciler : 1923'den önce gelenler 1923-1939 arası gelenler 1939'dan sonra gelenler
Topraksız yerliler	
Elviye-i Selase (Kars, Artvin, Batum) halkı	Eski Bulgaristan Göçmenleri
Anarşistler, Dışarı Sürülenler	Dışarıdan gelen Kıptiler

Tablo 4

İskan Uygulaması Kapsamına Giren Şahıslar

Türkiye'de gerçekleştirilen iskan işlemleri sırasında göz önünde tutulan bazı önemli ayrıntılar bulunmaktaydı. Göçmenlerin iskan yerleri belirli esaslar dahilinde belirlendi. Bu esaslardan birincisi, Ermeni emval-i metrukeleri¹⁴⁹ ile ilgiliydi.

Ermenilerden kalan bu taşınmazlar 4 Kasım 1923 tarihinden önce gelen ve mübadele kapsamı dışında tutulan muhacirlerle, mültecilere ve meskenleri düşman tarafından zarara uğrayan kişilere ayrıldığından bu taşınmazlara zorunlu göçle gelen

¹⁴⁶ *İskan Tarihçesi*, s.36.

¹⁴⁷ İpek, a.g.e., s.92.

¹⁴⁸ Naci Kökdemir, *Eski Ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri Ve Uygulama Klavuzu*, Ankara, 1932; *İskan Tarihçesi*, ss.54-56; İskan Kanunu, 01.07.1926, 885 sayılı İskan Kanunu, 21.06.1934: 2510 sayılı yasalarının metinleri; Babuş, a.g.t., s.83.

¹⁴⁹ Emval-i metruke: Terk edilmiş, bırakılmış mallar.

göçmenler yerleştirilmeyecekti.¹⁵⁰ Fakat 13 Mart 1924 tarihli kanunun yayımlanmasına kadar Ermenilerden kalan taşınmazlara yerleşmiş bulunan mübadiller yerlerinde kalacaklardı.¹⁵¹

İkincisi ise, Rum emval-i metrukesine kimlerin yerleştirileceğine ilişkindi. Bu taşınmazlara yerleştirilmiş bulunan mübadele kapsamı dışında kalan göçmenler, mülteciler, istilazedeler de yerlerinden çıkarılarak yöredeki Ermenilerden kalan taşınmazlara aktarılacaktı.¹⁵²

Rum ve Ermeni taşınmazlarına kimlerin yerleştirileceği yönetmeliklerde belirlenmiş olmasına karşın, bu taşınmazların mübadele öncesi sahiplerince kiralandığı görülmektedir. Yerel basında, Adana'da bu taşınmazların mübadillere ayrılması gerektiğine ilişkin yakınmalara rastlanmaktadır.¹⁵³

Bu güçlüklerle karşın 1923-1934 yılları arasında 6.787.324 dönüm arazi 157.420 dönüm bağ ve 168.659 dönüm bahçe dağıtılmıştır. 1930 tarihli yasa ile de 88.695 aileye 2.999.825 dekar arazi dağıtılarak ve bu dağıtılan arazinin 1.101.305 dekarının tapu işleri tamamlanmıştır.

Devlet göçmenleri nasıl iskan edeceğini ve kimlerin iskan işlemine tabi olacağını belirlerken bütün bu işlemleri, belirli aralıklarla yürürlüğe koyduğu yasalarla gerçekleştirmiştir. İskan işlemlerinin nasıl yürütüleceğine dair ilgili kanunlar aşağıda tablo ile gösterilmiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

¹⁵¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

¹⁵² BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23. Mübadele Vekaleti'nin 13 Ekim 1923'te kurulmasıyla ve 8 Kasım 1923'te çıkarılan "*Mübadele, İmar ve İskan Kanunu*" ile de "emval-i metruke" işi ile uğraşma işi vekaletle bırakıldı. Bkz. *Düştur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.165-167.

¹⁵³ *Türk Sözü*, 16 KS 1926, s.2.

¹⁵⁴ Kökdemir, *Eski ve Yeni...*; T.C. *İskan Kanunları ve Mevzuatı*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936; *İskan Tarihçesi*; Tayfur Özşen, *Bulmaç Mevzuat Klavuzu (23 Nisan 1920-23 Nisan 1996)*, Tapu Kadastro Vakfı Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, 1996.

Yasanın adı	Yürürlük Tarihi.	Sayı	GS	DT	DC
Mübadele, İmar ve İskan Kanunu	08.11.1923	68			
368 numaralı Mübadele İmar İskan Kanununun 8. Maddesinin Tefsiri	23.04.1925	4	6		
Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emval-i Gayr-ı Menkule Hakkında Kanun ¹⁵⁵	16.04.1924	88			
Mahalli İskanlarını Bila-mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun	10.12.1925	75	41		
Mübadeleye Gayr-i Tabi Eşhastan Metruk Olup Hakk-ı İskanı Haiz Olanlara Verilmiş ve Verilecek Olan Emval-i Gayr-ı Menkule Hakkında Kanun	29.03.1926	81	34		
Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayr-ı Menkulenin Tayin Olunan İskan Mıntıkları Dahilinden Verileceğine Dair Kayıt	07.04.1926	02			
İskan Kanunu	01.07.1926	85	09		
Mübadil, Gayr-ı Mübadil, Muhacir vs.ye Kanunlarına Tefvikan Tefviz veya Adiyen Tahsisi Olunan Gayr-ı Menkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun	30.05.1928	331	02		
Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kat'ı Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun	28.03.1931	771	759		2
İskan Kanunu	21.06.1934	510	733		5

Tablo 5

Türkiye'ye (Mersin'e) Mübadele İle Gelen Halkın Tabi Olduğu İskan Yasaları İle İlgili Düzenlemeler

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin kuruluş aşamasından sonra ahali

mübadelesinin nasıl yürütüleceğine yönelik 8 Kasım 1923 yılında kabul edilen Mübadele,

İmar ve İskan Kanunu'ndan sonra, iskan işlemlerinin yürütülmesine yönelik ikinci

düzenleme 21 Haziran 1926 yılında kabul edilen yasadır. 885 Sayılı bu İskan Yasası ile:

Türkiye'ye yerleşmek amacıyla, kişi ya da topluluk halinde gelmek isteyenlerin ilgili

yasalara göre yerleştirilmesi İçişleri Bakanlığı'na aittir. Bir anlaşmaya göre Türkiye'ye

kabul edilenler o anlaşmaya göre iskan edilirler. Bu yasayla, köylerde ikamet ettirilecek

muhtaçların konut ve diğer gereksinimleri sağlanarak, çiftçi olanlara arazi, çift hayvanı ve

tarım araçları, sanayiciye dükkan, araç-gereç, hammadde, seyyar ve çerçilere ise sermaye

verilir. Şehir ve kasabalarda yerleştirilenlerin de aynı koşullarda gereksinimleri sağlanır. Muhtaç olanların nakil masrafları, yerleştirilmelerine kadar geçecek iki ay süreyle geçimleri ve iskan masrafları karşılanır. İskan edilecekler için gerekli arazi devlete ait emlak ve araziden, mübadele edilenlerden ve gerekli görülen şahıslara ait çiftliklerden satın alınarak sağlanır.¹⁵⁶

Köylerde oturan muhtaç kimselere borçlanma yasasına uygun olarak konut ve uğraşı alanına göre gerekli malzeme verilmesiyle amaçlanan, kişileri ekonomik olarak güçlendirmek ve üretimi arttırmaktı. Yeni iskan edilenlerle birlikte bölgenin eski topraksız halkına da aynı koşullarla borçlandırılarak yardım edilecek ve toprak verilecekti. İskan yasalarıyla genel olarak sağlanmak istenen topraksız vatandaşları topraklandırmaktı.

885 numaralı iskan kanununun 12. maddesine göre, “Balkan Harbinin ilanından sonra Türkiye’ye gelüp de el-an tescil edilmemiş olan muhacir ve mülteciler iş bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay ve muhtac ve muavenet olup da henüz iskan muamelesi görmemiş” olanların bir sene süresinde müracaat etmedikleri takdirde kanunun içerdiği hukuktan yararlanamayacakları da ayrıca belirtilen iskan kanunu hükümleri arasındadır.¹⁵⁷

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin 1923’te kurulmasından Ağustos 1924’e kadar geçen süre içerisinde iskan bölgelerine gelen mübadeleye tabi göçmen sayısını gösteren cetveller Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre aşağıda tablolar şeklinde düzenlenmiştir. Bu cetvellerden edinilen bilgiye göre iskan edilen mübadeleye

¹⁵⁵ TBMMZC, D.II, İÇ. I, C.VIII, Ankara, 1968, ss. 874-890, Kanun Lahiyasının Tevdii Tarihi 14 Şubat 1340, Müzakere Tarihi, 16 Nisan 1340.

¹⁵⁶ “1926 İskan Kanunu”, Kanun No: 885, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1926, TC.İskan Mevzuatı...ss.30-32.

¹⁵⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 15 Eylül 1926, Yer No: 58.158.14.

tabi göçmen sayısı 367.501'dir.¹⁵⁸ Bu sayı kaynaklara göre farklılık gösterebilmektedir.

Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre bu farklılıklar aşağıdaki 6, 7, 8, 9 no'lu tablolarda

gösterilmiştir.¹⁵⁹

Mıntika İsimleri	Ekim 1923'e Kadar Gelenler	Kasım 1923'te Gelenler	Aralık 1923'te Gelenler	Ocak 1924'te Gelenler	Şubat 1924'te Gelenler	Toplam
Merkez Müntikası	*	*	464	469	*	944
Samsun	896	281	*	1.077	1.501	3.755
Trakya	6.175	817	8.980	6.619	3.236	15.827
Karesi	19.218		3.270	1.952	654	25.094
İzmir	2.947	1.497	368	7.363	5.427	17.602
Bursa	723	700	7.828	5.478		14.729
İstanbul	2.267	4.432	1.983	2.245	1.022	11.949
İzmit				2.321	3.254	5.575
Antalya	*	*	*	*	1.574	1.574
Konya	*	*	1.485	2.439	*	3.924
Adana					3.305	3.305
Yekün	32.226	7.727	24.378	29.963	20.000	104.278

Tablo 6

Ekim 1923-Şubat 1924 Arası Müntikalara Gelen Mübadiller

Mıntıklar	Vekaletin Kurulmasından Sonra Gelenler	1 Kasım 1923-1 Ocak 1924'e Kadar Gelenler	Ocak 1924'te Gelenler	Yekün		
				MT	MGT	TOPLAM
Samsun	1.465	1.570	1.077	2.647	1.465	4.112
Trakya	6.175	9.797	6.619	16.463	6.129	29.591
Karesi	14.218	3.270	1.952	24.440	0	24.440

¹⁵⁸ Bkz. tablo: 9.

¹⁵⁹ Tabloları tanıtan bilgiler belgelerde yazıldığı şekilde aktarılmıştır. Bkz. tablo 6: "Vilayet-i Garbinin İstirdadından Şubat Ayı Sonuna Kadar Gelen Ahali Mikdarını Gösterir Cetvel" Bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.11, Şubat 1340/1924, Yer No: 17.78.4; tablo 7: "Mübadeleye Tabi Gayr-ı Tabi Menatıktan KS Zarfında Ve Daha Evvel Vürud Eden Muhacirin Mikdarına Mübeyyin Cedveldir." BCA, Fon K.: 272.00.0.12, Ocak 1340/1924, Yer No: 41.44.28; tablo 8: "Mayısa kadar mübadilleri mikdar 187.000 nüfustan menatika müretteb olan miktar ile işbu nüfusa mahsuben sevk edilmiş mikdar" BCA, Fon K.: 272.00.0.12, Ocak 1340/1924, Yer No: 41.44.28; tablo 9: BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Eylül 1340/1924, Yer No: 19.93.8.

İzmit	2.947	1.865	7.363	11.553	623	13.175
Bursa	723	8.528	5.478	14.331	3.981	14.729
İstanbul		1.983	2.245	4.238	0	4.238
İzmit		-	2.321	2.321	0	2.321
Antalya		1.485	2.439	2.439	1.485	3.924
Konya		-	-			
Adana		464	343	0	807	807
İzivas	361	281	126	0	768	768
YEKÜN	25.889	29.243	29.963		15.258	98.105

Tablo 7

Ekim 1923- Ocak 1924 Arası Gelen Mübadiller

Mıntıklar	Tertibat Olunan	İskan Olunan	İskan Edilebilecek Miktar
Samsun	32.500	2.647	29.853
Trakya	26.000	16.416	9.584
Karesi	19.000	5.222	13.778
İzmit	40.000	9.228	30.772
Bursa	21.000	14.006	6.994
İstanbul	14500	4.238	10.262
İzmit	12.000	2.321	9.679
Antalya	6.000	0	6.000
Konya	5.000	3.924	1.076
Adana	11.000	0	11.000
Merkezden İdare Olunan İller	-	1.214	-
Yekün	187.000	9.206	129.008

Tablo 8

1924 Mayıs'ına kadar Yerleştirilen Mübadiller

İskan Mıntıkları	Vekaletin Oluşturulma Sürecine Kadar Gelenler	Kasım 1924'ten Ağustos 1924'e Kadar Gelenler	Ağustos 1924'te Gelenler	MGT	MT	Toplam
Samsun	1.265	51.353	3.529	1.265	54.882	56.327
Trakya	2.175	60.020	8.177	6.129	68.243	74.372
Karesi	19.218	18.863	61	-	38.122	38.122
İzmit	2.947	59.808	1.047	623	63.179	63.802
Bursa	723	24.848	-	398	25.173	25.571
İstanbul	-	30.093	2.533	-	32.626	32.626
İzmit	-	24.711	313		25.024	25.044
Antalya	-	4.254	996		5.250	5.250
Konya	-	23.640	6.441	1.485	28.596	30.081
Adana	-	20.246	610		20.856	20.856

Sivas	-	4121	-	807	3.314	4.121
Kastamonu	-	2.623	-	768	2.216	2.984
YEKÜN	1.675	324.580	23.707	11.675	367.501	379.176

Tablo 9

Ekim 1923-Ağustos 1924 İskan Mıntıklarına Gelen Mübadil Sayısı

Mübadile Vekaleti'nce TBMM'ye sunulan bilgiye göre, Aralık 1924 tarihine

kadar Türkiye'ye gelenlerin sayısı 390.737 kişiydi. Bunun 73.502'si Trakya'da, 35.332'si İstanbul'da, 26.578'i İzmit'te, 38.925'i Kayseri'de, 20.856'sı Adana'da, 1.100'ü Erzincan'da ve 38.076'sı Samsun'da olmak üzere toplam 358.465'i iskan edilmişti. 32.506'sı ise henüz yerleştirilememişti.¹⁶⁰

II.2.3.2. İskan Bölgelerinin Seçimi ve Karşılaşılan Sorunlar

Göçmenlerin Türkiye'ye getirilmeleri sürecinde ortaya çıkan en önemli sorun yerleştirilecekleri yerleşim bölgelerinin belirlenmesiydi. Bunun için de akla ilk gelen, Türkiye'yi terk eden Rum halkın geride bırakmış olduğu emval-i metrukelerin; bağ, bahçe, tarla, ev vb. yoğun olarak bulunduğu bölgelerdi. Ayrıca, mübadillerin hem ayrılacakları ortamdaki, hem de yerleştirilecekleri yörelerdeki toplumsal ve ekonomik ve fiziksel anatomisinin¹⁶¹ belirlenmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda Mübadile, İmar ve İskan Vekaleti hemen çalışmalarına başladı. Mübadillerin yerleştirilmesi için yapılan çalışmalar sonucunda, 17 Temmuz 1923 İcra Vekilleri Heyeti kararına göre Anadolu sekiz iskan bölgesine ayrıldı.¹⁶² İskan bölgelerinin belirlenmesinde mübadillerin ekonomik durumları, yaşam koşulları göz önünde bulundurulmuştu. Belirlenen bölgelere Yunanistan'ın hangi

¹⁶⁰ TBMMZC, D.II, İÇ .II, C.X, Ankara, 1975, s.73-74.

¹⁶¹ Örneğin dokuzuncu iskan mıntıkası içinde bulunan Kayseri, Niğde, Aksaray ve Kırşehir'de metruk evlere oranla az sayıda göçmen yerleştirilmesinin nedeni olarak tütün tarımı için elverişli arazinin olmamasıydı. Bkz. Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı" *Atatürk Yolu*, Mayıs 1990, Yıl:3, S.5, C.2, s.59.

¹⁶² BCA, Fon K.: 0.30 10, 8.10.1923, Yer No: 123.873.18 M.

yöresinden gelenlerin yerleştirilebileceği ve bu bölgelere kaç kişinin yerleştirilmesinin uygun olacağı gibi faktörler de ayrıca önem taşımaktaydı.¹⁶³ Mübadele, İmar ve İskan Vekalati tarafından yapılan ilk düzenlemeler doğrultusunda mübadillerin geldikleri yerleşim bölgeleri ve iskan edilecekleri yerleşimler tablo 10'da gösterilmiştir.

¹⁶³ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1923.

MEMLEKETLERİ	Tütüncü	Çiftçi ve Saire	Bağcı -Zeytinci	Yekün	İskan edilecekleri Yerler
Drama, Siroz, Kavala havalisinden	50.000	40.000	10.000	100.000	Samsun ve İzmit havalisi
Sarıgöl, Selanik'in ve kısmen Manastır'ın eski Yunan hududuna mücavir mahallerinden	20.000	60.000	30.000	110.000	Konya, Kastamonu, Elaziz ve havalisi
Selanik ve kazalarından	10.000	55.000	15.000	80.000	İzmir, Tokat, Amasya ile Marmara Sevahili
Preveze, Yahya, Aydonat ahalisinden	15.000	40.000		55.000	Antalya, Silifke ve havalisi (ekserisi zeytincidir.)
Midilli, Girit ve Sair adalardan		30.000	20.000	50.000	Yekün:Harb-i Umumi bidayetinde Yunanistan'da kalan müstümanların mikdar-ı takribisi (işbu malumat vaktiyle mülga Harici Nezareti dosyasından ihrac edilmiştir.)
YEKÜN	95.000	225.000	75.000	395.000	Nüfusu Şehbenderlik Daireleri
				279.500	Selanik, Kavala, Şehbenderlikleri dairesinde mevcut bulunan
				50.600	Preveze Şehbenderlikleri dairesinde
				23.043	Yanya Şehbenderlikleri dairesinde (malumat gelmemiştir.)Manastır Şehbenderliği dairesinde (malumat gelmemiştir.)

Tablo 10

Mübadillerin Geldiği Yerleşim Birimleri, Yerleştirilecekleri Yerler ve Genel Mesleki Özellikleri

Tabloda gösterildiği gibi, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nce, önceden yapılan düzenlemeler gözden geçirilerek, öncelikli olarak belirlenen sekiz bölge kısa zamanda on bölgeye çıkarıldı. Bu yerleşim alanları ve kapsadığı bölgeler ise şu şekildedir:¹⁶⁴

- 1.Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum, Tokat,
- 2.Alan: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale,
- 3.Alan: Balıkesir
- 4.Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon,
- 5.Alan: Bursa
- 6.Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak,
- 7.Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya,
- 8.Alan: Antalya, Isparta, Burdur,
- 9.Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir,
- 10.Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş.

İskan bölgelerinin belirlenmesinde, Yunanistan limanlarında vapura binmeden

önce yapılan çalışmada köylülerin uğraştıkları ziraat dallarıyla ilgili sorulara verdikleri yanıt etkili olmuştu.¹⁶⁵ Sadece köylülerin tarımsal uğraşlarını öğrenmeye yönelik bir incelemenin yapılmış olması, mübadillerin gönderildikleri iskan bölgelerinde arazinin

¹⁶⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 1 Ocak 1340/1924, Yer No: 414.44.28; THAM, III/28, 15 Aralık 1339/1923, s.103-104.

¹⁶⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 31 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.26; TBMMZC, C.IX, s.71; C.X, Ankara, 1968, ss.52-54.

yeterince verimli olmaması, diğer koşulların uygun olup olmadığına dair bilgilerin düzenli derlenmemesi vb. beraberinde aksaklıklara yol açmıştır.¹⁶⁶

II.3. Mübadelenin Genel Uygulanışına İlişkin Saptamalar

Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtuluşunun ardından ortaya çıkan mübadele durumu tarihsel gelişim sürecinin zorunlu ve gerekli bir sonucu olarak, yeni sınırlar içindeki Türk yurdunun, her yönden benzer bir nüfus yapısına kavuşma sürecinin ilk ve en önemli aşamasını oluşturur. Yunan ordusunun Anadolu'yu terk etmesi beraberinde pek çok önemli demografik hareketlenmeyi de getirmiştir. Nitekim, Anadolu Rumları da Yunan ordusunun ardından Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmışlardır.

Lozan'da imzalanan sözleşme ve protokol kararları gereğince, Rumlardan geriye kalan terk edilmiş mallar Yunanistan'dan gelecek mübadil Türklere, Türklerin bıraktığı terk edilmiş mallar da gidenlere verilecekti. Muhtelit Mübadele Komisyonunun öncelikli sorumluluğu malların tasfiyesi işini üstlenmek, bu malların sayı ve niteliğini mübadele edilecek göçmenler için göz önünde tutmaktı. Ancak gelişmeler istenilen şekilde olmadı.¹⁶⁷ Yunanistan'a giden bir milyon Anadolu Rumunun barınma, gerek sağlık, yiyecek vb. alanlarda yarattığı izdiham ve gerekse Anadolu yenilgisinin yarattığı moral etkisiyle, Yunanistan'daki Türkler halkın, polis baskısına maruz kalmışlardır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Cetvellerden birinde Gürün ve Darende'de ev, arazi, bağ ve binlerce dönüm arazi gösterildiğinden buraya çiftçi mübadiller gönderilmiş, önceki bu bilgilerin yanlış olduğu sonradan anlaşılmıştır. Gerek verilen bilgilerden kaynaklanan isabetsizlik, gerekse iskan mahallerinin sıtmalı olması yüzünden yerleri değiştirilenlerin sayısı yirmi bini aşıyordu. Örneğin Girit göçmenlerinin bir bölümü, buranın yaşamaya elverişli olmamasından dolayı, daha sonra Erdek ve çevresinde iskan edildi. Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin..." s.62. Yunanistan limanlarında göçmenlerin vapurlara bindirilmeden önce uğraştıkları işlerle ilgili belirlemelerin yapılmasına yönelik yaşanan bazı aksaklıklarla ilgili bkz. ss.46-50.

¹⁶⁷ Yunan Hükümetinin amacı biran evvel Türklerin Yunanistan'ı terk etmesini sağlamak ve gelen Rumları Türklerden kalacak emlakta yerleştirmektir. Bu nedenle de Türklerin ellerindeki mallar müsadere ediliyor ve ürünlerinin yüzde yetmiş beşi "harp vergisi" adı altında alınıyordu. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Ağustos 1923.

¹⁶⁸ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.III, Ankara, ty., ss.330-332.

Durumun yarattığı acillik, mübadil mallarının kıymet takdir işinin, mübadillerin Türkiye'ye sevkinden sonraya kalmasına, komisyon tarafından ve belirlenen işlemlere göre doldurulması gereken tasfiye taleplerinin mübadiller tarafından doldurulmasına yol açmıştır. Kuşkusuz bu durum beyannamelerin sağlıklı bir biçimde doldurulmasını ve beyannamelerin kıymet takdirinin doğru saptanmasını engellemiştir.

Türkiye'ye getirilen mübadiller ve onlarla ilgili yaşanan bu süreci belirli aşamalarda incelemek gerekmektedir. Birinci aşama, mübadillerin Türkiye'ye taşınmaları, ikicisi ise yerleştirilmeleri ve üretici konuma getirilmeleridir.

Mübadilleri, gayr-ı mübadil, harikzede ve mültecileri yerleştirmek ve üretici bir konuma getirmek için bir teşkilata, teşkilat uzmanlarına ve yeterli bir bütçeye ihtiyaç duyuldu. Bütün bunlar Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin kurulması ve vekalet çalışanlarının diğer birimlerin uzmanlarından sağlanması ile gerçekleştirildi.

Vekaletin kuruluş aşamasından sonra kapsamlı bir yasanın hazırlanması, vekalet bürokratları ve Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati tarafından gündeme getirildi. Hazırlanan yasa önerisi TBMM'ye sunuldu. "*Mübadele, İmar ve İskan Kanunu*" adını taşıyan yasa 8 Kasım 1923'te TBMM'de kabul edildi.¹⁶⁹

Yasa metni; vekaletin görevlerini, vekaletin yetkilerini, bütçe kaynaklarını, vekalet eleman sağlanması vb. yirmi maddeyi içermekteydi. Bu yasa metnine göre; Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, zorunlu nüfus değişimine bağlı olarak, mübadil halkın taşınma, beslenme, barınma ve yerleşme sorununu çözümü görevini üstlenmişti.¹⁷⁰ Mübadil göçmenlerin yanı sıra 1912 yılından beri herhangi bir iskan işlemi görmemiş olan göçmen ve sığınmacılarla, aşiretlerin, felaketzedelerin de yerleşme alanlarını belirlemekle görevli olduğunu biliyoruz. Ancak vekaletin örgüt yapısı içinde, mübadiller ile diğer

¹⁶⁹ *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.165-167.

göçmenler arasında eşitlik sağlayan oluşum görülüyordu. Vekaletin mübadele kapsamına girmeyen göçmenleri bir süre sonra ihmal etmesi sorunları arttırarak niteliğini değiştirdi ve diğer sorunlarla bütünleştirdi.¹⁷¹

Yine ihtiyaç doğrultusunda terk edilmiş taşınmazların fuzuli işgal altında olanları boşalttırmak, bu malların mübadiller ile evleri yanmış yıkılmış olanlara verilmesinden de vekalet yetkiliydi. Vekalet görüldüğü üzere kapsamlı sorunların çözümü ile karşı karşıyaydı ve bütün bu sorunları çözmek için oldukça geniş yetkilerle donatılmıştı. Ancak, bütün bu sorumluluklarına karşın vekaletin başvurabileceği tek kaynak kendine ayrılan bütçeydi. Öncelikli olarak Mübadele, İmar ve İskan Vekaletince bütün bu sorunları çözmek amacıyla genelgeler yayımlanmış ama yine de aksaklıklar giderilememiştir.

Mübadillerin iskan işlemleri sırasında, “*emval-i metruke*”ler göçmenleri yerleştirmede doğal bir kaynak olarak görülmekteydi. Ancak bu malların uğradığı yıkım ve fuzuli işgaller bunlardan yeterince yararlanılmasını engelledi.¹⁷²

Mübadillerin Anadolu’ya geldikten sonra karşılaştıkları sorunlar; düzensiz, organizasyonsuz bir yerleştirme politikası, iskan işlemlerinin vb. yavaş yürütülmesidir. Bu da ilk önce yapılmak istenene sadık kalınmadığını gösterir.

Kısa bir sürede yaklaşık 400.000 civarında mübadilin Türkiye’ye gelmesi, iyi bir iskan planının yapılmaması ve her türlü dış yardımdan yoksun Anadolu’nun imar edilmesinden kaynaklanan birtakım olumsuzluklar, iskan işlemi gerçekleştirilirken bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, 1924 yılı, mübadillerin nakli ve iskan bakımından

¹⁷⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yukarıda Bölüm II.2.1. Mübadele Teşkilatı’nın Kuruluşu ve Çalışmaları.

¹⁷¹ Arı, a.g.e., s.36.

¹⁷² *İskan Tarihçesi*, s.16.

Türkiye'nin en zor dönemini oluşturmuştur. Çoğu tarımsal uğraşa sahip olan göçmenlerin iskanı ancak 1925'te tamamlanabilmişti.¹⁷³

Barkan'a göre de, göçmenlerin geçici bir süre ile de olsa kırk üç vilayetteki binlerce köye üçer beşer dağıtılmasının düşünülmesi yapıcı ve yaratıcı bir iskan politikamız olmadığını göstermektedir.¹⁷⁴

Toprak dağıtımı, mal dağıtımı vb. durumlarda yaşanan bazı ilginç "irae" olayları da vardı. Örneğin bir arazi üzerinde, göçmen ailelerinden birine toprağı ekip biçme, sebze yetiştirme ve böylece bahçe olarak kullanma hakkı verilirken, başka bir göçmen ailesine de, aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı veriliyordu. Birtakım yanlışlıklar sonucu köylü göçmenlerin kentlere, kentli göçmenlerin de kırsal yörelere yerleştirildiğine tanık olunmuştur.

Mübadele, her iki devlet için hem avantaj hem de dezavantaj olmuştur. Göçmen akını nedeniyle kısa süreli de olsa iskan, iaşe, işsizlik vb. büyük zorluklar yaşayan Yunanistan uzun vadede kalkınma hamlesi başlatmış ve ekonomik açıdan avantajlı bir duruma gelmiştir. Bunda, Türkiye'den giden Rumların girişimciliğı, sanatkarlığı vb. etkindir. Bu durumun Türkiye için dezavantajı ise, Anadolu Rumlarının gitmesiyle bazı sektörlerin uzun süre toparlanamamasıdır. Türkiye'ye gelen mübadillerin %90'ının tarım sektöründen olması avantaj sağlamıştır. Nüfus yoğunluğu açısından daha homojen bir yapıya kavuşan Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri süregelen azınlık meselesini de böylece halletmiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin...", s.69.

¹⁷⁴ Barkan, a.g.m., s.206.

¹⁷⁵ Ağanoğlu, a.g.e., s.307.

III. BÖLÜM

MÜBADİLLERİN İSKAN BÖLGELERİNE YERLEŞTİRİLMELERİ VE MERSİN

III.1. İskan ve Dağıtım Bölgesi Olarak Mersin

Mersin, Doğu Akdeniz Bölgesinde, tarihî Kilikya'nın sahil kesiminde yer almaktadır.¹ Yumuktepe ve Gözlükule'de yapılan kazılardan Mersin'in tarih öncesi devirlerden beri önemli yerleşim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.² Bugünkü Mersin topraklarında M.Ö. XVII-XII. yy. arasında Hititler ve Kizzuvatna Krallıkları, M.Ö. 1290-612 yılları arasında Kue Krallığı hüküm sürerken, Perslerin M.Ö. 546 tarihinden itibaren yöreye yerleşerek burayı egemenlikleri altına aldıkları görülmektedir.

Perslerden sonra İskenderin ve ardılı Seleukosların denetimine giren bölgede daha sonra Romalılar görülmektedir. M.Ö. 66 yılında Roma İmparatorlarından Pompeis, korsanların işgalindeki Mersin ve çevresini "Pompeipolis" olarak değiştirmiştir.³ Roma İmparatorluğu'nun MS. 395'te ikiye ayrılmasıyla birlikte Kilikya toprakları Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.⁴ MS.VII. ve VIII. yüzyıllarda Kilikya bölgesi İslam orduları ile Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir.⁵

¹ Mersin adının kökeni konusunda iki değişik görüş yaygın olarak kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, Akdeniz ikliminin tanıtıcı bir bitkisi olan Arapların da Hambales dedikleri "Myrtus", Mersin ağacı nedeniyle bölgeye Mersin adının verildiğidir. Bkz. Hayati Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin*, Yorum Basın, Mersin, 1991, s.54. İkincisi ise Mersin adının bu bölgede yaşayan " Mersinoğulları veya Mersinoğlu" adındaki bir Türkmen ailesinden geldiğini kabul eden görüştür. Evliya Çelebi de seyahatnamesinde bölgede yetmiş evli bir Türkmen ailesinin bulunduğunu ve bu ailenin adının da Mersinoğlu olduğunu belirtmiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, İstanbul, 1935, s.327. Sait Uğur'a göre de Mersin adı bir bitkiden değil, yörede yaşayan Mersinoğlu adındaki bir aşiretten kaynaklanmaktadır. Bkz. Sait Uğur, *İçel Tarihi*, C.I, Yeni Mersin Yay., Mersin, 1944, s.18; *İçel İl Yıllığı*, 1973, s.24.

² Uğur, a.g.e, s.5; *Mersin Evleri*, Yay. Haz. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

³ Bilge Umar, *Türkiye Halkının ilkçağ tarihi II*, Sergi Yay., İzmir, 1984; Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991; Victor, Langlois, *Eski Kilikya*, Çev. M.R. Balaban, Yeni Mersin Yay., Mersin, 1947, s.11.

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1995, s.134; *Bir Dünya Kenti Mersin*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin, 2001, s.4.

⁵ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Yay., İstanbul, 1961, ss.389-392.

Selçukluların elinde kısa bir süre kalan İçel Sancağı, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması sırasında Mersin ve çevresi İbrahim Paşa tarafından ele geçirilmiş, 1839 Kütahya Anlaşması ile Osmanlılar yeniden buraya egemen olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İçel'de, müstakil mutasarrıflık ve sancak kurulmuş, sancağın merkezi Silifke ve bir süre de Ermenek olmuştur. Önceleri Tarsus ilçesi Gökçeli bucağına bağlı olan Mersin zamanla gelişip bölgenin merkezi olmuştur.⁶

1927 yılında Mersin İli'nin yüzölçümü 4615 kilometre kare olarak belirtilmiştir. Aynı tarihte Mersin, merkez kazayla Tarsus Kazası'ndan oluşmaktaydı. Elvanlı, Erçel nahiyeleri merkez kazasına; Namrun, Gülek Nahiyeleri Tarsus Kazası'na bağlıydı.⁷ Yine Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'ne göre, merkez vilayet olan Mersin'in Elvanlı, Kuzucu Belen adlarında iki nahiyesi ve 88 adet köyü; Tarsus kazasının Gülek ve Namrun nahiyeleri ile 182 adet köyü bulunmaktaydı.⁸ Mübadele işleminin gerçekleştirildiği 1924-1925 yılında Mersin, merkez kaza ve Tarsus kazasından; Mersin kazası, Elvanlı, Erçil ve Efrenk nahiyelerinden oluşmaktaydı.

Mersin'in bir kent olarak ortaya çıkışını bölgesel değişimler ve dış dinamikler belirlemiştir. 19. yüzyılda Tarsus limanının dolmasıyla Mersin Köyü Çukurova'nın başlıca iskelesi durumuna gelmiş, böylece bu yerleşim yerinin kaderi değişmiş, 19. yüzyıl ortalarından itibaren hızlanan bir değişimle bir liman şehri kimliğine bürünmüştür. Çukurova'nın Tanzimat Dönemi'nde Anadolu'nun en canlı tarım ve sanayi bölgesi haline

⁶ *Cumhuriyet'in 50. Yılında İçel*, 1973, s.24; Adana eyalet durumundayken ona bağlı olan Mersin, 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince yapılan düzenlemeler sonunda oluşturulan Adana Vilayeti'ne dahil edilmiştir. "XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren kapitalizme eklenme sürecinde, idari etkinin ötesinde Çukurova'nın ekonomik etkisi İçel üzerinde kendisini göstermiştir." Bkz. Nuri Adıyeke, "Osmanlı Döneminde İçel'in Merkez Kaymaları, Etki Alanı Değişimleri ve Mersin Kenti'nin Doğuşu", *19. yy.'da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, 2002, s.83.

⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi(TCDS)*, 1926-1927, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1927, s.1096.

gelmesi, Mersin'i doğrudan doğruya etkilemiştir. Çukurova Bölgesi Mersin'in hinterlandı olarak önem kazanırken Mersin de bu bölgenin dış ticaret limanı olmuştur.⁹

Çukurova'da dünya pazarı için pamuk üretimine geçilmesi, dışa açık bir tarımsal ekonominin oluşması, 1850 yılında bir balıkçı köyü olan Mersin'i bir dış ticaret merkezi haline getirip sırasıyla bucak merkezi, kaza merkezi, Adana'ya bağlı sancak ve 1888 yılında bağımsız bir sancak yapmıştır. Mersin bir liman kenti olmasının avantajlarını uzun yıllar devam ettirmiş, Cumhuriyet döneminin büyüyen kentlerinden biri olarak, ticaret yaşamı ve onun gerekliliğinden oluşan düzen içerisinde kültürel ve sosyal yaşamı çağdaş bir kent olma özelliğini korumuştur.

Mersin'de değişimi sağlayan iç ve dış dinamiklerden biri de göç olgusudur. Mersin de diğer bir çok kent gibi göç alarak büyümektedir. Ancak, yaşanan göçün niteliği ve niceliği Mersin'i diğer bazı kentlerden ayırmaktadır. Mersin'in önemli bir liman kenti olmaya başlamasıyla birlikte nüfus yapısı da giderek çeşitlenmeye başlamıştır. Osmanlı nüfus sayımlarındaki Mersin'e ait nüfus değerleri etnik ve dinsel yapıya dayalı olarak verilmektedir. Bu değerlerden kentin sosyal yapısını oluşturan unsurlar hakkında bilgi edinilebilir. Mersin'de sosyal yapıyı, çevre bölgelerden buraya gelmiş olan Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Suriye'den Hıristiyan Araplar, Maruniler, Mısır, Kıbrıs, Girit, Rodos vs. adalardan gelenler oluşturmaktadır.¹⁰

⁸ TCDS, 1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1928, s.1098.

⁹ Şerife Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti Olarak Gelişen Mersin'de Yabancı Tüccarın Rolü Ve Mersin'de Levanten Kültürü (19. Yüzyıl)", *19. yy.'da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, 2002, s.4; Fikri Mutlu, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu", *İçel Halkevi Dergisi*, 194, S.31, s.2.

¹⁰ Yorulmaz, a.g.m., s.6; İbrahim Bozkurt, "Sâlnamelere Göre XIX. Yüzyılın Sonları İle XX. Yüzyılın Başlarında Mersin'in Demografik, Etnik ve Dinsel Yapısı", *19. yy.'da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, 2002, ss.29-33.

Bununla birlikte Mersin'in demografik ve sosyal yapısını, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Kafkasya'dan, yine aynı tarihlerde Selanik ve Kavala'dan, 1899'da Girit'ten Mersin'e gelen muhacirler oluşturmuştur.¹¹

19.yy'da yaşanan bahsettiğimiz göç süreci, 20. yy boyunca da devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Lozan görüşmeleri sürecinde imzalanan Türk-Rum nüfusun değişimine ilişkin sözleşme ve protokol gereğince Anadolu'dan Yunanistan'a ve Yunanistan'dan da Anadolu'ya yönelik zorunlu bir göç olayı yaşanmıştır. Yaşanan bu göçten Mersin de payına düşeni almıştır. Göçü kolaylaştırmak için ülke çeşitli iskan bölgelerine ayrılmış, Mersin ise merkezi Adana olan onuncu iskan bölgesi içinde yer almıştır. Bunda elbette Mersin'in Adana ili ile olan tarihsel bağları da etkilidir. Mersin iskelesine getirilen mübadiller; Mersin, Adana, Urfa, Antep, Maraş gibi onuncu iskan bölgesi kapsamında olan illere sevk edilmişlerdir. Mersin, yaşanan bu karşılıklı nüfus değişimi sürecinde indirme iskelesi olmasının yanı sıra, bindirme-yükleme iskelesi görevini de üstlenmiştir. Bu Mersin'in aynı zamanda Anadolu'dan gidecek olan Rumların toplandığı ve dağıtıldığı ulaşım kavşağında ve liman kenti konumunda olmasıyla da yakından ilgilidir.

Bölgenin bu özellikleri de dikkate alınarak, daha önce belirtilen ölçütler çerçevesinde ve Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin tespitleri doğrultusunda Selanik, Drama, Serez, Kavala, Karaferye, Alasonya, Girit gibi çeşitli yerleşim bölgelerinden gönderilen mübadillerin Mersin ve çevresine iskan edilmesi kararlaştırılmıştır.

¹¹ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, TTK yay., Ankara, 1999, s.37, 40, 178.; Şerife Yorulmaz, "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Rolü (1830-1918)", *Mersin Monografisi*, YPK Yay., İstanbul [Henüz basılmamıştır].; Konstantin Mavromati'nin oğlu Hristosmos'a ve Likardopulos ailesi Mersin'de 15.000 dönüme yakın çiftlik arazisine sahiplerdi. Meclis-i Vükela, 29 Nisan 1331 tarihli kararında bu arazilerin istimlak edilerek Rumeli muhacirlerinin iskanına tahsisinin uygun olduğunu belirtmiştir.

III.2. Mübadelede Mersin Limanı

III.2.1. Mübadillerin Mersin Limanına Gelişleri ve Gidişleri

Türkiye Seyr-i Sefain Şirketleri ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti arasında yapılan anlaşmadan sonra, göçmenlerin Türkiye'ye nakillerine başlandı.¹² Çıkarma limanları arasında Mersin de bulunuyordu. Mersin ve Adana Onuncu İskan Bölgesi kapsamında yer alıyordu.¹³ Onuncu İskan Bölgesi'nin ihraç iskelesi Mersin'di. Ayrıca Mersin, Adana, Konya, Diyarbakır ve Gaziantep'e yerleştirilecek mübadiller Mersin iskelesinden sevk ediliyordu. Mersin iskelesine çıkan toplam mübadil sayısı 34.474'tü.

Mersin'e gelen göçmenler hukuki açıdan ikiye ayrılmaktaydı: Birincisi, mübadeleye tabi olmayan yerlerden gelenlerdi. Buralardan (Suriye, Kıbrıs, Bulgaristan, Romanya vb.) gelen göçmenler hükümet tarafından daha önce belirlenmiş olan yerleşim alanlarına yerleştirilecekti. Bu göçmenler arasında yardıma gereksinimi olanlar durumları göz önünde bulundurularak iskan edileceklerdi. İkinci grubu 30 Ocak 1923 "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ve Protokolü" ile gelen mübadiller oluşturmaktaydı.

İskan mıntıklarına gönderilen talimatnameye göre iskan bölgesi müdürlükleri; mıntıkların oluşturulmasından itibaren Mayıs 1924 tarihine kadar mıntıklara bağlı indirme iskelelerine mübadillerin geliş tarihlerini, yükleme iskelelerine verilen sevk muhtıralarını, yükleme iskelelerinden alınan insan, hayvan ve getirilen insan sayısını; "bunun içinde sekiz yaşına kadar olanlar ve kundaktakiler"i de ayrıca göstererek kaydedecekti. Ayrıca taşıma esnasında, deniz yolculuğu sırasında meydana gelen ölüm ve

¹² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Sayı: 90. Dosya: 102-25. Fon Kodu: 30.18.1.1, 23 Aralık 1339/1923, Yer No: 08.43.12; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), D.II. İÇ.II. C.II, Ankara, 1975, s.48.

¹³ BCA, Fon K.: 272.00.0.12.76, 1 Ocak 1340/1924, Yer No: 41.44.28; BCA, Fon K: 272.00.0.11, 31 Aralık 1340/1924, Yer No: 20.10.217.

kaydedecekti. Ayrıca taşıma esnasında, deniz yolculuğu sırasında meydana gelen ölüm ve doğum olayları da dikkate alınarak bunların sayısı kişilerin “hane-i mahsusilerin” de belirtilecekti.¹⁴

Mübadiller; Selanik, Kavala ve Girit limanlarından bindikleri vapurlarla, beş ile on beş gün¹⁵ arasında değişen bir yolculuktan sonra Mersin iskelesine ulaşabilmişlerdi.

Mübadillerden Haydar Doğruer bu yolculuğu şu sözlerle anlatıyor:

Yedi yaşında geldim buraya. Bizi Sakarya gemisi ile getirdiler. Bir tane de Kırzade varmış, o da Mudanya ile İzmir arasına gitti. Biz iki gemi ile geldik memleketten buraya. Çocukluktan beri hatırlıyorum, geminin içinde üç bin kişi vardı. Hepsi Girit'ten geldi. Bu gemi doğrudan doğruya burada indi. Bir kısmını Mersin'e, bir kısmını Tarsus'a, bir kısmını da Adana'ya verdiler. Böyle taksim ettiler bizi. Ben çocuktum. Yolculuk çok fenaydı. Gemi fırtınaya yakalandı. Marmaris'e veya o dağa geldi gemi. Orada siper oldu. Orada üç gün kaldık. Yedi gün sürdü yolculuklar Marmaris'te kaldık çünkü. Bunu da iyice hatırlamıyorum. Çocukken geldik buraya. 1924'te geldik. Kış ayıydı.¹⁶

Mersin'e gelmeye çalışan mübadillerin sıkıntıları gemide de sürmüştü. Gemide öncelikle yer kapmak gerekiyordu. Hava koşulları uygun olduğu sürece güvertede yer bulmak kolaydı. Hava kötüleştiğinde ise ambara hayvanlarla birlikte sıkışmak gerekiyordu. Bu da bulaşıcı veya bulaşıcı olmayan hastalıklara yol açıyordu.¹⁷ Bu nedenle gemilerde öncelikle hastalar, yaşlılar ve çocuklar arasında ölümlere rastlanıyordu. Yolculuk yaklaşık olarak beş ila on gün arasında sürdüğünden akla gelen ilk çözüm yolu, ölümlerin bir beze sarılıp denize bırakılmasıydı.

¹⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 31 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.26.

¹⁵ Bu sayıya, mübadillerin Yunanistan'dan hangi iskeleden, ne zaman hareket ettikleri ve hangi tarihte, hangi iskan mıntikasındaki iskeleye gelmiş oldukları hakkındaki bilgiye elimizde bulunan arşiv belgelerinden ulaşıyoruz.

¹⁶ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002; Semahat Bozdoğan [Cadun]- Hüsnüye Arman ile yapılan görüşme, 27.02.2003; Giritli mübadil Muharrem Uslu'nun anlattığına göre yolculuk şöyle gerçekleşmişti: “Sakarya gemisi geldi. 30.000 [Görüşme sırasında mübadilin bize aktardığı bu sayı mübalağadır. 3.000 sayısı daha mantıklıdır.] kişi üst üste geldik. Postanenin orada iskele vardı oraya çıktık. Üç yerde dağıttılar. İskelede davullar çalıyorlar, İstiklal Marşını söylüyorlar tabi. Biz ne biliriz!”

¹⁷ Ayşe Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.09.2002.

1924 yılının Şubat ayında Girit'ten gelen başka bir mübadilin anlattığına göre mübadillerin Mersin'e geliş yolculuğu şu şekilde gerçekleşmişti:

Kalabalıktı, ambar doluydu, biz bir kamarada duruyorduk. Vapur hıncahınc doluydu...Kafiler belliydi. Antalya'ya, İzmir'e, İstanbul'a, Mudanya'ya gidenler oldu. Herkes isteğine göre gitti. İstanbul'u isteyen İstanbul'a gitti. Babama ne İstanbul'u, ne de İzmir'i tercih et kalabalık olur, Mersin güzel bir yerdir, iklimi de Girit iklimine çok yakın Mersin'i tercih et diye akıl verenler oldu. Babam da müracaat etti, Mersin'e gelmek için.¹⁸

Mübadillerin çilesi limana varınca da bitmiyordu. Vapurlar indirme iskelelerine ulaştıklarında mübadiller, daha karaya çıkarılmadan önce teker teker kimlik denetiminden geçiriliyorlardı. Gelen mübadillerin elinde Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından verilen "hüvviyet vesikası"nın bulunması şarttı.¹⁹ Ayrıca bir göçmen ailesinin elinde aile kimlik belgesi, aşı belgesi, tasfiye talepnamesinin bulunması da gerekiyordu.²⁰ Ancak bu denetlemeden sonra mübadillerin karaya çıkmasına izin veriliyordu. Türkiye'ye ulaşanları bekleyen ilk sınav buydu. Yunanistan'da yaşadıkları zorlu günlerden sonra yola çıkan bu insanların daha ilk adımda bürokratik işlemlerle yüz yüze gelmeleri, daha sonraki günlerde yaşayacaklarının habercisiydi.

Ulaşımında karşılaşılan sorunlar bunlarla da bitmemişti. Mübadillerin limanlara gönderilmesi sırasında, mübadilleri taşıyacak olan vapurların kömür stokunun yetersiz kalması nedeniyle taşıma işlemlerinde aksaklıklar yaşanmış, hatta mübadillerin götürülecekleri daha önceden belirlenmiş yerler dahi değişmişti. Daha önce Mersin'e sevk edilmesi kararlaştırılmış olan Selanikli 2946 mübadili taşıyacak olan İsmet Paşa vapuruna yeterli kömür bulunamaması nedeniyle, vapurun Mersin'e gidemeyeceği anlaşılmış, sekiz

¹⁸ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002; Melek Baydar ile yapılan görüşme, 16.11.2002.

¹⁹ Mübadil hüviyet cüzdanı için; Bkz. Ek: 2.

²⁰ Arı, a.g.e., s.89.

yaşına kadar olan çocukların ücretsiz, diğerlerinin ise %25 indirimli taşınarak İzmir'e götürülmeleri kararlaştırılmıştı.²¹

1924 yılı nakliyatı ile ilgili ilk belirlemelerde, Mersin'e 1017 Poruylu [Selanik-Siroz-Demirhisar] mübadilin gönderilmesi düşünülmüştü. Ancak bu mübadillerin Mersin'e gitmek istememeleri nedeniyle ve başka bir yere gönderilemeyeceklerinden onların yerine Kozanlıların [Manastır-Serfice] nakli kararlaştırılmıştı.²²

Vapurlar, yolcu ve yüklerini Yunanistan'dan Anadolu'nun çeşitli iskelelerine bırakıp tekrar mübadil taşımak için Yunanistan limanlarına hareket ediyorlardı. İşte bu şekilde Foça'dan Selanik'e harekete hazırlanmış olan 1450 yolcu kapasiteli olan Rize vapuru Mersin'e gelmek istemeyen 1017 Poruylu'dan 900'ünü Silifke Taşucu'na çıkaracaktı. Vapur eksliğini de 400 kadar Liyabovalayı (Yanya-Delvine) Mersin'e getirerek tamamlayacaktı.²³

Limana ayak basanları öncelikle karantina bekliyordu. Her indirme iskelesinde olduğu gibi Mersin indirme iskelesinde de, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce kurulmuş birer sağlık ocağı ve dispanser vardı. İskelede bulaşıcı hastalık taşıyıcısı olan mübadiller karantinaya alınıyor, hafif hastalar dispanserde tedavi ediliyorlardı.²⁴ Daha Mersin'e ulaşmadan mübadillerin karantinaya alındığı durumların da yaşandığını bir mübadilin sözleri doğrulamaktadır. "Yolculuk vapurla dokuz gün dokuz gece sürdü. Urla'da hamama soktular. Anlayamam, belki bir hastalık vardır diye, öyle tecrübe ederdim."²⁵ İskeleye

²¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.14.,?, Yer No: 76.32.1.

²² BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 7 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.14.

²³ BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 24 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.21.

²⁴ Mübadele ile gelecek göçmenlerin sağlık durumlarını yakından ve yerinde incelemek, takip etmek ve sağlık durumlarıyla ilgili önlemleri zamanında alabilmek için Hilal-i Ahmer ile vekalet arasında bir itilafname imzalanmıştır. Vekalet ile Hilal-i Ahmer arasında yapılan itilafname için bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

²⁵ Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.09.2002.

ulaştıklarında ağır hastalar hastaneye sevk ediliyordu. Mübadillerden fakir ve yardıma muhtaç olanlara, gerektiği kadar giyim ve eşya yardımı yapılıyordu.²⁶

Doğrudan Mersin'e ulaşabilenlerin yanı sıra önce İstanbul'a gelip sonra Mersin'e gönderilenler de bulunuyordu. Örneğin, Katrin limanından hareket eden Selanikli çiftçi 2750 mübadil önce İstanbul'a getirilmiş ve bir süre orada bekletildikten sonra şartların hazır olması ile Mersin'e gönderilmişti.²⁷ Mersin'e gelen mübadillerin sayısına ve durumuna ilişkin iki farklı rakam verilmektedir. Bunlardan Kızılay Arşivi belgelerini kullanan Mehmet Çanlı 20.518 kişiden söz etmektedir. (Tablo 11)²⁸ Bizim Cumhuriyet Arşivi kayıtlarından yaptığımız belirlemeye göre 13.956 kişinin Mersin limanına giriş yaptığı görülmektedir (Tablo 12).²⁹

MÜBADİLİN GELDİĞİ YER	VAPURUN İSMİ	GELİŞ TARİHİ	NÜFUS
Vodina-Karacaova Kazaları	Akdeniz	10.05.1924	4.375
Kayalar Kazası- Katranza Köyü	Rize	28.05.1924	1.457
Kozana Kazası	İnönü	22.06.1924	2.750
Kesriye-Tırhala-Kozana Kazaları	İstanbul	02.07.1924	3.440
Kesriye-Kozana-Dudullu Kazaları	Türkiye	02.07.1924	1.521
Kesriye-Vodine Kazaları	Trabzon	06.07.1924	1.372
Kesriye- Kozana Kazaları	Teşvikiye	20.07.1924	2.523
Filorine Kazası, Karaköy	Dumlupınar	11.08.1924	3.080
TOPLAM			20.518

Tablo 11

Kızılay Arşivi Kayıtlarına Göre Mersin İskelesine Gelen Mübadiller

GELDİĞİ YER	VAPURUN İSMİ	HAREKET TARİHİ	VARIŞ TARİHİ	NÜFUS
Kandiye	Sakarya	21.1.1924	?	3.600 ³⁰
Kandiye	Sakarya	5.2.1924	15.2.1924	3.305 ³¹

²⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; *Türkiye Hilal-i Amer Mecmuası (THAM)*, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.224-225; *THAM*, III/22, 15 TE 1339/1923, s.385.

²⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 24 Mayıs 1340/1924, Yer No: 76.31.21.

²⁸ Mehmet Çanlı, "Mübadile Dosyası Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1994, S.130, ss.244-248.

²⁹ BC.A, Fon K.: 272.00.0.14, 28 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.26; BCA, Fon K.: 272.00.0.11, ? Şubat 1340/1924, Yer No: 17.78.4; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Mart 1340/1924, Yer No: 76.28.23; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.24; BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8.

³⁰ BC.A, Fon K.: 272.00.0.14, 28 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.26.

Selanik	İstanbul	5.8.1924	14.8.1924	2.852 ³²
Selanik	Dumlupınar	15.8.1924	23.8.1924	3069 ³³
Selanik	Asya	18.8.1924	8.8.1924	1130 ³⁴
TOPLAM				13.956

Tablo 12

Cumhuriyet Arşivi Kayıtlarına Göre Mersin'e Gelen Mübadiller

Kızılay Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen rakamlar bir araya getirildiğinde farklı tarihlerde gelen 20.518 ve 13.956 olmak üzere toplam 34.474 mübadilin Mersin'e ulaştığı anlaşılmaktadır.

1923 yılı kışa dönerken, mübadillerin büyük kabileler halinde Türkiye'ye gelmeye başlamaları her yerde olduğu gibi Mersin'de de heyecanla izlenmiştir. Bütün bu güçlüklerle karşı Mersin'e ulaşan göçmenler de hoşnutluklarını yansıtmaya çalışmışlardır. Girit'in Kandiye şehrinden 17 Şubat'ta Mersin'e çıkan 3500 mübadil, anavatana kavuşmaları dolayısıyla hoşnutluklarını dile getirerek, hükümetin kendilerine yaptığı yardımlara şükranlarını bildirmişler ve yolculuk sırasında doğan bir çocuğa Mustafa Kemal adını vererek cumhurbaşkanlarına bağlılıklarını göstermişlerdir.³⁵

Mübadillerden birinin sözleri, yaşananları göstermesi açısından oldukça ilginçtir. "...Yeter ki başımızın üzerinde yıllardan beri hasretini çektiğimiz bayrağımız olsun. Sizler kan döktünüz can verdiniz, bize hürriyet verdiniz. Bizlere yardım eden bu

³¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, ? Şubat 1340/1924, Yer No: 17.78.4; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Mart 1340/1924, Yer No: 76.28.23; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 23 Şubat.1340/1924, Yer No: 76.28.24; BCA, Fon K.: 272.00.0.14, 28 Şubat 1340/1924, Yer No: 76.28.26. Vapurun kapasitesi 3100 olmasına karşın Mersin'e 3305 kişi gönderilmiştir.

³² BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8; Bu mübadillerin 300'ü Diyarbakır'a, 2552'si Konya'ya gönderilmiştir.

³³ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8; Bu mübadillerin 759'u Konya'ya, 310'u Adana'ya sevk edilmiştir. Bu sayı toplam 1069'dur. Geriye kalan 2000 kişi Mersin'e iskan edilmiş olmalı.

³⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8; 1130 mübadilin tamamı Konya'ya sevk edilmiştir.

³⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Ocak 1924.

fedakar kardeşlerden rahatlık istemek hakkımız değildir. Biz çalışacağız, vatanımıza yük olmamaya gayret edeceğiz.”³⁶

Limana ulaşabilenlerin bir kısmını yeni yolculuklar bekliyordu. Mersin iskelesinden çıkartılan mübadillerden bir kısmı İç Anadolu'ya, bir kısmı da Güney Doğu Anadolu'ya gönderilmişti.³⁷

Göçün Mersin iskelesinde son bulacağını ümit ederek Selanik limanından yola çıkan mübadillerden İhsan Acar, yolculuğun Mersin'de sona ermediğini bize şu şekilde anlatıyor:³⁸

Mersin'de büyük bir yer göstermişler. Ama çok sıcak, sivrisinek çok, sıtma çok. Bizim orası güzel yayla yer. Hatta bizim Makedonya'daki topraklarımız yayladır. Bizim köy yapamamış. 10 gün kalmışlar burada çadırlarda. Büyük evlere alınmışlar. Orada yemekler pişmiş, yedirmişler. Ondan sonra trene bindirip Ulukışla'ya göndermişler. Ulukışla'dan sonra talika dediğimiz arabalar var, şimdi o arabalardan yok. Onlara bindirmişler kafiye kafiye. Boş olan Rum köylerine sevk etmişler.(...) Nevşehir var, Kırşehir var, Serezliler deyince Kayseri var. Sivas da var (...) Güneydoğu Anadolu'da Fırat'ı geçmezler. En fazla Antep'te var, Maraş'ta var.

Bölgeye yerleştirilmeyen mübadilin göç yolculuğunda Mersin mola noktası, Niğde ise son varılan istasyondur.

Mersin'e gelen mübadillerin, gümrük iskelesinden karaya çıkartıldıktan sonra burada ilk sağlık kontrolleri yapılıyor, hasta ve yaralı olanları Hilal-i Ahmer'e ait kamyonlarla misafirhaneye götürülüyordu. Ağır hasta olanlardan revirde tedavi olması gerekenler, hastalığın süresine göre dispanserde tedavi ediliyordu. Mübadillerin sağlık kontrolleri ve işçeleri, toplam üç gün sürüyor, eğer zorunlu bir durum varsa bu süre uzatılıyordu.

³⁶ *Tanin*, 17 Şubat 1924.

³⁷ Bkz. Tablo:12, s.92-93.

³⁸ İhsan Acar ile yapılan görüşme, 8.09.2003.

Mübadele koşulları gereği Mersin limanı sadece gelenlerle değil gidenlerle de doluydu. Mübadele anlaşması gereğince, Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilecek olan Rumlar da Mersin iskelesinden gönderilmişlerdi.³⁹ Giden Rumların anlattıkları da benzer acılarla doludur. Milasa bölgesinde Küllüklü köyünden giden bir Rum'un Mersin'den ayrılış öyküsü iyi bir örnektir.⁴⁰

Sonunda evrakları alıp trene binmek üzere Ulukışla'ya doğru hareket ettik. Ulukışla'dan Adana'ya, oradan da Mersin'e geçip Yunanistan'a gidecektik. Bir ova dolusu insan tren bekliyorduk. (...)15 vagon Hıristiyandık. Ovada üç gün boyunca trenin gelmesini bekledik. Adana'ya gittik. Adana'da bir ay kaldık. Sonra Mersin'e geçtik. Mersin'de bizi Bosdosaki'nin imalathanesine kapadılar. Bir Amerikan komisyonu bize her gün tayın, bir parça ekmeğe dağıtıyordu.

Kayseri Karacaören köyünden giden bir Rum da benzer şeyleri yansıtmaktadır.⁴¹

Niğde üzerinden Ulukışla'ya gittik. Orada bizi Kızıllaç karşıladı. Trene bindik. (...) Mersin'de 15-20 gün çadırlarda kaldık. Yemeği kendi paramızla alıyorduk, yanımızda kendi azığımız da vardı. Bindığımız gemi Yunan gemisiydi. Adını hatırlamıyorum. Gemiye Fellahların kayıklarına binerek gittik. Gemiye gidene kadar Fellahlar yüzünden başımızta gelmeyen kalmadı... (...) Gemide bir sürü göçmen vardı. Göçmenler Gölcük'ten, Karsadı'dan, Enehil'den, Tenei'den Farasa'dan geliyorlardı. Yolda fırtına çıktı. Bir sürü insan öldü. Ölenleri denize attılar. 24 saatlik bir yolculuktan sonra Pire'ye vardık.

Mersinli Rumlar da bunların arasındaydı:⁴²

Mersin'de çok az kişi kaldı. Kalanlardan bir çoğu Rus vatandaşlığındaki erkeklerle evlenmiş kadınlardı. Arap-Ortodokslar da Mersin'de kaldı. Yunanistan'a gelmediler. Biz Yunanistan'a bir iki ay sonra kendi paramızla geldik. Bir İtalyan gemisiyle Beyrut'a gittik. Kardeşimin çocuklarını da yanımıza almıştım. (...) Beş yıl Beyrut'ta kaldıktan sonra Yunanistan'a, Korinthos'a geldik.

³⁹ Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nden ayrılan Rumların yaşadığı göç olgusunu dile getiren ve aynı zamanda Mersin'in bindirme iskelesi görevini üstlendiğini gösteren sözlü tarih çalışmaları için bkz. Der. Herkül Millas, *Göç Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı [1919-1923]*, Çev. Damla Demiröz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

⁴⁰ Millas, a.g.e., s.75.

⁴¹ Millas, a.g.e., s.194.

⁴² Millas, a.g.e., s.293.

Limanlara ulaşanlar hiç şüphe yok ki aynı zamanda yurtlarından ayrılmanın hüznünü de taşıyorlardı. Anılarında son kalanlar Selanik'teki, Kavala'daki, Girit'teki ya da Anadolu'daki limanların sisli görüntüsüyü.

III.2.2. Mübadillerin Mersin İskelesinden İskan Bölgelerine Sevk Edilişleri

Ağustos 1924 tarihine kadar Adana iskan bölgesi içinde yer alan Mersin iskelesine 34.474 mübadil gelmişti.⁴³ Selanik, Drama, Kavala'nın köylerinden ve Girit'ten gelen mübadillerin 20.856'sı 10. İmar ve İskan bölgesine sevk edilmişti.⁴⁴ Bölgede bırakılmayanların sayısı bilinmemesine karşın, saptayabildiğimiz kadarıyla 300 mübadil Diyarbakır'a,⁴⁵ 3441 mübadil Konya iline gönderilmişti.⁴⁶

Mersin İskelesine gelen mübadillerden bölgeye yerleştirilecek olanlar, merkez köylere, şehir içinde mahallelere ya da vilayete bağlı Tarsus kazasına gönderiliyorlardı.⁴⁷ Sevk edilen mübadillerden durumu iyi olanlar kendi olanakları ile, yardıma gereksinimi olanlar ise hükümetin sağladığı araçlar ile kabileler halinde yola çıkıyorlardı.⁴⁸

Yerleştirilecekleri yöreler belli olan mübadiller, üç günlük sağlık kontrollerinin bitiminde gruplar halinde ve Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti memurlarının gözetiminde yola çıkıyorlardı. Yolculuk yaya ya da trenle olabiliyordu. Mübadillerin taşınmasını hızlı bir şekilde sağlamak ve diğer gereksinimlerini gidermek için bazen de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin vekalet için tahsis ettiği otomobillerden yararlanılıyordu.⁴⁹ Bu otomobiller buldukları yerlerdeki en yüksek Hilal-i Ahmer memurunun emri ve kontrolü altındaydı.

⁴³ Bkz. Tablo 11-12, s.92-93.

⁴⁴ Bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8.

⁴⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8.

⁴⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Kasım 1340/1924, Yer No: 19.93.8.

⁴⁷ "Mübadeleye Tabi Muhacirlerin Tertip Edildikleri Vilayet ve Kazaları Gösterir Cetvel" için bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.65, 0.0.1924, Yer No: 6.3.4.

⁴⁸ TBA/İZC, D.II, İÇ. II, C.X, Ankara, 1975, s.37.

İmar ve İskan Bölge Müdürleri veya o yerlerdeki en büyük iskan memurları otomobil amirlerine emretmek yetkisine sahiptiler. İki otomobil bulunan yerlerdeki şoförlerden en bilgili olanı o yere ayrılan otomobilinin amiriydi. Bu amirlerin, her mübadil sevkiyatını izleyen süreçte harcamalarını yörenin en yüksek İskan ve Hilal-i Ahmer memuruna onaylatmak zorunluluğu bulunuyordu. Binek otomobilleri ise, iskan bölgesi müdürlerinin emrine sadece resmi görevlerini yaparken veriliyordu. Kamyon ve kamyonetlerle ancak hasta ve yaşlılar, çocuğunu emziren anneler, 12 yaşına kadar çocuklar ve Hilal-i Ahmer'e ve Mübadele Vekaleti'ne ait eşyalar taşınabiliyordu.⁵⁰

Çok sık karşılaşılan bir durum değilse de hükümetin yardımı olmadan kendi başının çaresine bakmak isteyenlere rastlanabiliyordu. Bunlar hükümetin kendisine bir yer vermesini beklemeden, sonradan da herhangi bir yer istememek koşuluyla istedikleri yere kendileri yerleşebiliyorlardı. Ancak, bu mübadillerden, hükümetten bir istekte bulunmadıklarına ilişkin yazı alınmaktaydı.⁵¹

1923-1924 kışında gelen mübadillerin, mevsim koşullarının iç bölgelere ulaşımı güçleştirmesi nedeniyle kıyı bölgelere geçici yerleştirilip yaza doğru iç bölgelere taşındığı anlaşılmaktadır.⁵² Örneğin Selanik-Serez'den Mersin'e gelen mübadillere iskan memurlarınca önce Kazanlı köyünde sonra da Osmaniye köyünde yer gösterilmiş, bir süre burada konakladıktan sonra kendileri için hazırlanan muhacir köyü Demirhisar'a yerleştirilmişlerdir.⁵³

Yerleşim bölgelerine ulaşmakla da mübadillerin sorunları bitmiyordu. Yerleşeceği yöreye götürülen mübadile, elindeki mal bildirim beyannamesinde kayıtlı

⁴⁹ *BCA*, Fon K.: 272.00.012, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

⁵⁰ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; *THAM*, III/31, 10 Mart 1340/1924, ss.224-225.

⁵¹ *İkdam*, 15 KS 1924.

⁵² *TBMMZC*, D.II, İÇ.II, C.VII/1, Ankara 1968, s.416.

miktara göre mal verilmesi gerekiyordu. Mübadillerin yoğun olarak geldiği 1924 yılının ilk yarısında bu konuda bir çok sorunla karşılaşıldı.⁵⁴

Türkiye genelinde, terk edilmiş taşınmaz malların dağılımlarının ve niteliklerinin yeterince belirlenmemiş olması ve mübadil olmayanlarca işgal edilmiş olması nedeniyle, göçmenler yeni yolculuklar yapmak zorunda kalabiliyordu.⁵⁵

Kendilerine tahsis edilen bölgeler yerine akraba ve tanıdıklarının yanına yerleşmek isteyenler olabiliyordu. Hükümet ise bu tür durumlarda iskan haklarından vazgeçmeleri koşuluyla izin verebiliyordu. Örneğin Mersin Demirhisar köyüne yerleştirilen Serez mübadillerinden iki kişi, İzmir-Bergama'da bulunan akrabalarının yanına göç etmişlerdi.⁵⁶

Adana'ya Kasım 1923' ten 1924 Ağustos ayına kadar gelen mübadeleye tabi kişi sayısı 20.246'dır. Ağustos 1924 zarfında gelenler ise 610 kişidir. Toplam 20.856 kişi gelmiştir. Bu rakam Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verdiği rakamlar ile de uyusmaktadır. Ancak Mersin iskelesine gelen göçmen sayısı ile Onuncu İskan Bölgesi'ne yerleştirilen göçmen sayısı karşılaştırıldığında geriye kalan 13.618 kişinin hangi iskan mıntikasına gönderildiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵³ Yuvanaki adında bir Rum'a ait olan çiftliğe mübadiller için köy kurulacaktır. Demirhisar ismi buraya sonradan verilmiştir.

⁵⁴ Arı, a.g.e. s.106.

⁵⁵ Tikveş'ten Mersin'e gelen göçmenler Kahramanmaraş ve Gaziantep'e sevk edilmişlerdir. Bkz.: B.C.A. Fon K.: 272.00.0.14, 25 Ocak 1341/1925, Yer No: 78.42.19.

III.3. Mersin İskan Bölgesinde Mübadiller

III.3.1. Mübadiller Mersin Merkez Kazasında

Mersin'e, Yunanistan'ın çeşitli yerleşim birimlerinden gelen mübadillerin bir kısmı Mersin iskelesinden çeşitli yerleşim birimlerine gönderilmiş, bir kısmı da onuncu iskan bölgesi içerisinde olan Mersin'e ve kazalarına yerleştirilmiştir.⁵⁷ 10. İskan Bölgesi'nde bulunan Mersin'de mübadillerin iskan işlemlerinin yürütülmesinden sorumlu Mıntika müdürü, Adana Valisi Faik Beydi.⁵⁸ Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre, Mersin'e toplam 12.055 mübadil yerleştirilmiştir.

MEMLEKETİ	SEVK MAHALLİ	NÜFUS
Kandiye	Mersin	3.600
Kandiye	Mersin	3.305
Selanik	Mersin	2.000
Yanya [Liyabovalı]	Mersin	400
Selanik [Katerin]	Mersin	2.750
TOPLAM		12.055

Tablo 13

Mersin'e Yerleştirilen Mübadiller

Mersin'e yerleştirilen Girit ve Selanik mübadillerinin anlattıklarına ve iskan defteri kayıtlarına göre Selanik mübadillerinin büyük bir kısmı Mersin merkez kazada eski Hıristiyan yerleşimi olan Osmaniye Köyüne ve Demirhisar'a (Yuvanaki Çiftliği),⁵⁹ Girit mübadillerinin büyük bir kısmı ise Mersin'de Cami-i Şerif, Bahçe, İhsaniye, Mahmudiye,

⁵⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 16 Eylül 1926, Yer No: 49.99.16.

⁵⁷ Bu dönemde Mersin hakkında genel bilgi için bkz. TCDS, 1926-1927, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1927, s.1096; Develi, a.g.e.; Uğur, a.g.e.

⁵⁸ Yeni Adana, 27 Şubat 1931, s.2.

⁵⁹ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme. 10.10.2002; Muharrem Çokuslu ile yapılan görüşme. 22.04.2004.

Mesudiye, Nusratiye mahallelerine yerleştirilmişler.⁶⁰ Bir kısmı ise Adana'ya gönderilmiştir.⁶¹

Bu aşamada mübadillerin Mersin'de iskan yerlerinin belirlenmesinde bir dizi sorunla karşılaşmıştı. Özellikle, mübadillerin tarımsal uğraşlarına göre iskanlarının gerçekleştirilmesinde, emval-i metrukelerin dağıtımında hem mübadil hem de hükümet açısından sorunlar yaşanmıştır.

Mübadiller Mersin'de yerleştirilirken ilgili yönerge gereği geldikleri yerleşim bölgesinin özellikleri ve gelenlerin meslekleri göz önünde bulundurulacaktı.⁶² Mersin'de uygulamada buna özen gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Selanik mübadili Ayşe Bölükbaşı'nın ifadesi de uygulamanın bu şekilde olduğunu doğrulamaktadır. Bölükbaşı'ya göre; ailesine ve birlikte geldiği köy halkına yerleşmeleri için önce Mersin'in Kazanlı ve Karaduvar köyleri gösterilmiş, ancak bu köylerin tarıma uygun olmadığından ve sinek bolluğundan yakınan bu mübadiller, istekleri doğrultusunda başka yerleşim birimlerine yerleştirilmişlerdir.⁶³

Ancak bu uyumun her zaman sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Selanik Demirhisar kazası Palmış köyünün tamamı Mersin, Silifke, Adana çevresine iskan edilmiştir. Bu mübadillerin, Selanik'te köylerindeki temel uğraşları hayvancılık, tütüncülük ve mısır yetiştiriciliğidir. Mübadillerin anlatılarına göre, bunlar Mersin'de tütüncülüğe uygun bir iklim ve çevre bulamamışlar ve yeni uğraşlar geliştirmek zorunda kalmışlardır.

⁶⁰ Hüsnüye Güngör ile yapılan görüşme, 18.10.2002; Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002; Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002. Yapılan görüşmelerde yer alan kişilerin anlattıklarına göre, Girit'ten gelenlerin bir kısmı Mersin'e bir kısmı Tarsus'a bir kısmı da Adana'ya iskan edilmiştir.

⁶¹ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002.

⁶² Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele, (1923-1930) Yunanistan Göçmenleri*, İstanbul, 1999, s.101.

⁶³ Ayşe Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

Mersin’de mübadillerin iskan edilmeleri sırasında yaşanan bir sıkıntı da Mersin’e bağlı köylerde mübadillerin iskanına uygun terk edilmiş malların yetersizliği idi. Bu nedenle vilayete gelen mübadillerin, Mersin merkez olmak üzere Tarsus’ta beş-altı ailenin iskana elverişli terkedilmiş olan evlere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı.⁶⁴ Ayrıca, terk edilmiş evlerin yetersizliği göz önünde bulundurularak 1924 Ocak ayının sonuna doğru gelecek olan 3.000 mübadilin de Mersin merkez ve Tarsus’a yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar doğrultusunda mübadilleri iskan etmek için öncelikle Mersin merkezde 150 ve Tarsus’ta 126 olmak üzere Silifke ve çevresinde de 290 hane belirlenmiştir.⁶⁵

Terk edilmiş malların mübadillere dağıtılmasında bir sorun ise, emval-i metrukenin yasadışı işgalidir. Bu durum, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin mübadillerin yerleştirilmelerinde bu sorunla uğraşmasına neden olmuştur.⁶⁶ Sözünü ettiğimiz bu sorun, Mersin Vilayeti’nde de yasadışı işgallerden dolayı, mübadillerin tamamının yerleştirilmesi için yeterince ev ve arazi bulunamaması şeklinde kendisini göstermiştir. Sorunlar birbirini izlemiş, yaşanan bu aksaklıklardan dolayı da vilayete yerleştirilemeyen mübadiller başka iskan alanlarına sevk edilmek zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Örneğin, Selanik-Serez’den Mersin’e yerleştirilmek üzere gönderilen mübadiller taşınmazların yetersizliğinden 26 hane mübadil, 28 Aralık 1925 yılında Gaziantep’te iskan edilmek amacıyla Mersin’den gönderilmişti.

⁶⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 KS 1924, s.5.

⁶⁵ *Türk Sözü*, 23 KS 1924, s.2.

⁶⁶ Mesut Çapa, “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yay.: Kastamonu 9-11 Mayıs, s.67. Muhacir, felaketzede ve mülteci olmayıp da kendi imkanlarıyla geçinebilenlerden bazılarının füzuli işgal etmekte oldukları emval-i metrukelerden çıkmamakta ısrar edenler vekaletin isteği doğrultusunda zorunlu tahliye edilmişlerdir

⁶⁷ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.14, 25 Ocak 1925, Yer No: 78.42.19; *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 5 Ocak 1926, Yer No: 47.87.9.

Ne yazık ki, sorunlar mübadillerin gönderildiği diğer iskan yerleşim yerlerinde de devam etmiştir. Gaziantep İskan Müdürlüğü'nden Dahiliye Vekaletine gönderilen telgrafta bu mübadillerin “sefaletine mahal kalmamak üzere başka müsaid vilayetlere sevkine müsaade buyrulması...” istenirken, vekalet Gaziantep'te yasadışı işgaller varsa bu evlerin derhal boşaltılıp, buralara mübadillerin yerleştirilmesini istemekteydi.⁶⁸

Bu belirsizlikler, yerleştirilecek konutların yetersizliği ve işgal edilmiş bulunması nedeniyle mübadiller bir şehirden ötekine dolaşmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum uygulayıcılar için sorun oluşturduğu gibi mübadil ailelerin parçalanmasına da neden olmaktaydı. Örneğin, Gaziantep'e gönderilen mübadillerin akrabalarının bir kısmı da Mersin'de Yuvanaki çiftliğinde bırakılmıştı.⁶⁹

Belirlenen iskan bölgelerinin dışına yerleşmek üzere gidenler de büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Ek mali yük ve harcama anlamına gelen bu tür durumlar karşısında hükümet bunu engellemeye çalışmaktaydı. Bu çerçevede iskan yerlerini terk eden mübadillerin tekrar iskan mahallerine iadelerinin yapılacağı, 27 Ekim 1925 tarihli 734 numaralı tamim ile iskan bölgelerine bildirilmişti. Sadece, sağlık nedeniyle yerlerin değiştirilmesine izin verilebilecekti. Bu konuda gerekeni yapmayan kamu görevlileri hakkında yasal işlem yapılacaktı.⁷⁰

Vekaletin bu tutumuna karşın zorunlu iskan ile elde edecekleri haklarından vazgeçerek başka bölgelere giden mübadillere rastlanmaktadır. Örneğin, Mersin'den Bergama'ya giden ve orada arazi ve sicil talebinde bulunan Serez mübadillerinden İbrahim

⁶⁸ B.C.A. Fon K.: 272.00.0.12, 5 Ocak 1926, Yer No: 47.87.9.

⁶⁹ İsmail Demir ile yapılan görüşme, 25.09.2002.

⁷⁰ “Ba'de-ma firar vuku bulur ise işbu firarın alakadar memurların müsamahasından münba'is add olunarak makarrında tatbikat-ı kanuniye icrası mukarrerdir.” B.C.A. Fon K.: 272.00.0.12, ? Mart 1925, Yer No: 58.158.14.

Demir ve Demirhisarlı Kuko Ali Bin Hüseyin'in istekleri vekaletçe uygun bulunmamıştır.⁷¹

Girit mübadili Haydar Doğruer'in anıları da bunu doğrulamaktadır: “Büyük ağabeyim ve halam Mudanya'ya gittiler. Mudanya'da tarla vereceklerdi, ev vereceklerdi. Hepsini vereceklerdi, oturmadı. Biz burada kaldık ya. Annem babam orda ben burada ne yapayım dedi. Terk-i iskan etti ondan kaçtı. Ondan malı olmadı.”⁷² Bu ifadeler aile ve akraba bütünlüğünün parçalanması ve “*terk-i iskan*” hakkında da ilginç bilgiler içermektedir.

Bu tür “*terk-i iskan*” uygulamalarının çoğalması üzerin hükümet 10.12.1925 tarihli “*Mahalli İskanlarını Bila-mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun*”la⁷³ mübadiller ve benzerlerinin iskan bölgelerinde en az beş yıl oturmaları zorunluluğunu getirmiştir. Yasaya göre hükümet gerek görürse, iki sene içinde bu kişilerin iskan bölgelerini değiştirebilecekti.⁷⁴

Zorunlu mübadele uygulamasından önce Osmanlı topraklarına göç etmiş ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmış göçmenler de bulunabiliyordu. Örneğin Mersin Mahmudiye mahallesinde oturan Girit muhacirlerinden Ömer Oğlu Ramazan, 1911 senesinde Girit'ten Şamtrablus'a iltica etmiş ve iki sene orada kalmış, daha sonra da Türkiye'ye iltica ederek Mersin'e gelmiş ve nereye yerleştirileceği sorun olmuştu. Yazışmalardan Trablusşam'ın Fransızların eline geçmesinden sonra Türkiye'ye yönelik göçlerin olduğu ve yardıma muhtaç bu göçmenlerin de yerleştirildiği anlaşılıyordu.⁷⁵

⁷¹ BCA, Fon K.: 272.00.012, 19 Eylül 1926. Yer No: 49.99.16.

⁷² Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

⁷³ “*Mahalli İskanlarını Bila Mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilere Aşair Hakkında Kanun*”, Kabul tarihi, 10 KE 1341/1925. Yayın tarihi, 10 Aralık 1925, Kanun No. 675, T.C. *İskan Kanunları ve Mevzuatı*, Köy Öğretmen Basımevi, Ankara, 1936.

⁷⁴ Bu yasa 2510 sayılı iskan yasasıyla yürürlükten kalkmış ve zorunlu iskan on yıla çıkarılmıştır. Bkz. Kökdemir, a.g.e. s. 18-19.

⁷⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 25 Eylül 1926. Yer No: 49.00.8.

Taşınmazların dağıtım işlemleri ayrıntılı ve sorunlarla doluydu. Mübadiller “*Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emval-i gayr-ı menkule hakkında kanun*”⁷⁶ çerçevesinde konut sahibi olabiliyorlardı. Bunun için öncelikle resmi belgelerini teslim etmeleri veya gelişi ile ilgili bilgilerini doğrulaması gerekiyordu. Örneğin, Mersin’e Rodos’tan gelen mübadil Mustafa Necati Efendi’nin iskan evrakının bulunmaması nedeniyle, hangi tarihte ve hangi nedenden dolayı nereye geldiği, nüfusu, işi ve ihtiyaç derecesinin ne olduğu soruşturulup saptanması yoluna gidilmişti.⁷⁷

Bir mübadilin iskan hakkı olarak talep ettiği malların başka bir mübadilin işgali altında olduğu durumlar da yaşanmıştı. Haziran 1925 tarihli 2197 numaralı iskan talimatnamesinin altıncı maddesine göre bir mübadilin istediği mallar, başka bir mübadilin işgali altında ise; komisyon işgalci durumundaki mübadilin elindeki kullanım vesikasını araştırırdı. Eğer mübadil işgal ettiği emlakı alabilecek durumda ise kişiye malın tefvizi veya kiraya verilmesi sağlanır, diğer talep eden mübadile ise başka bir emlak verilirdi. Adi iskan şeklinde verilen emlakın geri alınması hakkındaki açıklamalara rağmen elinde “vesaik-i tefviziyesi” bulunmayan mübadillerin elinde olan emlak mübadilin “efrad-ı ailesi miktarı ile örtüştüğü takdirde”, kişinin elinde “vesaik-i tasarrufiyesi” bulunmasa dahi geri alınmayacağı kararlaştırılmıştı.⁷⁸

Bu konudaki belirsizlikler ve anlaşmazlıklar daha sonraki on yıllara kadar sarkabilmiştir. Örneğin, Serezli bir mübadil Mersin’e ilk geldiğinde iskan görmüş ve kendisine iskan hakkı olan malın bir kısmı verilmiş, kalan kısmın verilmesi de ileri bir tarihe ertelenmişti. Bir diğer örnekte ise Selanik Demirhisar mübadillerinden Selim Bajdar’a 1924 yılında Yuvanaki çiftliğinde 4 dönümlük arazi verilmiş ve kalan 6

⁷⁶ Kanun No. 488. Kanunun Kabul tarihi, 12 Ramazan 1342 ve 16 Nisan 1340. *T.C. İskan Kanunları...*, ss.15-18.

⁷⁷ B.C.A. Fon K.: 272.00.0.12. 8 Mart 1928. Yer No: 57.150.4.

⁷⁸ B.C.A. Fon K.: 272.00.0.12. 26 Şubat 1926. Yer No: 58.158.14.

dönümlük hakkının da ileride verilmesi kararlaştırılmıştır. Mübadil aradan 40 yıl geçtikten sonra, 6.04.1964 tarihinde, bu 6 dönümü istediğinde, mübadile iskan hakkında yapılacak bir işlem olmadığı, mübadil olarak Mersin'e yerleştiğine dair iskan dairesinde bir kayda rastlanmadığı bildirilmiştir.⁷⁹

Mülkiyet ile ilgili sorunlar, kurumlar arası anlaşmazlıkların ve yazışmaların sonuçlandırılmaması iskan uygulamalarının uzamasına da neden olmuştu. Örneğin, Dahiliye Vekaleti, Mersin Vilayetinden mübadil ve diğer göçmenlere dağıtılan arazi ve iskan edilen göçmen miktarını Kasım 1927'den 1928 Mart'ına kadar defalarca istemesine karşın, Mart 1928 sonlarında alabilmişti.⁸⁰ İskan işlemleri 1928 sonuna kadar sarkmıştı.

Mersin'e ne kadar mübadil yerleştirildiği de bu uzun yazışmalardan sonra öğrenilebilmişti. Yazışmalara göre, 5739 kişiden oluşan 1585 aile Mersin ve Tarsus'ta iskan edilmişti. Bu nüfusun, 2988'ni mübadil, 2751'ini gayri mübadil, şark mültecileri, harikzede ve "eşhas-ı mütehevvele" ve yabancı ülkelere gelenler oluşturmaktaydı.⁸¹ Oysa bu rakamlar Köy Hizmetleri ve diğer arşiv belgelerinden farklı ve eksiktir.

Köy Hizmetleri Arşivi belgelerine göre 1924-1928 arası Mersin ve Tarsus'a iskan edilen Mübadil sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁸²

Geldiği Yer	Yılı	İskan Edildiği Yer	Aile Sayısı	Nüfus Sayısı
Serez	1924	Mersin	8	28
Karaferye	1924	Mersin	17	88
Selanik	1924	Mersin	120	474
Girit	1924	Mersin	223	920
Kozana	1924	Mersin	5	19
Rodos	1924	Mersin, Tarsus, Silifke	6	21
Yunanistan	1924	Mersin, Tarsus, Silifke	3	12

⁷⁹ Mersin Köy Hizmetleri Arşivi (M. K.H.A.), D.H.K.D., 2, 271-V-26-30.

⁸⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 18 Mart 1928, Yer No: 23.123.8.

⁸¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 18 Mart 1928, Yer No: 23.123.8.

⁸² Mersin Köy Hizmetleri Arşivi, Genelge, Çizelgeler ve Muhtelif Yazışmalar Dosyası, Göç Hareketlerini Gösterir Çizelge, Tablo1-2; tabloda M. Mersin, T. Tarsus, S. Silifke'yi işaret etmektedir. Tabloda göçmenlerin iskan edildiği sütunda Mersin, Tarsus ve Silifke'nin bir arada verilmesinin nedeni üç yere kaç kişinin yerleştirildiğine dair belgelerde dair ayırtılma yapılmamış olmasıdır.

Avrethisar	1924	Mersin, Tarsus, Silifke	2	8
Vodina	1924	Mersin, Tarsus, Silifke	1	5
“	1924	Mersin, Tarsus, Silifke	2	5
		Toplam	387	1580
Girit	1926	Mersin, Tarsus, Silifke	6	12
Karaferye	1926	Mersin	2	10
Rodos	1926	Mersin	1	3
Selanik	1927	Mersin	11	43
		Toplam	20	68
		Genel Toplam	407	1648

Tablo 14

Köy Hizmetleri Arşivi Belgelerine Göre Mersin ve Tarsus'a Yerleştirilen Mübadil Sayısı

III.3.2. Mübadiller Tarsus'ta

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi (TCDS)'nde belirtildiği üzere 1925 yılında, Tarsus kazasının 1324'ü gayrimüslim olmak üzere 70.289 nüfusu vardı. Tarsus kazası Namrun ve Güllük nahiyelerinden oluşmaktaydı.⁸³

Mersin'e iskan edilen Girit ve Selanik mübadillerinin anlattıklarına⁸⁴ ve iskan defteri kayıtlarına göre Selanik mübadillerinin büyük bir kısmı Mersin merkez kazaya yerleştirilmişti. Mersin'e bağlı köylerde ve merkezde yeterince terk edilmiş mal olmaması, olanların da merkez kazaya yerleştirilen mübadillere dağıtılması nedeniyle Selanik ve Girit'ten gelen mübadillerin bir kısmının da Tarsus kazasına yerleştirilmeleri Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti tarafından uygun görülüyordu.⁸⁵

Girit mübadili Seniye Koraltan'ın anlattıklarına göre Tarsus'a gönderilenler Mersin'de çok az kalmışlardı: “Oradan çıkardılar, bizi trene bindirdiler, Tarsus'a götürdüler. Eski bir ortaokul vardı. Uyuduk, dağıttılar, oraya dağıttılar. Mersin'de

⁸³ TCDS, 1925-1926. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1926. s.825.

⁸⁴ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

⁸⁵ Türk Sözü, 23 KS 1924.s.2.

kalamadan Tarsus' getirdiler."⁸⁶ Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Tarsus Kazasında mübadiller çok dağınık bir şekilde yerleştirilmişlerdir.⁸⁷

MAHALLE	KÖY	
Molla Kerim Mahallesi	Ağzıdelik	Hasanağa
Yeni Ömerli Mahallesi	Alifakı	Kalburcu
Eski Ömerli Mahallesi	Avadan	Karafakı
Şehit Kerim Mahallesi	Bağlarbaşı	Kız höyüğü
Caminur Mahallesi	Balluca	Kefeli
Debbahhane Mahallesi	Baltalı	Kök Musalla
Demirkapu Mahallesi	Çandra (?)	Musalla
İnceark Mahallesi	Çatalca	Reşadiye
Musalla Mahallesi	Çarpılı (?)	Tekfur
Camicedit . Mahallesi	Çöplü	Budaki
Küçükminare Mahallesi	Deliminnet	Eskici
Teker Mahallesi	Deremevkii	Kartalyaka
Pilak Mahallesi	Cami-i Manda	Yaramış
Hükmet Konağı Civarında	Ekici	Tezrin
	Evcı	Tizyenk
	Halitağa	Yenice

Tablo 15

Tarsus Kazası Dahilinde Mübadillerin İskan Edildiği Yerleşmeler

Mübadillerin, iskan işlemlerinin sistemli bir şekilde yapılabilmesi için sicile de düzenli bir şekilde kaydedilmesi ve mübadil olduklarını gösteren nüfus cüzdanlarının da kendilerine verilmesi gerekiyordu. Tarsus İskan Memurluğu'nda yeterince nüfus cüzdanının olmaması üzerine mübadillere ücretsiz verilmek üzere 1500 adet nüfus cüzdanının ve bir adet sicil defterinin hızlı bir şekilde Tarsus İskan Memurluğu'na gönderilmesi Mersin Valiliği'nden istenmişti.⁸⁸ Bu istek yazısı ve ulaştığımız iskan defterindeki mübadil, göçmen kayıtlarının sayısının da belirtilen sayı ile örtüşmesi, gelen kişi sayısını ve tutulan kayıtların doğruluğunu göstermektedir. Mersin Köy Hizmetleri Arşivi sicil defteri kayıtlarına göre mübadillerin Tarsus'a nerelerden geldikleri aşağıda tabloda gösterilmiştir.⁸⁹

⁸⁶ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

⁸⁷ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl:1340/1924.

⁸⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 19 Ağustos 1341/1925, Yer No: 21.107.27.

⁸⁹ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl:1340/1924.

ESKİ MEMLEKETİ	GELİŞ VE TARİHLERİNE GÖRE GELEN KİŞİ SAYISI	GELEN KİŞİ SAYI TOPLAM	12 YAŞ ÜSTÜ	12 YAŞ ALTI
Serez	4.03.1341 (3)	69	50	19
Serez	7.03.1341 (16)			
Serez	12.03.1341 (3)			
Serez	20.03.1341 (5)			
Serez	21.03.1341 (5)			
Serez	4.04.1341 (2)			
Serez	5.04.1341 (8)			
Serez	12.4.1341 (10)			
Serez	20.04.1341 (3)			
Serez	22.06.1341 (7)			
Serez	7.07.1341 (2)			
Serez	3.07.1341 (3)			
Petric	14.08.1341	4	4	
Rodos	8.KS.1926	4	4	
Karaferye	4.09.1340	79	45	34
Alasonya	4.09.1340	12	4	8
Sefice	1.07.1340 (4)	10	5	
Sefice	2.03.1340 (6)			
Demirhisar	3.06.1340	365	164	201
Langaza	23.5.341 (2)-4.4.1341 (3)-18.4.341(4)	12	10	2
Langaza	4.4.1341 (5)-7.4.1341(16)-3.6.341 (5)-	33	23	10
Serkeci	3.06.1340	4	2	2
Kandiye	22.02.1340	695	364	331
Kandiye	18.05.1340 (1)			
Kandiye	5.05.1341 (1)			
Kandiye	25.5.1926 (1)			
Avrethisar	12.04.1341	21	17	
Toplam	Nereden geldiği bilinmeyen 4 kişi	1312	692	616

Tablo 16

Mersin Köy Hizmetleri Tarsus İskan Defterine Göre Tarsus'a İskan Edilenlerin Geldikleri Yerler ve

Nüfusları

Yasal düzenlemeler, mübadillere muhtaçlık durumuna bakılarak mal dağıtımını öngörüyordu. Örneğin, Tarsus'ta telgraf memuru olan Rodoslu Muhiddin Mehmed Nuri ve eşi Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderdikleri dilekçede memur olmaları nedeniyle iskan hakkından "mahrum ve mağdur" edilmekte olduklarını bildirmiş ve bunun için gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine, Dahiliye Vekaleti İskan Müdürlüğünce Mersin Vilayeti'nden ilgili kişilerin kazançları

soruşturulmuş, demircilikten günlük birer lira ve 3 lira emekli maaşı, 21 lira da iskan ücreti olmak üzere ayda toplam 40 lirayı aşan kazancı olduğu belirlenmiştir.⁹⁰ Kazançları 40 lira ve üstü olan mübadiller 17 Ocak 1924 tarihli ve 5870/50 no'lu genel tebligat gereği muhtaç sayılmadıklarından iskanın gerçekleştirilemeyeceği bildirilmiştir.⁹¹

Mersin'de olduğu gibi Tarsus'ta da mübadillerin iskanı sorunluymdu. 14 Aralık 1924'te Tarsus'ta yerleştirilen Kandiyeli Hasan'ın vekaletel telgrafında, Menemen'deki mübadil akrabalarının Tarsus'a gönderilmesi isteğinin kabul edilmediği vekaletçe verilen yanıtta açıklanmaktadır:

Kandiyeli Mustafa Oğlu Hasan zımmındaki akrabalarının bir adreste olduğu ve iskanıyla işlerini kabul edecekleri bildirilmekte ise de yirmi bir nüfustan ibaret olan bu mübadillerin iskan işlerini biraderleriyle idame edemeyecekleri zımmında sıkışık olan vaziyeti dahi hariçten fazla nüfusu iskan ispatıye istiaba bulunmuş ve esasen Tarsus'a iskan edildikleri cihetle takdirinin vekaletçe uygun görülmemiştir.⁹²

⁹⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 16 Aralık 1926, Yer No: 50.108.2; BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 20 Şubat 1927, Yer No: 22.114.18.

⁹¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 18 Şubat 1926, Yer No: 47.88.31.

⁹² BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 4 Ocak 1925, Yer No: 21.103.4.

IV. BÖLÜM

MÜBADİLLERİN MERSİN'E YERLEŞTİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN

SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÇABALARI

IV.1. Mübadillerin Yerlerinin Belirlenmesinde ve Geçici Barınma Yerlerinde Karşılaşılan Sorunlar

Çok sayıda göçmenin kısa bir zamanda Türkiye'ye gelmesi, iyi bir iskan planının yapılamaması ve her türlü dış yardımdan yoksun harabe halindeki Anadolu'nun hemen imar edilememesinden kaynaklanan birtakım olumsuzluklar mübadillerin yerleştirilmesini etkilemiştir. Özellikle 1924 yılı, mübadillerin nakli ve iskanı bakımından Türkiye'nin en zor dönemini oluşturmuş; çoğu çiftçi olan mübadillerin iskanı ancak 1925'te tamamlanmıştır.¹ Ancak sorunlar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Hiç şüphe yok ki mübadillerin Türkiye'de beslenme, sağlık, barınma gibi sorunlarla karşılaşması beklenmekteydi. Yunanistan'dan ancak sınırlı taşınabilir mallarını getirebilen mübadillerin yeterli yardım alamamaları halinde sefil olacakları açıktı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de bunun farkındaydı. Mübadele, İmar ve İskan Bakanı Mustafa Necati, 8 Kasım 1923 tarihli İskan Yasası'na dayanarak, alınacak önlemlere ilişkin bir dizi genelge yayımlanmıştı.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin bütçesinin mübadillerin barınma, beslenme ve sağlık gibi temel gereksinimlerini karşılaması olanaksızdı. Bu durum, vekalet tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bir yazıyla bildirilerek bu mübadillerin zorunlu

¹ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı", *Atatürk Yolu*, C.2, S.5, Mayıs, 1990, s.69.

gereksinimlerinin giderilmesi için Mersin’de zenginlerin yardımlarının sağlanarak mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir.²

Ayrıca, Hilal-i Ahmer, halktan toplanan yardımların, mübadillerin barınma, beslenme ve sağlık sorunlarının çözümünde kullanılmasını sağlamak ve hizmetlerin nasıl yürütüldüğünü saptamak için müfettişler görevlendirmişti.³

Ne var ki, mübadillerin Mersin’e sağlıklı bir şekilde yerleştirilmelerinde ne Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin ne de Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin çalışmaları yeterli olmuştur. Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati’nin yayınladığı genelgelere karşın, uygulamadaki belirsizlik ve tutarsızlıklar mübadilleri güç durumda bırakmıştır. En çok yakınılan konu taşınmazların dağıtımına ilişkindir.

Geçici ve sürekli yerleştirme sürecinde barınma, yiyecek, giyecek, tedavi, ısıtma giderleri, toprak dağıtımı, tarım araçları, yiyecek ve tohumluk giderleri ile ilgili ayrı ayrı istatistiki bilgiler bulunmamakla birlikte; 1923-1929 arası 504.964 göçmene 16.871.876 lira harcama yapıldığı belirtilmektedir.⁴

IV.1.1. Geçici Barınma Sorunu

Mersin ve çevresine yerleştirilecek mübadillerin ilk varış yeri Mersin limanıydı. Mersin iskelesine çıkarılan mübadillerin kimlikleri İmar ve İskan Müdürlüğü görevlilerince denetleniyordu. Kimlik belirleme ve kayıt işlemlerinin bitmesiyle beraber, iskelede oluşturulan iskan memurluğunda, her gelen mübadile nüfus cüzdanı niteliğinde “*Mübadele ve Muhaceret Tarihiyle Gelen Ahaliye Mahsus Hüviyyet ve İskan Cüzdanı*” veriliyordu. Bu nüfus cüzdanı sadece aile reisi için düzenlenmişti. Erkeklerin fotoğrafının

² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon K.: 272.00.012, 29 Eylül 1340/1924, Yer No: 42.54.30.

³ BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10.

⁴ *İskân Tarihçesi: Anadolu Rumları ve Yunan Türkleri’nin Mübadelesi*, İstanbul: Hamit Matbaası, 1932, ss.135-138.

veriliyordu. Bu nüfus cüzdanı sadece aile reisi için düzenlenmişti. Erkeklerin fotoğrafının da bulunduğu bu cüzdan, mübadilin nereden, hangi tarihte geldiğine dair bilgileri ve gelen ailenin kaç nüfus olduğunu içermekteydi.

Birçok sıkıntının yaşandığı yolculuğun sonunda yerleşilecek yörelere varıldığında ilk anda karşılaşılan sorunlardan biri kişilerin başını sokacakları bir ev bulana kadar nereye yerleştirilecekleriydi. Bu nedenle, mübadillerin iskelelere indirilmelerinden, yerleşecekleri evlere ulaştırılmalarına kadarki süreçte geçici barındırılmaları için misafirhaneler kuruldu. Bu misafirhanelerin hangi kurallar içinde işletileceği, ne tür hizmetleri nasıl sağlayacağı yönündeki konulara açıklık getirmek amacıyla, 28 Kasım 1923'te "*misafirhaneler talimatnamesi*" yayınlandı.⁵ Bu genelge limanlarda, konak yerleri ve iskan bölgelerinde açılacak misafirhanelerin açılış biçimi ve yöntemi konusunda bilgileri içeriyordu. Genelgede, genel kaynaklardan ve hayır mallarından yararlanılacağı, terk edilmiş binalardan sağlam olanlarının boşaltılacağı ve gereksinim olursa kamu binalarını kiralama yoluna gidileceği, emval-i metruke ve askeri kuruluşlardan yorgan, yatak vb. gibi ihtiyaçlar sağlanarak hiç kimsenin taş ve toprak üzerinde kalmasına meydan verilmeyeceği gibi hükümler yer almaktaydı. Ayrıca ihraç iskelelerindeki büyük misafirhanelerde Hilal-i Ahmerce onar yataklı birer revir açılarak buralarda ilaç ve tıbbi malzeme bulundurulacağı da Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti tarafından koşul olarak öne sürülmüştü. Bu yönergeye göre mübadiller misafirhanelerde en çok üç gün süreyle kalabileceklerdi. Bu süre içinde mübadillere çay ve sıcak yemek verilecekti. Yardımların

⁴ *İskân Tarihçesi: Anadolu Rumları ve Yunan Türkleri'nin Mübadelesi*, İstanbul: Hamit Matbaası, 1932, ss.135-138.

⁵ *İskan Tarihçesi*, s.19.

Hilal-i Ahmer ile birlikte yardımsever kişi ve kuruluşlardan sağlanması, buna olanak bulunmayan yerlerde ise iaşenin hükümetçe karşılanması kararlaştırılmıştı.⁶

Misafirhaneler ile ilgili bu yönerge gereğince indirme iskelelerinde iki türlü misafirhane açılmıştı. İlki "tahaffuzhane" denilen ve mübadillerin ilk karaya çıktıklarında götürülüp temizlik denetimlerinin yapıldığı misafirhanelerdi.⁷ Buralarda, mübadiller temizleniyor, aşı kartları incelenerek aşısı olmayanlara aşıları yapılıyor, ayrıca bütün eşyaları denetimden geçiriliyordu. Mübadiller bütün bu işlemlerden sonra kendilerine ayrılan diğer misafirhaneye geçiyorlardı.⁸

Mübadillerin bir kısmı da yolculuk sırasında, geçici olarak konakladıkları limanlarda karantinaya alınıyor, burada temizlik işlemleri gerçekleştiriliyordu. Selanikli bir mübadil, yolculuğu sırasında Urla'da karantinaya alınmalarını şu şekilde anlatmaktadır:⁹

Bizim geldiğimiz küçük vapurdu. Vapurun kömürü bitti. Kömür almağa gitti İstanbul'a gelmedi. On beş gün on beş gece orada yattık. Urla'da kaldık. Hamamlarda bizi yıkadılar. Bir hastalık olmasın diye. Yukarıdan akar sular macir [muhacir] işi. Yoklama yaparlar yani. Madem geldin macir, acaba var mı hastalık? Yoktu.

Mübadillerin konaklamasını sağlamaya yönelik misafirhane olarak açılacak binaların çoğunun gerekli donanımı olmadığından alelacele onarılarak mümkün olduğunca kullanıma uygun hale getirilmesine çalışıldı. Mersin'de de mübadillerin gelişinden önce Tarsus yolu üzerindeki bir fabrika mübadiller için geçici barınak olarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Harap durumda olan fabrikanın tamirati 40-50 amele ve 10 usta ile üç günde bitirilmiş; fabrika mübadillerin barınmasına elverişli hale getirilmiştir. Bu fabrika,

⁶ *İskân Tarihçesi*, ss.19-20.

⁷ Mersin misafirhanesi, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme ve Bayındır gibi Türkiye'nin dört bir yanında yer alan misafirhaneler arasında yer almaktaydı. Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.96; Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.295.

⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D.II, İÇ.II, C.IX, Ankara, 1975, s.58.

⁹ Osman Oğuz ile yapılan görüşme, 9.05.2003.

mübadillere hem karantina yeri hem de barınak olmuştur.¹⁰ Mübadiller, iskeleden misafirhaneye, kısmen ücretsiz kısmen de kiralık arabalarla taşınmışlardır. Ayrıca misafirhanedeki mübadillerin beslenmesi için gerekli erzak da ambarlara yerleştirilmiştir.¹¹

Tarsus yolu üzerinde bulunan fabrikanın yanı sıra Mersin merkezde Taş Han¹² diye bilinen büyük avlusu, iki katı ve birçok odasıyla oldukça elverişli olan bina da mübadillerin geçici konaklama yeri olarak düzenlenmişti.¹³

Mersin'de mübadillerin bir kısmı iskan yerlerine sevk edilinceye değin misafirhane haline getirilen fabrikada, bir kısmı da bir süre çadırlarda barınmışlardır.¹⁴

Mübadillerden durumu iyi olanlar, kendilerine gösterilen yerin dışında otel vb. yerlerde, kendi olanakları ile kalmışlardır. Giritli mübadil Necati Tütüner bu yola başvuranlardandır:

Tarsus yolunda bir fabrika vardı. Orada bir jandarma okulu vardı. Jandarma binası iki katlı idi. Bir kısmı orada kaldı. Bir kısmı da Rumların boşaltmış olduğu evlere yerleştiler. Biz bir müddet Vatan Otelinde kaldık. Şimdiki yıkılan Azakhan'ın yerinde olan Otoparkın yanındaydı. Ondan sonra bize bir ev gösterdiler. Annem o evi beğenmedi. 15-20 gün otelde kaldık. Annem oteli beğenmedi, ondan sonra şimdiki eve taşındık.¹⁵

¹⁰ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002

¹¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 KS 1924, s.5

¹² Taş Han Mersin merkezde PTT'nin arkasında bulunan binadır. Deniz kenarında kalan bu yapı, avlu çevresinde alt katta depolar, üst katta ise tüccarların odalarının bulunduğu XV. yüzyıl Osmanlı hanlarında görülen bir düzene sahiptir. Taş han dört tarafı kapalı bir geleneksel plan yerine üç tarafı kapalı, dördüncü yüzü sokağa açılan, avlulu, çift katlı bir plana sahiptir. Bina 1871 tarihinde inşa edilmiştir. Hayati Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin*, Yorum Basın, Mersin, 1991, s.72. Binanın ilk sahipleri, Mavromati ve Devlet Şurası azalarından Vayvani adlı kişilerdi.

¹³ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002; Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002; Hamiyet Arman ile yapılan görüşme, 27.02.2003; "Üç-dört odada bir aile vardı. Biz Taş Hana gitmedik. Ama orada konaklayanlar da olmuş, biz oraya gitmedik. Arkada evlerde her odada bir aile oturdu. Ondan sonra evlere dağıttılar."

¹⁴ "Geldik 1924 Şubat. Postanenin önünden çıktık. Umum mağazalarının orada İngiliz fabrikası vardı. Bir kısmını orada bir kısmını terminalin orada fabrikaya attılar." Muharrem Çokuslu ile yapılan görüşme, 22.04.2004.

¹⁵ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002.

Bu geçici barınma süresince çoğu yardıma muhtaç mübadillere Hilal-i Ahmerce iâşe ve giyim yardımında bulunulmuş; gömlek, don, ceket, entari, yelek, pantolon, battaniye, ayakkabı, yorgan, yatak, yastık vb. gibi eşyalar dağıtılmıştı.¹⁶

IV.1.2. Beslenme Sorunu

Türkiye'ye gelen mübadiller için, İaşe talimatnamesi yayınlanmadan önceki süreçte, 1921 tarihinde Yunan işgali nedeniyle iç bölgelere yığılan göçmenler için kullanılan yönetmelik geçerli oldu. Bununla sağlanan olanaklar ise son derece sınırlıydı. Bu yönetmeliğe göre göçmenlerin iâşeleri on yaşından küçükler hariç yarım okka ekmekten ibaretti.¹⁷ Gıda yardımı olarak üç ay süresince, on yaşından büyük olanlara yarım okka ve on yaşından küçük olanlara 250 gram ekme bedeli yerel rayice göre gündelik olarak verilmekteydi.¹⁸ Ancak bu yönetmelik mübadillerin beslenme sorunlarını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle 25 Kasım 1923 tarihinde yayımlanan yeni iâşe yönetmeliği ile mübadillerin beslenme sorununa çözüm bulunmak istendi. Mübadillerin beslenme süresi ve bunlara verilecek gıda maddelerinin cinsi ile miktarı belirlendi. İskan edilmek üzere Türkiye'ye getirilen mübadillere tahaffuzhanelerde sabahları ekme, çay, akşamları ise sıcak yemek, ihraç iskelelerine kadar yolda ekme ve katık, ihraç iskelelerindeki misafirhanelerde kaldıkları süre içinde her sabah ekme ve çay; akşamları etli yemek verilecekti. Ekme, sıcak yemek ve çayla birlikte verildiğinde büyükler için 500 gr., on yaşından küçükler içinse 250 gr. olacaktı. Sıcak yemek çıktığında etin miktarı 100 gr., fasulyenin miktarı 100gr., sadeyağın miktarı 5, tuzun 8, şekerin 10,

¹⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası (THAM)*, III/31, 10 Şubat 1340/1924, ss.224-225; Giritli bir mübadilin anlatısına göre de Hilal-i Ahmer göçmenlere yeterince yardımda bulunmamıştı. Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002; "Beslenme barınma sorununa bir şey yapmadı. Cebinde ne varsa altınını maltınını bozdurdu. Perişanlılık çekti çoğu."

¹⁷ TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.III., Ankara, ty., s.183.

çayın da 1 gr. olarak belirlendi. İhraç iskelesinden yerleşim yerlerine gelinceye kadar yapılan yolculuk sırasında ekmek ve katık, yerleşim yerlerinde iki ay süreyle yalnız ekmek veya un veyahut da bunların bedelleri verilecekti. Çocuk emziren kadınlara ve üç yaşına kadar çocuklara iki günde bir, bir kutu şekerli süt verilecekti.¹⁹

Olanakların yetersizliği nedeniyle kısıtlı miktarda olan malzemenin mübadillere ulaştırılmasında misafirhanelerin durumuna ve olanaklara göre farklı yollar izlenmişti. Bazı misafirhanelerde malzeme pişirilip hazırlandıktan sonra kişilere sunulurken, bazılarındaysa gıda malzemesi olarak belirlenen ölçütlere göre erzak biçiminde dağıtılmıştı.²⁰ Sınırlı bütçesi ile vekalet yiyecek dağıtımında titiz davranmaya çalışmış ve bir dizi genelge ile ilgilileri sürekli uyarmıştı.²¹

Mersin’de de mübadiller iâşe talimatnamesi doğrultusunda doyurulmaya çalışılmıştı.²² Mübadil Haydar Doğruer ilk karşılamadan oldukça memnundu: “Hükümet bizi indirdi. Taş Han’ına soktu, bize orada baktı. Her gün bir deve keserdi. Hükümet bize her gün kesiyordu, deve eti yiyorduk. Üç-dört mü beş ay mı düzenli yemek verdiler bize dağıttılar, ev verdiler bize, hükümet çekildi.”²³

Mübadillerin bir kısmının beslenme sorunu da Mersin’de İleri İlkokulu civarındaki arsada kurulan kazanlarda yemeklerin pişirilmesi ile çözülmüştü.²⁴

¹⁸ *Muhacır ve Mültecilerin Tarz-ı İdare ve Sevkeri Hakkında Nizamname*, Ankara, 1937, s.3, madde 5.

¹⁹ *İkdam*, 2 KE 1923, No. 9579; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924, s.1. Yunanistan’ı terk ederek Türkiye’ye gelen yardıma muhtaç göçmenlerin karantinalarda, misafirhanelerde, yollarda, iskan mahallerinde ne kadar ve ne şekilde iâşe edilecekleri, verilecek iâşenin türü, miktarı icra vekillerinin onayıyla belirleniyordu. *İskan Tarihçesi*, s.17.

²⁰ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.178.

²¹ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

²² *Yeni Adana*, 8 KS 1924, s.2.

²³ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

²⁴ Muharrem Çokuslu ile yapılan görüşme, 22.04.2004.

Bu önlemlere rağmen mübadiller, yerel basından da izlenebilen Mersin limanına girişlerinden itibaren bir dizi sorunla karşılaştılar. Örneğin *Tarsus Gazetesi*'nde, mübadillerin pek sorunla karşılaşmadığını belirten bir yazıda aslında yakınmalar yansıtılmaktaydı:

Değil dokuz yüz muhacirin tek bir mübadilimizin bile aç kaldığını ne gördük ve ne de işittik. Tarsus'a gelen göçmenlerin hükümet dinlenmelerini ve yerleşim yerlerine sevklerini sağlamıştır. Hepsinin üretici bir hale geçmesi için yapılan yardımların doğruluğunu ortaya koyar. Milli taksim neşirleri bilerek ya da bilmeyerek pek yazık ki, büyük günah işlemişlerdir. Ve bir memleket halkını zan altına koymuşlardır.²⁵

İaşe yardımı 1 Eylül 1925'te sona erecekti. Bu tarihe kadar mübadiller üretici konuma geçmeleri gerekiyordu.²⁶ Mersin vilayeti yetkililerince iskan birimlerinde çiftçi göçmenlerin mesleklerini icra edebilmeleri için gerekli olan tohumluk, çift hayvanı ve nakdi paranın miktarının belirlenmesi çalışmalarına da başlanmıştı.

İskan kanununun öngördüğü iki aylık iaşe süresinin, mübadillerin üretici duruma gelinceye kadar yeterli olamayacağı açıktı. Kırsal kökenli tarımla uğraşanların hasat mevsimi gelip ürünlerini toplayıncaya kadarki evrede, beslenme sorunuyla yüz yüze kalacakları bir gerçektir. Bu da bu kararın yeniden ele alınması gerekliliğini doğuruyordu.

Mübadillerin geçimlerini sağlayabilecek düzeye gelmeleri için, yaklaşık bir yıl gibi bir süreye ihtiyaçları vardı. Bu nedenle, Mübadele, İmar ve İskan Kanunu'nun birinci maddesine eklenen 22 Nisan 1924 tarihli ek madde ile, mübadiller arasında yardıma gereksinimi saptananların iskan olundukları yerlerde ürünleri yetişinceye kadar ihtiyaçlarının karşılanması; yetim, dul ve kimsesiz kadınlar ile acizlerin iaşe sürelerinin Darülacezeye, kimsesiz çocukların da Darüleytam'a sevklerine kadar sürdürülmesini

²⁵ *Tarsus*, 21 Mayıs 1925, s.1, "Yunanistan'dan Gelen Muhacirlerin Sefaleti ve Tarsus'ta 900 Muhacirin Aç Kalması".

²⁶ Nedim İpek, *Samsun ve Mübadele*, TTK Yay., Ankara, 2002, s.58.

hükme bağlıyordu.²⁷ Mübadillerin Mersin iskelesinde, misafirhanelerde ve iskan bölgelerine gönderilmeleri sırasında iaşelerinin sağlanması gibi ağır bir yükü Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti üstlenmişti. Mersin’de de mübadillerin gereksinimlerinin büyük oranda karşılandığını mübadillerin anlattıklarına dayanarak söyleyebiliriz.

Bu mübadillerden yardıma muhtaç olanlara iskan olunduktan sonra iaşe yardımı sürmüştür. Bu işlem sırasında yalnız sevk defterleri esas alınmamış yeniden soruşturma yapılarak, muhtaç olduklarını belli edenler iaşe edilmiştir.²⁸ Ayrıca, iskan alanlarında herhangi bir eve yerleşmiş göçmene iaşe yardımı, pişmemiş yiyecek malzemesi dağıtmak biçiminde de devam edilmiştir.²⁹

Vekaletin üzerinde durduğu bir konu da, mübadillerden yetimler, dul ve kimsesiz kadınlarla aciz durumda olanların seçilmesinde dahi son derece dikkat edilmesi gerekliliğiydi. Yapılacak soruşturma sırasında, yardıma gereksinimi olmayan muhacirler iaşe edildiği takdirde, iaşe masrafları sorumlularından alınacaktı.³⁰ Bu, vekaletin olanaklarının son derece kısıtlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülke genelinde Mart 1924’te 276.000, Nisan 1924’te 340.000, Mayıs 1924’te 396.000, Haziran 1924’te 410.000, Temmuz 1924’te 456.000, Ağustos 1924’te 458.000, Eylül 1924’te 61.000 göçmen iaşe edilmişti.³¹ 1924 Mart’ından sonra iaşe edilen göçmen sayısının artması gelen göçmenlerin olanaklarıyla beslenmeyecek ölçüde perişan olduğunu göstermektedir. Türkiye’ye gelen göçmenlerin iaşe giderleri için harcanan toplam para

²⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1924, Yer No: 41.48.23; *Düstur*, III. Tertip, C.V, s.1137; “*Mübadele, İmar ve İskan Kanunu’nun I. Maddesine Müzeyyel Madde-i Kanuniye*”; *Ayın Tarihi*, II/4 KE 1923, s 20; *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

²⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

²⁹ *THAM*, IV/40, 15 KE 1340/1924, s.135.

³⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

³¹ *TBMMZC*, D.II, İÇ.I, C.X, Ankara, 1975, s.45.

1925 yılında 343.758, 1926'da 2.912, 1927'de 132.715, 1928'de 28.255, 1929'da 54.250 liraydı.³²

IV.1.3. Sağlık Sorunu

Mübadiller, Yunanistan ve Girit'teki köylerinden çıktıktan yaklaşık bir ay sonra Mersin'e ulaşabilmişlerdi. Kötü koşullarda yapılan bu yolculuk sırasında mübadilleri salgın hastalıklar da uğraştırmıştır. Mübadilleri Mersin'e getiren vapurlarda otuz yatak, on bir tabib ve yirmi hasta bakıcı bulunmaktaydı.³³ Limanlarda ve iskan bölgelerinde mübadillerin sağlık sorunlarının çözümü için Hilal-i Ahmer ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti arasında 6 Mart 1924 tarihinde Ankara'da bir itilafname imzalanmıştı. Bu itilafnamede, iskan bölgeleri dahilindeki illerde Hilal-i Ahmer adına yapılacak yardım miktarı ve mübadiller için gereksinimler ile ilgili olarak da hükümler bulunmaktaydı. Bu itilafnamenin birer sureti iskan bölgelerine genelge olarak 26 Mart 1924'te gönderilmişti.³⁴

Mersin'de de mübadillere sağlık hizmeti Hilal-i Ahmerce verilmeye çalışılmıştır.³⁵ Hazırlıklara mübadiller gelmeden başlanmış ve dezenfekten amaçlı gezici etüv malzemelerinin sağlanmasına çalışılmıştır.³⁶ Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezince mübadillerin sağlık durumları ile daha yakından ve kapsamlı bir şekilde ilgilenmek, gerekli önlemleri almak için 10. İskan bölgesi **Adana'da**, iskan bölgesi müdüriyeti merkezinde,

³² Bkz. 1930 Yılı İstatistik Yıllığı.

³³ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1924, Yer No: 41.46.14.

³⁴ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; THAM III/31, 15 Mart 1340/1924, ss.223-224. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin vekalet ile değinilen anlaşmayı yapması dolayısıyla üstlendiği görev ağırlaşmıştır. Bu nedenle, hükümet bu yardım kuruluşuna parasal kaynak aktarmanın zorunlu olduğunu gördü. 1924 yılı için göçmen işlerinde kullanılmak ve yardıma gereksinimi olan göçmenlere dağıtılmak üzere, 500.000 liralık bir kaynak ayırdı. Bkz. TBMMZC, D.II, İÇ.I, C.IX, Ankara, 1975, ss.58-59; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1923.

³⁵ THAM, III/30, 15 Şubat 1340/1924, s.187.

³⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 6 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.3.

cemiyet merkezi tarafından birer temsilci bulundurulmuştur.³⁷ Bu temsilcilerin görevleri, iskan bölgesi sınırları içindeki illerdeki Hilal-i Ahmer şubelerinin yardıma muhtaç olanlara yardım etmesini sağlamaktı.³⁸

Türkiye’de indirme iskelelerinde olduğu gibi iskan bölgelerinde de Hilal-i Ahmer tarafından sağlık kurulları oluşturulmuştu. 1923 Kasım’ından önce sağlık heyetlerinin görevlendirildiği yerler şunlardı: Yirmi altıncı Ayvalık Heyeti, yirmi yedinci Selanik Heyeti, yirmi sekizinci Hanya Heyeti, yirmi dokuzuncu Kandiye Heyeti ve otuzuncu Kavala Heyeti. Bu sağlık yardım kurullarının oluşturulmasından sonra, bunlara otuz birinci Samsun Heyeti, otuz ikinci İstanbul Heyeti ve otuz üçüncü **Mersin** Heyeti eklenmiştir.³⁹ Her heyete yeterli oranda fakir ve hastalara dağıtılmak üzere; erzak, elbise, çamaşır, ilaç, çadır vb. gibi birçok eşya dağıtılmıştır.⁴⁰ İşlerin düzenli yürütülebilmesi amacıyla Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti’nin başına Doktor İrfan Bey getirilmiştir.⁴¹ Bir süre sonra Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor İrfan Bey’in istifası üzerine yerine Kavala İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor Hüseyin Bey atanmıştır.⁴²

Hilal-i Ahmerce oluşturulan 33. Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti 1 Ocak 1924’te Mersin’e gelerek emval-i metrukeden hastane haline getirilmeye elverişli on sekiz

³⁷ İskan bölgelerinde bulunan ve oluşturulacak olan Hilal-i Ahmer şubelerinin giderleri Hilal-i Ahmerce karşılanacaktır. Bkz. *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14. Alınan kararlar gereği, mübadillerin sağlık sorunlarıyla daha yakından ilgilenmek için Samsun, Trakya, İzmir, Konya, İzmit ve Adana mıntika müdürlüğü merkezlerinde Hilal-i Ahmerce birer temsilci bulundurulacaktı. Bu temsilcinin görevi, göçmenlere yardım etmek ve toplanacak olan yardımları mıntika müdürleriyle görüşerek göçmenlerin gereksinimleri doğrultusunda kullanılmasını sağlayacaktır; Bkz. *THAM*, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.223.

³⁸ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; *THAM*, III/ 31, 10 Mart 1340/1924, ss.224-225. Hilal-i Ahmer temsilcisinin bulunacağı iskan bölgesinin yanı sıra diğer mübadil yerleştirilmeyen 37 vilayetten de toplanacak yardımların yarısı iskan bölgelerine yerleştirilmiş göçmenlerin gereksinimlerine diğer yarısı da Türkiye dışındaki teşkilata veya merkezce lazım görülen yerlere harcanmak üzere şubelerce Hilal-i Ahmer emrine gönderilecektir.

³⁹ *THAM*, III/28, 15 Ekim 1339/1923, ss.104-105.

⁴⁰ Mesut Çapa, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, Yıl:1, S.2, Kasım 1988, s.246; *THAM*, III/33, 10 Mayıs 1340/1924, s.299; Kavala, Drama, Selanik, ve Kayalarla o civarda bulunan İmdad-ı Sıhhiye Heyetlerini denetlemek üzere Hilal-i Ahmer müfettişleri Doktor Galip Hakkı ve Lütfi Beyler denetime Kavala’dan başlamışlardır. Bkz. *THAM*, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.228.

odalı güzel bir bina sağlamış ve 11 Ocak'tan itibaren hasta ve muhtaç durumda olanların kabulüne ve bunların gereksinimini karşılamaya başlamıştır.⁴³

İmdad-ı Sıhhiye heyetleri tarafından mübadillerin sağlık sorunlarını gidermenin yanı sıra, özellikle **Mersin**, Samsun, İzmir, Antalya gibi, mübadillerin Türkiye'ye getirilmesinde önemli rol üstlenen indirme iskelelerinin bulunduğu kıyı şehirlerinde, olası salgın hastalıkların önüne geçmek için hazırlıklar yapılmış; buralarda serum ve aşı depolanmıştır.⁴⁴

Hilal-i Ahmer, İmdad-ı Sıhhiye Heyetleri oluşturmaktan başka, iskan bölgelerinde mübadillerin sağlık durumlarıyla daha yakından ilgilenmek ve acil durumlarda hemen müdahale etmek üzere gerekli seyyar teşkilat oluşturmak görevini de üstlenmiştir. Mersin'de oluşturulan seyyar teşkilat ve tesisat; 1 dispanser, 1 tabib, 2 seyyar tabib, 2 hastabakıcı, 20 yataktan oluşmaktaydı.⁴⁵

Mersin'de mübadillerin sağlık durumu ile ilgili sıkıntı yaşandığında Adana'da bulunan Memleket Hastanesi'nden %10 oranında faydalanıldığı gibi, askeri hastaneden de faydalanma yoluna gidilmiştir.⁴⁶ Belgelerden askeri hastanelerin de mübadillerin sağlık sorunlarıyla ilgili düzenlemelere katıldıkları anlaşılmaktadır. Fakat hukuksal prosedür sivil hastaneler gibi işlememiş, mübadillerin tedavisinde askeri hastanelerden sürekli değil, gereksinim doğrultusunda yararlanılmıştır.

Hilal-i Ahmerce Mersin'de, mübadillerden yardıma gereksinimi bulunanların tümüne dağıtılmak üzere çamaşır toplanarak depolanmış; hasta olanların tedavileri için Mersin Gureba hastanesinden yararlanılmıştır.

⁴¹ THAM, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.238.

⁴² THAM, III/35, 10 Temmuz 1340/1924, s.366.

⁴³ THAM, III/30, 10 Şubat 1340/1924, s.199.

⁴⁴ THAMZC, D.II, İÇ.II, C.IX, Ankara, 1975, s.58.

Mübadiller Mersin'e ulaşır ulaşmaz karantinaya alınıp, sağlık ve temizlik işlemleri gerçekleştiriliyordu. Örneğin, misafirhanelerin gereksinimi olan mutfak malzemesinin, el-yüz yıkamak için gerekli sabunun belirlenmesi ve bunların sağlanması gerektiği Mersin Hilal-i Ahmer şubesine bildirilmişti.⁴⁷ Mübadillerin Mersin'e naklinin kış aylarına rastlaması da hastalıkların artmasında etkiliydi.

Bu sağlık sorunlarının giderilmesi için önlemler alınmış; hastaneden tedavi olup ayrılanların, dinlenme dönemlerini geçirmek üzere iskan bölgelerinde on-beş yirmi yataklık bir nekahathane oluşturulmuştur. Belediye doktorunun denetimindeki bu nekahathaneye bir hastabakıcı ile bir hizmetçi görevlendirilmişti.⁴⁸ Karantinalardan yerleşim yerlerine gönderilinceye kadar mübadiller her gün doktorlarca sağlık kontrolünden geçirilmiştir.⁴⁹

Bütün bu çabalara karşın Hilal-i Ahmer'in çalışmalarında eksiklik ve aksaklıklara rastlanmıştır. Örneğin, Mersin halkınca mübadillerin dinlenmesi, bakılması için yapılan yardımların yarısının, Hilal-i Ahmerce emir verilmedikçe Mersin'de bulunan mübadiller için harcanmaması kararı eleştirilmiştir.

İskan Bölgesinde Hilal-i Ahmer adına toplanacak yardımlar, Hilal-i Ahmer merkezinden oraya gönderilecek temsilci tarafından teslim alınarak hiçbir yere gönderilmemesi, toplamının her on beş günde bir vekaletle bildirilmesi istenmiştir.⁵⁰

Mersin'de Hilal-i Ahmerce oluşturulan yetkili komisyon, Hilal-i Ahmer şube ve kuruluşlarının Mersin'de mübadillere yararlı olacak şekilde faaliyette bulunmalarını

⁴⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

⁴⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10.

⁴⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mart 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁴⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10.

⁴⁹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mart 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁵⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

sağlamakla görevliydi.⁵¹ Bu komisyonun görevlerinden biri, Hilal-i Ahmer merkezine, Mersin’de bulunan Hilal-i Ahmer şubesine ve Hilal-i Ahmerce idare edilen dispensere yeterli miktarda ilaç gönderilmesinin sağlanmasıydı.⁵² Diğeri de tarıma ve sel tahribatına elverişli bir yer olan Adana bölgesinde her yıl yapılan istatistiklere dayanılarak, Seyhan ve diğer bataklık yerlerde yerleştirilen mübadillere bol miktarda kininin dağıtılmasıydı.⁵³

Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Adana bölgesine gelen mübadillerin sağlık durumlarıyla yakından ilgilendiğini yerel basın haberlerinden de öğrenebiliyoruz. Bu gazete haberlerinden birinde, Hilal-i Ahmer’in Mersin şubesinin mübadillere sıcak çorba ve hastanelerde ilaç dağıttığı gibi mübadillerden açıkta bulunanları da kurduğu çadırlarda barındırmaya çalıştığı yer almaktadır. Hilal-i Ahmer bu yardımları özellikle Selanik’te kendilerine yapılan baskı sonucu göç edenlere yapıyordu.⁵⁴ Yerel basında, mübadillere Hilal-i Ahmer şubesinin yardımında bulunduğu, göçmenlerin giyim, beslenme, sağlık gibi sorunlarının karşılandığı şeklinde haberler yer alsa da, Giritli bir mübadil durumun öyle olmadığını, Hilal-i Ahmer’in beslenme ve barınma sorununa yönelik bir şey yapmadığını, mübadillerin perişanlık çektiğini, parası olanın kendi gereksinimlerini karşıladığını söylemektedir.⁵⁵ Hilal-i Ahmer’in Mersin’de mübadillerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik faaliyetlerin yeterliliği konusunda gazete haberleri ile mübadilin anlattığı arasında bir çelişki bulunmaktadır.

⁵¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10.

⁵² BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10.

⁵³ BCA, Fon K.: 272.00.0.79, 16 Mart 1340/1924, Yer No: 72.2.10. Mersin Yuvanaki çifliğine yerleştirilen bir mübadilin anlatısına göre bulaşıcı hastalığa yakalanmamaları için kendilerine ilaç şu şekilde dağıtılmıştır: “*Tarla çok ama suyu yok. Darı ekmeyi, tütüncülüğü biz öğrettik buradakilere. Bir kuyu var. Gavur kuyusu. Sitma hastalığı var. Kuyudan ölü çıktı. İki gavur kadın kendini kuyuya atmış Türkler geliyor diye. Yeşil haplar dağıtıyorlardı. Zehirleniyorduk. Annem, babam ve annemin babası burada ölmüş. Hükümet sazdan evler yaptı.*” Ayşe Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

⁵⁴ *Yeni Adana*, 10 KS 1340/1924, s.5. Yine aynı şekilde Silifke Hilal-i Ahmer şubesinin de muhacirlerden fakir olanlara elbise yardımı için nakit para yardımında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Taşili*, 24 Şubat 1925, s.2.

⁵⁵ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002.

10 Şubat 1924 tarihinde Kandiye mübadillerinin Mersin'e gelmesi üzerine, Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti, hastaneye 10 hasta yatırmış ve 645 kişiyi de ayakta tedavi etmiştir. Hastaneye yatırılanlardan dokuzu sağlığına kavuşup hastaneden taburcu olurken, biri ölmüştür. Mübadillerden yardıma muhtaç olanlara, Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyetince giyecek yardımı yapılmıştır (Tablo 17).⁵⁶

EŞYANIN CİNSİ	ADET	EŞYANIN CİNSİ	ADET
Battaniye	110	Gömlek	90
Ceket	48	Kaput	70
Çift çorap	30	Pantolon	26
Çocuk çamaşırı	59	Pijama	14
Don	86	Potin	18
Entari	63	Çocuk Pantolonu/Fes	11/4

Tablo 17

Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti'nce Yapılan Giyecek Yardımları

Mersin halkından varlıklı kişilerin de mübadillere yardım amacıyla girişimleri olmuştur. Örneğin, Mersinli tüccar Şeyh Mustafa Efendi 600 kilo kaya kömürü bağışlamış ve Adana Mıntıkası Mübadele İmar ve İskan Müdürü kendisine teşekkür etmiştir.⁵⁷

Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti'nin aylara göre başlıca etkinlikleri şöyle sıralanabilir: 1924 Mart'ında 196 Kandiye'li mübadil tedavi edilmiştir. Nisan ayında 121'i çocuk olmak üzere 331 hasta heyete başvurmuş, 6 çocuk ameliyat edilmiştir.⁵⁸ Mayıs ayında 175'i çocuk olmak üzere 1001 mübadil hasta başvurmuş, bunlardan 45'i hastaneye yatırılmış, fakat 10'u çocuk 6'sı yaşlı 25 hasta kurtarılamamıştır.⁵⁹ Haziran ayında 247'si çocuk olmak üzere 886 hasta müracaat etmiş, bunların büyük bir kısmı hastaneye

⁵⁶ THAM, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.227.

⁵⁷ Türk Sözü, 1 Şubat 1924, s.2.

⁵⁸ THAM, III/34, 10 Haziran 1340/1924, s.314.

⁵⁹ THAM, III/35, 10 Temmuz 1340/1924, ss.364-365.

yatırılmıştır. Bu hastaların 8'i ölmüştür.⁶⁰ Mersin'deki İmdad-ı Sıhhiye Hastanesi'nin elli yataklı kapasitesi görülen gereksinim üzerine arttırılmıştır.⁶¹

Kandiyeli bir mübadilin gazetede yayımlanan bir teşekkür yazısında bu heyetin çalışmalarından övgüyle söz edilmektedir:

Hilal-i Ahmer müessesesinin ve öteden beri gerek hal-i harb ve gerekse hal-i salihde yapmış olduğu fedakarlığı kemal-i ifiharla işitiyor idik. Halbuki bu kere Türk kardeşlerimizin ve Hükümet-i Cumhuriyemizin Mersin'de açmış olduğu cenah-ı atıfete sığınan biz Kandiyeli muhacirleri burada Hilal-i Ahmer'in maddi ve manevi, sıhhat muavenetini---gördük. Misafirhanelerde bulunduğumuz müddet zarfında Hilal-i Ahmer'in Mersin İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Reisi Doktor İrfan Bey ve refikası, ikametgahlarımızı her gün gezerek, hal-ı hatırımızı istifsar, hasta olanlarımızı tedavi ve hakikaten muhtaç ve muavenet olanlarımıza battaniye, kaput, çamaşır vesaire tevzi ederek bilcümle son derece muavenet-i insaniyetkârânede bulunduğundan bütün muhacirin namına Hilal-i Ahmer müessesine muma-ileyha ve refikasına hissiyat-ı teşekküratımızı ilgaen bildirmeyi kendimize bir farz biliriz.⁶²

Mübadillerin yardımların yetersizliğinden yakınmalarına karşın Mersin'de Hilal-i Ahmer'in açmış olduğu şubeleri ve sıhhiye heyetleri ile mübadillerin sağlık vb. sorunlarını çözümlenmede, bazı aksaklıklar yaşanmakla beraber, üzerine düşen görevi yerine getirdiği söylenebilir.

Mübadillerin büyük bir kısmının Türkiye'ye getirilmelerinin tamamlanmış olduğu 1924 yılının Mayıs ayına kadar Hilal-i Ahmer Cemiyetince halktan toplanan ve Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti emrine verilen yardımlar önemli bir toplam oluşturmaktadır. 132.085 liralık ceket, pantolon ve kaput, 52.716 liralık kadın, erkek ve çocuk çamaşırı, 8.008 liralık ayakkabı, 7.003 liralık çorap, 64.722 liralık battaniye, 10.289 liralık yatak takımı; 7.594 liralık çeşitli elbiselik malzeme; 69.646 liralık çeşitli erzak, 28.000 liralık tıbbi alet ve ilaç, 36.500 liralık kamyon, kamyonet ve otomobil, 10.236 liralık büyük ve küçük boyda çadır, 44.620 liralık tahta, 38.465 liralık lata ve kadrun,

⁶⁰ THAM, III/30, 10 Ağustos 1340/1924, s.407.

⁶¹ THAM, III/35, 10 Temmuz 1340/1924, s.369.

⁶² THAM, III/31, 10 Mart 1340/1924, s.238; Mersin, 26 Şubat 1924.

71.075 liralık oluklu sac levha, 325.800 lira değerinde baraka, 33.547 lira değerinde hasta ve aşevi malzemesi toplanmıştır. Bütün bu gelirin parasal değerinin 1.020.726 lira olduğu da belirtilmiştir.⁶³

IV.2. Kalıcı Konutlara İlişkin Sorunlar

Daha önce de değinildiği gibi Türkiye'ye gelen mübadillerin ilk büyük sorunu iskan edilecekleri şehir ya da köyün belirlenmesiydi. Diğer bir sorun da mübadillerin iskan bölgelerinde başlarını sokacakları bir konuta kavuşmasıydı. Hazırlanan tüm planlara ve uygulamalara karşın, birçok nedene bağlı olarak bir yığın sorunla karşılaşmıştı. Mübadillerin gönderildikleri yerlerdeki toplam ev adedinin tam olarak belirlenmemesi ve hesaplanandan fazla göçmenin söz konusu yerlere gönderilmesi konut yetersizliğine neden oluyordu. Ancak konut sorununun çözümlenmesini zorlaştıran faktörlerin başında yasadışı işgaller gelmekteydi. Bu durum ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Mersin'de de mübadillerin en önemli sorunlarından biri, konut sorunuydu. Çünkü, bölgede iskan edilecek olan mübadilleri barındırmaya yetecek kadar konut ya da arazi bulunmamaktaydı. Var olanlar ya yasadışı işgal altında ya da oturmaya elverişli değildi.⁶⁴

Ülkenin iklim şartları, sosyal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurularak yapılan tespitlere göre Mersin'e gönderilen mübadillerin bir kısmının, Mersin'in merkezine bir kısmının da kaza ve köylerine yerleştirilmesi düşünülmüştü. Mübadillerin yerleştirilmesi için düşünülen konutlar, Rum ve Ermenilerin bıraktığı terk edilmiş

⁶³ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14; *THAM*, III/31, 10 Şubat 1340/1924, ss.224-225; *THAM*, III/33, 15 Mayıs 1340/1924, s.223.

⁶⁴ Yoğun bir şekilde mübadil alan İzmir'de de karşı karşıya kalman füzuli işgal sorunu için bkz. Kemal Arı, "Yunan İşgali'nden Sonra İzmir'de Emval-i Metruke ve Füzuli İşgal Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15, Temmuz 1989, ss.691-706.

taşınmazlardı. Bir diğer çözüm ise, yeni konutlar inşa etmektir. Konut sorunu şehirlerde ve köylerde farklıydı.

Ülke, gerek iklim şartları, gerekse sosyal hayat bakımından da birbirinden farklı özelliklere sahip bölgelerden oluşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da bölgelerin saptanması, sosyo-ekonomik koşullara uygun düşecek ucuz ve sağlıklı konut tiplerinin tespiti de gerekmektedir. Yeniden kurulan zirai yerleşim bölgelerinde öncelik hakkı köy konutlarına tanınmalıydı.⁶⁵

IV.2.1. Köylerde Mesken Sorunu

Mübadilleri Mersin'e yerleştirirken uygun ortamı sağlamadan; hesapsız, plansız, sadece yönetsel önlemleri almaya yönelik bir iskan uygulaması olumlu sonuçlar vermeyebilirdi. Mübadillere bazı garantiler altında, toprak ve malzeme bulmak ve ev yapmak suretiyle, koşulları daha iyi düzenlenmiş, olanakları uygun bir ortam sağlamak, onların yaşamlarını daha iyi sürdürmeleri için önemliydi.

Öncelikle, nüfusun barınması için gerekli konut sayısının önceden belirlenmesi gerekliydi. Ne var ki, belli bir dönem içinde belli bir nüfusun gereksiniminin önceden kestirilmesi, çeşitli demografik, sosyolojik ve psikolojik faktörlerin hesaba katılmasını gerektiren çok taraflı bir işlemdi. Nüfusun sayısının bilinmesinin yanı sıra nüfusun büyüklük, yaş, cinsiyet, medeni hal, mesleklerine göre dağılımının da bilinmesi gerekiyordu.⁶⁶ Bu nedenle, köylere gönderilen mübadillerin, barınma gereksinimlerini karşılamak için iki çözüm yolu üretilmişti. İlki, mübadillerin köylerde yapılacak olan

⁶⁵ Ali Özcan, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Sorunu*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1961, s.2.

⁶⁶ Alexander Black, *Mesken İhtiyacının Tahmini*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s.5.

barakalarda geçici olarak barındırılması, ikincisi ise sağlık ve hayat standartlarına uygun konutlar inşa edilmesiydi.⁶⁷

Barkan'a göre ise, mübadillerin ülkemizde iskanının en uygun ve ideal şekli, tarihi, ekonomik, sosyal ve teknik nedenlerle terk edilmiş bölgelerde uygulanan bir yöntem olan "yeni tip köyler" kurmaktır. Bu sahaları, yeni yapılmakta olan ya da yapılması düşünülen yerler boyunca açmak, yer yer içme suyu getirerek veya sulama tesisleri kurarak ya da bataklıkları kurutarak kazanmak mümkün olabilirdi. Böylece, diğer köyler için de örnek olabilecek zirai faaliyetlere girişilmiş olurdu.⁶⁸

Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezine göndermiş olduğu 25 Aralık 1923 tarihli bir yazıda, terk edilmiş malların önemli bir kısmının yıkılmış olduğu, özellikle bazı köylerde oturulacak tek bir evin bile kalmadığı ve gelecek mübadillerin de daha çok tarımsal uğraşı sahibi olması gibi konuları anımsatarak, bu gibi yerlerde yeni köyler yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştı. Bunun yanında Mustafa Necati'nin üzerinde durduğu bir diğer nokta da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, işgal güçlerinin giderken geride bıraktıkları mallarının satışıyla elde edeceği 300.000-400.000 liranın bu işte kullanılmasıydı.⁶⁹

Bakanın talimatıyla, Samsun'da 15, Antalya'da 1, Adana'da 1 ve diğerleri de değişik yörelerde olmak üzere toplam 27 köyün yapımı planlanmıştı.⁷⁰ Bu sayı daha sonraları, 1.480.684 lira bütçe ayrılmak suretiyle Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, **Mersin**, Manisa, ve Ankara olmak üzere 69'a çıkarıldı. Bu doğrultuda, bir köy kurma düşüncesi, Mersin'e getirilen Selanikli mübadiller için de planlanmıştı. Bu

⁶⁷ İpek, a.g.e., s.100.

⁶⁸ Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.10, Ekim 1948-Temmuz 1949, No.1-4, s.217-218.

⁶⁹ Arı, a.g.e., s.65.

⁷⁰ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.VIII/I, Ankara, 1968, s.1042; *İskan Tarihçesi*, s.140.

amaçla söz konusu bölgede, bütün barakalar mübadillere köy yapılması için vekalet emrine verilmişti.⁷¹

Köy yapımını hızlandırmak amacıyla, yerli kerestelerden prefabrik evler yapmak üzere bir fabrika kurulması konusunda görüşmeler yapılmış, ancak bundan bir sonuç alınamamıştır. Ev yapımı için her türlü olanak zorlanırken bir diğer önemli sorun, evlerin maliyetinin ev ve evin bulunduğu yöreye göre farklılık göstermesidir. Bir yerde 70-80 liraya yapılabilen bir evin fiyatı, bir başka yerde 200 liraya kadar çıkabiliyordu. Ev yapımındaki fiyat farklılıklarının nedeni, malzemenin ve yapım alanının coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.⁷²

1925 yılına gelindiğinde, örnek köy inşa etme fikrinden masraflı olması ve uzun zaman alması nedeniyle vazgeçilmiş, bunun yerine iktisadi hanelerin yapılmasına ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştı. İktisadi hane, bir çatı altında dört haneden ibaretti ve her iktisadi hanenin ayrı ayrı birer bahçesi vardı. Yapıtırlacak evler, en azından iki odalı olacak, tuvalet, samanlık ve ahır da bulunacaktı. 1925 yılına gelindiğinde ülke genelinde sözü edilen konutlardan 5.600 tane yapılması planlanmıştı.⁷³ Az maliyetli konutların çoğu çamurla, sazla ucuza çıkacaktı. Bunu sağlamak için kiremit yerine saz ya da çinko örtüler kullanılmıştı. Bu nedenle de evlerin ömrü en fazla beş yıldır.⁷⁴

⁷¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

⁷² TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.IX, Ankara, 1975, s.60.

⁷³ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.XIII, Ankara, 1975, s.453. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce İngilizlerden alınıp mevcut 92.000 sar levha, 70.000 ince ve çeşitli ebatta paravana tahtası, 5.000 adet kısmen camlı çerçeve ve 2.000 tahta kapı ve 200 sandık çivi lüzumu kadar kazma, kürek gerektiğçe bölgelere dağıtılmak üzere Hilal-i Ahmer ambarında korunacaktır. BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14. Evleri düşman tarafından harap edilenlere aynı olarak inşaat malzemesi verilmiş ve bedelleri on taksitle borçlandırılmak üzere gereken malzemenin sağlanması yoluna gidilmiştir. Emval-i metrukeden belirlenen kıymet ile alınan malzeme, cam, kereste, kiremit, sac gibi bazı malzemeler muhacirine dağıtılmıştır. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924, s.1; 1912-1913 tarihinden itibaren yeniden inşa edilmiş veya edilecek olan yapılar 1924-1928 yılları arası, meskenler ise 1924-1933 yılları arası emlak ve mütasakafat vergisinden sorumlu tutulmamışlardır. *Düster*, III. Tertip, C.V, İstanbul, 131, ss.407-410: "Mübadele, İmar ve İskan Kanunu"

⁷⁴ TBMMZC, D.II, İ.II, C.X, Ankara, 1975, s.75-78. Eylül 1924 tarihine kadar 1.369 konutun yapımı bitirilmiş ve sahiplerine teslim edilmiştir.

Bu koşullar mübadillerin yerleştirildikleri yerleri beğenmemelerine ve başka yerlere gitmelerine yol açıyordu.⁷⁵ Öncelikle verilen toprağın yetersizliği ve mülkiyete ilişkin sorunlar rahatsız ediciydi. Önceden yerli unsurlarca kullanılan bu toprakların mübadillere verilmesi ve köylerde ortak kullanım alanı olarak bırakılan meralar, yerli unsurlar ile mübadiller arasında sorunlara yol açmıştır. Örneğin, Demirhisar köyünde mübadillere hayvanlarını otlatmaları için mera ayrılmış, ancak ilerleyen yıllarda meraların bir kısmının iki köy arasında paylaşımı söz konusu olmuş, bu durum da iki köy arasında gerginlik yaratmıştır.

Mübadillerin yerleştirildikleri köyü bırakıp gitmelerinin bir başka nedeni ise; çevredeki yerli halkın gelen göçmenler üzerinde yaptığı çeşitli baskılardı. Mübadillere yerli halka ait olan toprakların verilmesi ve verilen toprakların miktarının az veya fazla olması orada sorunlar çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca çevre köylerle sınır anlaşmazlığı, onların diktiği ağaçları kesme ya da hayvanlara yedirme gibi uyuşmazlıklar görülmektedir.

Kamusal hizmetler alanındaki yetersizlik, iklimin elverişsizliği, kuraklık gibi nedenlerle üst üste ürün alınmaması bazı göçmenlerin yerleştirildikleri köyü bırakıp gitmelerine neden olmuştur.

Bazı mübadillerin kendi tarımsal uğraşlarını sürdürebilecekleri yerlere yerleştirilmesine karşın başka olumsuz koşulların zorlamasıyla çoğu bir anda üretim yapabilecek düzeye gelememişlerdir. Bunun temel nedeni ise, Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan yıkımdır. Bu yıkım bu insanların bir anda yerleştirilmesi olanağını ortadan kaldırmış, çok sayıda mübadil, yapımı sürdürülen köylerin bitimini beklemiştir. Bu bekleme süresi barınma sorununu ön plana çıkarmış, göçmenlerin üretici konuma

⁷⁵ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.3, S.4, Aralık 1970, TODAİE, Ankara, s.29-30.

geçmelerini engellemiştir. Örnek köylerin yapıldığı Mersin gibi diğer yerleşim merkezlerinde de bu tür sorunlar yaşandığını görüyoruz. Yapımı sürdürülen bu köyler, tarım mevsimi sonuna kadar bitirilememiş, böylece göçmen üretici konuma geçememiştir.⁷⁶

Türkiye'ye getirilen mübadillerin uğraş alanlarına göre köylere yerleştirilme düşüncesinin yanı sıra terk edilmiş arazilerin de göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Mersin'e Selanik Demirhisar'dan gelen mübadillere iskan memurlarınca önce Kazanlı ve Karaduvar köylerinde bulunan araziler gösterilmiş; ancak onlar "bu topraklarda mısır yetişmez, su yok, sivrisinek çok" diyerek kabul etmemişlerdir.⁷⁷ Daha sonra mısır ve tütün ekebilecekleri, daha yüksekte ve havası daha serin bir yer olan Yuvanaki çiftliğine, şimdiki adı Demirhisar olan köye yerleştirilmişlerdir.

IV.2.1.1. Örnek Bir Mübadil Köyü: Demirhisar:

Selanik'in Demirhisar kazasından Mersin'e gelen mübadillerin bir kısmı, Mersin'in Osmaniye köyüne yerleştirilmiş ve kendilerine Rum ve Ermenilerin terk ettiği evler verilmişti. Böylece bir kısım mübadillin barınma sorunu bu şekilde çözülmüştü. Diğer bir kısmının Rum mübadillerden Abraham Yuvan'dan kalan "Yuvanaki" adındaki çiftliğe yerleştirilmeleri düşünülmüştü. Ancak, sözü edilen çiftlikte mübadillerin barınabileceği evler bulunmamaktaydı. Bu nedenle mübadillerin barınmasını sağlamak için yeni evler yapılması gerekiyordu. Mübadiller için kurulacak köylerle ilgili olarak çeşitli plan ve projeler hazırlanacaktı. Türkiye genelinde düşünülen "numune köy" inşa etme

⁷⁶ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.VII/L, Ankara 1968, s.1045.

⁷⁷ Naime Akdoğan ile yapılan görüşme, 25.09.2002.

düşüncesi Mersin’de kısmen de olsa uygulamaya konulmuş; numune köylerin yaptırılması işi de mühendis ve müteahhitlere havale edilmişti. Mübadiller, kendilerine uygun yaşama koşullarını sağlayacak olan evlerin yapılmasına kadar çadırlarda, çok kötü koşullarda barınmaya çalışmışlardır. Ancak bin bir sıkıntıyla ve umutla bekledikleri bu evler ise sazdan olup, uzun süre yaşamaya elverişli değildi.

Yuvanaki çiftliğinde, Selanik mübadillerine yapılması düşünülen numune köyün inşaatını gerçekleştirmek için burada çalışan usta ve amele gündeliklerinin de belirlenmesi gerekiyordu. Usta ve amele gündeliklerini belirlemek amacıyla Adana İmar mühendisliği ile Mersin vilayeti arasında uzun süren yazışmalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Yuvanaki çiftliğinde yapılacak olan köy konutlarının birim fiyatlarını, malzeme ile amele ve usta gündeliklerinin bedellerini de gösteren ayrı bir listenin ikişer nüsha olarak gönderilmesi Adana İmar ve İskan Mıntıka Müdürü Mehmed Said tarafından, 12 Haziran 1924’de Mersin Belediyesi’nden istenmiştir.⁷⁸

Adana İmar Mühendisliğince Mersin Belediyesi’ne gönderilen usta ve amele gündeliklerinin birim fiyatları uygun görülmüş olduğundan mazbatanın düzenlenmesine karar verilmiş,⁷⁹ hemen ardından da Adana İmar Mühendisliğine 22 Ocak 1925 tarihinde Mersin Valisi tarafından belirlenen gündelik fiyatları gönderilmişti. Belirlenen fiyatlar şöyledir:⁸⁰

GEREKLİ MALZEME VE İNŞAAT	BİRİM FİYATI (KURUŞ)
İşçi yevmiyesi	100-200
Lağımçı	150-200
Duvarcı	300
Sıvacı	250-300
Marangoz	300-350

⁷⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 25 Ocak 1925, Yer No: 21.103.10.

⁷⁹ “Mersin ve Adana’daki yaz günleri çalışan amele ve ustaların bervech-i bala gösterilen miktar ile çalışabilecekleri geçen seneki tecrübe binaen arz olunur. Adana İmar Mühendisi Vekili Cemil” Bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 25 Ocak 1925, Yer No: 21.103.10.

⁸⁰ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 25 Ocak 1925, Yer No: 21.103.10.

Dülger gündeliği	300
Barut kilosu – fiyat miri	
Fitul için-fiyat miri	
Sönmemiş kireç kıyyesi	
Çimento bin ton	4500-5000
Kereste dobruk halinde	1500-2000
Kereste ma'mul	2500-3000
Çivi kilosu	21
Yerli kiremit yüz adet (yoktur)	
Yerli tuğla yüz adet (yoktur)	
Çift atlı araba yevmiyesi	500
Tek atlı araba yevmiyesi	300

Tablo 18

Mersin Valililiği'nin Numune Evlerin Maliyetini Gösteren Listesi

Selanik mübadilleri için kurulacak bu köyün yapımında kullanılacak araç-gerecin belirlenmesinin yanı sıra hanelerin belirli bir plan dahilinde inşası için projeler hazırlanmıştır. Ayrıntılı herhangi bir plan bulunmamasına karşın, belgelerden evlerin iki katlı, her katta iki oda, mutfak, abdesthane, gusulhane olacağı anlaşılmaktadır.⁸¹ İki odadan her birinin ayrı ayrı sofa ya da avluya açılan açılan kapıları olacaktır. Ayrıca evlerin içinde yüklük amacıyla kullanılmak üzere duvara bitişik dolaplar da yapılacaktır.⁸² Haneler yol üzerinde yapılacaktır. Yukarıda belirttiğimiz esaslar içinde Demirhisar Köyünde toplam 7 adet konut yapılmıştır.⁸³

Bu evlerin maliyetinin yüksek olması nedeniyle “numune köy” yapımına son verilerek yerine daha az maliyetli olan iktisadi hanelerin yapımına başlandığı sanılmaktadır. Çünkü Tarsus gazetesindeki Mersin İskan Memurluğu'na verilen 4 Mayıs 1926 tarihli bir ilanda, Mersin'e iki saat uzaklıkta bulunan Yuvanaki Çifliğinde, 6 çift

⁸¹ Mübadele sürecinde Mersin'de mübadiller için kurulacak köyün yapımına dair çizilmiş krokiler bulunmamasına karşın Balkan Savaşları sonucunda Anadolu'ya yönelik göç sürecinde muhacirler için kurulması düşünülen köylerin yapımına yönelik çizilmiş ayrıntılı krokiler bulunmaktadır. Bkz. kurulan muhacir köyleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Fuat Dündar, “Balkan Savaşları Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2000, ss.52-54.

⁸² Belgelerde konutların yapımına ilişkin açıklamalar doğrultusunda oluşturulan ev planı için bkz. Ek: 3.

⁸³ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 25 Ocak 1925, Yer No: 21.103.10.

iktisadi hanenin pazarlık suretiyle yaptırılacağı duyurularak inşaatı gerçekleştirmek isteyen mühendis ve müteahhitlerin iskan dairesine başvurmaları isteniyordu.⁸⁴

Demirhisar köyündeki, günümüze de kalan birkaç mübadil konutunun yapılış şekline bakıldığında, dikdörtgen planlı, tek katlı, bir, iki odalı ya da bir oda, bir ahırdan oluşan iki göz basit bir yapıdan ibaret oldukları görülür. Yapının iskelesini doğal halinde kullanılmış kargılar oluşturur. Bu kargılar özellikle köşelere ve dikey eksenlere gelecek şekilde dik olarak yerleştirilmiştir. Duvarlar hem içten hem de dıştan balçıkla sıvanmıştır. Bu yapılarda kapı dışında küçük pencereler görülür. Kargı kesilip, örülerek kullanılmış, dış yüzey sonradan çinko levhalar ile kaplanmıştır.

Mübadillerin anlattıklarına göre, Yuvanaki Çiftliğinde yerleştirilenler için hükümet tarafından yaptırılan evler pek dayanıklı olmayan çamur ve sazdan yapılmıştı. Bu nedenle daha sonraki yıllarda mübadiller, yıkılan evlerin yerine kendileri yeniden ev inşa etmişlerdir. Kendileri için kurulan köyde yaşayan bir mübadilin söyledikleri de yaşananları şu şekilde ortaya koymaktadır: “Hükümet yaptı bir göz oda, o da yıkıldı. 4-5 nüfus sığarmı.! 2 göz 4 göz oda var yine utanırım. Bir yağmurla yıkıldı, çamur durur mu, millet uyandı. Briketlerden yaptılar.”⁸⁵

Sonuçta, 1924 yılında Mersin’e gelen mübadillerin barınma sorununun, üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen çözülememiş olduğu görülmektedir.

IV.2.2. Şehirde Mesken Sorunu

Şehirlere yerleştirilecek mübadillerin de acilen başlarını sokacak bir konuta gereksinimleri vardı. Şehirde yerleştirilecek olan göçmenler doğudan göç edenler, evleri

⁸⁴ *Tarsus*, “ İktisadi Hane İnşası Münakaşası”, 4 Mayıs 1926, s.3.

yananlar, mübadil olmayanlar ve mübadiller olmak üzere dört gruba ayrılmaktaydı. Ermenilerce terk edilen taşınmaz mallar, mübadiller dışındaki diğer göçmen topluluklarına verilmekteydi.⁸⁶ Rum taşınmazlarının ise mübadillere verilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁷ Bütün bu belirlemelere karşın, bu gibi yerler ya yerli halk, ya memurlar ya da daha fazla mal almak isteyen mübadiller tarafından işgal edilmişti. İskan müdüriyeti bu tür yerlerin boşaltılmasına karar vermişti.⁸⁸

Mübadillere nasıl ev verileceğini belirleyen, "*Emval-i Gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-ı İskanı Haiz muhacirine Suret-i Tevziini Mûbeyyin Talimatname*" oldukça açık hükümler getirmişti. Yönergeye göre; her göçmen ailesine ailenin nüfusunu barındırmaya yeterli ölçüde terk edilmiş taşınmazlardan bir ev verilecekti. Zorunlu kalınması durumunda, baba-oğul, kayınvalide ile damat ve evli olan kardeşler ve eşleri, nikah bağı olan aileler de bir evde toplanabilecekti. Bir köy ya da mahallede yerleştirilecek mübadillerin sayısı, arazinin genişliğine ve kendi geçimlerini sağlayacak sanat erbabının sayısına bağlıydı. Bir köye, mevcut evlerden çok göçmen ailesi iskan etmek gerekirse, her bir aileye birer dönüm arazi verilecekti. Bu arazilerin olabildiğince köye yakın olmasına özen gösterilecekti. Hangi arazinin hangi göçmene verileceği kurayla saptanacaktı. Bir mahalleye terk edilmiş evlerin yeterli olmayacağı kadar göçmen gönderilmiş ise, bunlar diğer yörelere gönderilebileceklerdi. Her yetişkin göçmen, bir aile sayılıyordu. Yetişkin olup da henüz bekar bulunanlar ana ve babalarıyla yerleştirileceklerdi. Yerleştirilen ya da yerleştirilecek olan göçmen köylerinin her birinde demirci, arabacı, marangoz, nalbant, semerci vb. sanatkar ve esnaftan birer kişi ile bir öğretmen bulundurulmasına dikkat edilecek, bunlar için meslek ve sanatlarına göre birer ev

⁸⁵ Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

⁸⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁸⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁸⁸ İpek, a.g.e., s.93.

ve dükkan ayrılacak, sanatkar göçmenlere araç-gereç ve sermayeden başka çiftçi göçmenlere verilen arazi miktarının yarısı derecesinde arazi ya da ağaç verilecekti. İskan komisyonları genelgenin bu hükümlerine uygun olarak çalışmakla yükümlüydüler.⁸⁹

9 Aralık 1923 tarihli bu yönerge uyarınca, kasaba ve köylerdeki terk edilmiş yapılardan göçmen yerleştirilecek binaların hızla yerleşime uygun duruma getirilmesine çalışılmıştı. 11 Ekim 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin onayına dayanılarak, İmar ve İskan komisyonlarınca terk edilmiş binaların çatı aktarması, kapı pencere tamiri vb. şekilde iskan edilecek bir hale getirilmesiyle uğraşıldı. Bu talimatname ile yıkılacak binalardan onarım için kullanılacak malzemenin ayrılması, diğer enkazın ise komisyonlar tarafından satılması isteniyordu. Ayrıca, yıkılan ve onarılan hanelere Muhtelit Mübadele Komisyonunca değer biçileceği için; onarım görecek binaların durumları, tamir için kullanılacak malzeme miktarı, işçilik bedelleri ile onarım masrafları ve yıkılan enkazların parasal değeri için ayrı ayrı tutanaklar düzenlenmesi ve her ay düzenli bir şekilde yapılan işlerin vekaletle bildirilmesi, iyi durumdaki binaların ise bekçiler tarafından korunması isteniyordu.⁹⁰

Mübadillerin Rum metrukatına yerleştirilmesi daha önce de bahsettiğimiz üzere bir zorunluluktur. Bölgeleri işgale uğramış olanlardan, evleri yananlardan hiç kimsenin açıkta kalmamasına çalışılarak bunlardan geçimlerini sağlayabilecek durumda olanlara evlerini yapmaları için belli bir süre tanınıyordu. Sürenin bitiminde de metruk evler ellerinden alınıyordu. Bir harikzede ya da istilazede, verilen zaman sonunda evini yapamazsa gelen mübadilin o evi sahiplenme hakkı oluyordu.⁹¹ Örneğin Adana'da geçici olarak Ermeni emval-i metrukesinde oturmalarına izin verilen mübadillerin bu konutlardan

⁸⁹ *Düstur*, III Tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.648-654.

⁹⁰ *TBMMZC*, D.II, İÇ.II, C.VIII/I, Ankara, 1968, s.1047; *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Aralık 1923.

⁹¹ *TBMMZC*, D.II, C.XVI, Ankara, 1976, s.202.

artılması sorun olmuştu. Bu nedenle de milli emlakça, Ermeni emval-i metrukatından çmenlere verilecek emlak ve arazinin saptanmasıyla ilgili defterin hızlı bir şekilde ayete gönderilmesine kadar boşaltma işleminin 28 Haziran 1925'e ertelenmesine karar ilmiştir.⁹²

Mübadillere konut dağıtımının düzenli yürütülmediği, gecikmeler olduğu aşmaktadır. İskan Müdüriyeti, yasadışı işgal altında bulunan bu gibi yerlerin bir an ce boşaltılmasına karar vermiş ve ilk olarak işe memurlarca işgal edilmiş konutlardan şlamıştı. Bu tür konutların on beş gün içinde boşaltılması, aksi halde oturmaya devam enler hakkında işlem yapılacağı bildirilmişti.⁹³

Aslında bu tutum hükümetin memurlarını kolladığı şeklindeki eleştirilere rilen bir yanıtı. Çünkü basında terk edilmiş malların gelir getirici bir kaynak olarak rülmesi eleştiriliyordu.⁹⁴ Adana vilayetinde de memurların işgalinde bulunan on üç evin übadillerin konut gereksinimleri nedeniyle, ivedi bir şekilde boşaltılması gerekiyordu. ncak bu konutların boşaltılma işlemleri uzun zaman alabilirdi. Bu nedenle de konutların şaltılma sağlanması veya kira karşılıklarının göçmenlere verilmesi koşuluyla geçici ırak memurların işgali altında bırakılması Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti tarafından rarlaştırılmıştı.⁹⁵

Görüldüğü gibi hükümet fiili işgali önleyemediğinden, hiç olmazsa kamu rarı sağlamak amacıyla işgalcilerden kira bedeli alarak bu fiili duruma yasallık zandırmıştır.⁹⁶ Bu uygulama ile amaçlanan, bağ, bahçe, tarla ve ağaçların kira yoluyla 'e olsa işletilerek üretime katkılarının sürekliliğini sağlamaktı. Üzüm, incir, tütün,

⁹²BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 9 TS 1341/1925, Yer No: 46.81.19.

⁹³BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mart 1340/1924, Yer No: 41.46.14.

⁹⁴Yakimiyet-i Milliye, 18 KE 1923.

⁹⁵BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 25 Şubat 1926, Yer No: 5.58.158.4.

⁹⁶İBMMZC, D.II, İÇ.I, C.II, Ankara, t.y., s.171.

pamuk, vb. tarımsal ürünlerin tarlalarda ya da bağlarda kalmasının ya da çürütmesinin önüne geçilmek isteniyordu. Oturma hakkına sahip olan şahısların hiçbir nedenle açıkta bırakılmamaları, üretici bir duruma geçebilmelerinin ertelenmemesi gerekiyordu. Harikzede, mülteci vb. sınıflar ile mübadeleye tabi olmayan şahısların yerleştirilmeleri için konut, arsa ve araziye gereksinim duyulmadıkça, maliye ve tasfiye komisyonlarınca kiraya verilen terk edilmiş mallara ait kira sözleşmesinin geçersiz sayılması da doğru bulunmuyordu. Rum terk edilmiş malları oldukça, Ermeniler tarafından terk edilmiş olan arazilerin kiraya verme işlemleri geçersiz sayılmaktaydı.⁹⁷ Ancak, aynı durum ev, han, değirmen ve fabrika açısından söz konusu olmamıştı. Rumlardan geriye kalan ev, konak ve köşkleri kimi mebusların ellerine geçirmeye çalıştıkları, bununla birlikte yakınlarına da bir pay kapma çabası içine girdikleri görülmekteydi.⁹⁸

Türkiye'ye gelen mübadillere terk edilmiş Rum evleri dağıtılırken tercih edilen yöntem, olabildiği ölçüde fazla sayıda insanın evlere yerleştirilmesiydi. Örneğin, büyükçe bir Rum evi, iki ya da daha fazla sayıda aileye paylaştırılabiliyordu.⁹⁹ Bir mübadilin anlattıkları da bu durumu doğrulamaktadır: “Şimdi, biz oraya iki aile girdik ama sonra bize kaldı ev. Başka bir ev verdiler onlara, onlar oraya kaldı. (...) Millet alt üstü. Benim kayınbabamla kardeşi birlikte oturduk biz.”¹⁰⁰

Mübadillerin Yunanistan'da bıraktığı evin fizik ve mekan yönünden nitelikleri ise göz ardı edilmişti. Mersin'e bağlı köylerde terk edilmiş konut olmadığından, göçmenler, Mersin ve Tarsus şehir merkezindeki, 5-6 ailenin barınmasına elverişli konutlarda iskan edilmeye çalışılmıştı. Basına yansıyan bir bilgiye göre Adana'da Rum ve

⁹⁷ BCA, Fon K.: 272.00.012, 12 Mayıs 1340/1924, Yer No: 41.48.23.

⁹⁸ TBMMZC, D.II., İÇ.II, C.IV, Ankara, 1975, s.93.

⁹⁹ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002; Saadet Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002; “Benim annemgil on aile oturdular.”

¹⁰⁰ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

Ermeni emval-i metrukesinden 1507 konut bulunmaktaydı. Bunlardan bir kısmı da doğu vilayetlerinden gelen göçmenlere, diğer bir kısmı da beşer nüfus itibariyle altı bin nübadile tahsis edilmişti.¹⁰¹

Giritli mübadil Melek Baydar'ın "Bu harabeyi verdiler. O zaman böyle değildi. Dört aileye verdiler burayı. Her aile bir odada otururdu. Giritli dört aile. Onları ayırdılar, ev verdiler. Bize de burayı verdiler"¹⁰² şeklindeki ifadeleri sıkıntıyı yansıtmaktadır.

Mübadillerin anlattıklarının yanı sıra, arşiv belgeleri de bu sıkıntıları doğrulamaktadır. Örneğin Giritli bir mübadilin Dahiliye Vekaleti'ne çektiği telgrafta Fehime Hanım Yunanistan'da on bin altınlık servet bıraktıklarını, yapılan iki senelik soruşturma sonucunda altı nüfustan oluşan ailesine Yunanistan'daki evlerinin yalnızca üst katını oluşturan dört odalı bir ev verildiğini, aldıkları malın ise sadece yerleştirildikleri evden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu mübadilin büyük kızı Nebile de iskan memurlarının tarafı işlemlerinden yakınılmaktaydı: "Gazetelerin rezalet namıyla yad ettikleri iskan faciası yalnız İzmir'de Ayvalık'da, İstanbul'da değil burada da bütün hükm ve manasıyla caridir. Valiye arzuhal veriyoruz. İskan memurlarının taraf-girane muamelelerini hakikati tağyir ve tahrif ettiklerini ve bu memurlar hakkında tahkikat-ı evveliye icrasını istiyoruz."¹⁰³

Mübadiller bu sıkıntılı dönemlerde tam olarak bir yere yerleşene kadar iki hatta kimi kez daha fazla ev değiştirmek zorunda kalmışlardır. En önemli neden mübadillerin konutlara sığamamasıdır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924.

¹⁰² Melek Baydar ile yapılan görüşme, 16.11.2002.

¹⁰³ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Ocak 1925, Yer No:43.62.2.

¹⁰⁴ Kaynak kişilerin aktardıklarına göre ilk zamanlarda birkaç ailenin bir eve yerleştirildiği olmuştu. Ancak bir süre sonra bu evlerin birkaç mübadil aileye yeterli gelmemesi, mübadillerin kendilerine ayrı evler tahsis edilmesi isteğine yol açmıştı; Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002; Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002.

Örneğin, Mersin'in Nusratiye Mahallesinde oturan bir Girit mübadili, Dahiliye Vekaleti'ne çektiği telgrafta, Mersin'de kendisine verilen evi, üç yüz lira kadar masraf yaparak oturmaya elverişli bir hale getirdiğini; ancak bu evin kendisinden alınarak, on sekiz nüfustan ibaret olan ailesinin ve eşyalarının sokağa atıldığından yakınmaktaydı:¹⁰⁵

Keyfiyet-i mezkure hükümet-i Cumhuriyemizin adil kanunlarıyla olmayacaksa gayri-hak mağduriyet esasen mahv olan efrad-ı ailemin perişanına meydan verilmesi balâda mebusan-ı haneden adem-i tahliyem için seri ve kati emir buyrulmasını arz eden muhacir-i ağızdan gayri ihtiyari çıkar işbu istirhamnamenin merhametle karşılanmasını istida ederim efendim.

Bu sorun vekalet tarafından evin mübadile verilmesi ile çözümlenmişti.¹⁰⁶

Tarsus kazasında Demirhisar (Selanik) mübadillerinden Nalbant Ali Oğlu Ethem'e verilen araziye, kamu yararı gerekçesiyle belediyece el konulması da benzer sorunları yansıtmaktaydı. Bakanlıkça da haklı bulunan yakınmasında Ethem, el konulan arazisinde ev yaptığını ve bu nedenle giderlerinin Dahiliye Vekaletince karşılanmasını istemişti.¹⁰⁷ Mübadillerin kendilerine ev verilmesi ile ilgili istekleri yıllar süren yazışmalara konu olmuştu.¹⁰⁸ Bu tez çalışması sırasında mübadillerle tarafımızdan yapılan görüşmelerde de bu sıkıntı öncelikle dile getirilmiştir. Bir evi birkaç mübadil aile uzun süre paylaşmak zorunda kalmıştır. Mübadillerden, masraf yaparak oturulabilir hale getirdikleri evlerini bile bir süre sonra boşaltmaları istenmiştir.

Rumların bıraktığı taşınmazlara yerleşen mübadillerin konutlarıyla ilgili sorunları uzun yıllar sürmüştür. Paylarına düşenden fazla konut tahsis edilenlerden fazlasının en azından değerinin borçlandırma yoluyla tahsiline gidilmiştir. Örneğin, Giritli Ali Oğlu Mustafa Portakalaki, eşi Pakize'ye verilen Mahmudiye Mahallesindeki Madam

¹⁰⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Aralık 1928, Yer No: 61.175.12.

¹⁰⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Aralık 1928, Yer No: 61.175.12.

¹⁰⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 25 Şubat 1926, Yer No: 47.89.21.

¹⁰⁸ Mersin'de oturan Sakız adası mübadillerinden Fehime Hanım'ın kendisine ev verilmesi ile ilgili istem dilekçesi iki yıl soruşturmaya tabi tutulmuştur. Bkz. BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 12 Ocak 1925, Yer No: 43.62.2.

Sofiya'dan metruk ev¹⁰⁹ ve Giritli Demir Kızı Pembeye verilen aynı mahalledeki Bodostan adlı metruk haneye ilişkin 1933 tarihinde borçlandırma işlemi yapılmıştır.¹¹⁰ Benzer şekilde Rodoslu Şükrü ailesine verilen hanenin sekiz odadan beş odasının da 1875 lira üzerinden borçlandırılmasına 08.11.1944 yılında karar verilmiştir.¹¹¹ Bu durum mübadele ile ilgili sorunların daha sonraki on yıllara taşındığını göstermektedir.

Mersin'de mübadillere verilen Rumlardan kalma evler doğrudan cadde veya sokağa bakan arsa üzerine yapılmıştı. Şehirde Rum ve Ermenilerden kalan evlerin çoğu bir ya da iki katlıydı. Rum evleri haremlik-selamlık geleneğine göre tasarlanmış olduklarından daha çok tek bir ailenin yerleşimi üzerine planlanmıştı.¹¹² Kimi konutlar ise birden fazla ailenin kullanabileceği şekilde düşünülmüştü.

Mübadiller için geldikleri yerlerdeki geniş evlerin yerini alan yeni evlere alışmak hiç de kolay olmamıştır. Rum ve Ermenilerden kalan bu evlerin en güzel örneklerini Mersin'de Uray caddesi, Cami-i Şerif, Kiremithane ve Nusratiye mahallelerinde görmek olanaklıdır. Tüm şikayetlere karşın, yukarıda belirtilen konutlara yerleştirilenler aslında bu konuda diğerlerine göre şanslı olanlardı. Her ne kadar daha önceki alıştıkları ortamlardan ve evlerinden uzak olsalar da en azından başarıları sokacakları bir mesken bulabilmişlerdi.¹¹³

¹⁰⁹ M.K.H.A., 271-V-26-30, Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası.

¹¹⁰ M.K.H.A., 271-V-26-30, Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası.

¹¹¹ M.K.H.A., 271-V-26-30, Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası.

¹¹² Mersin evleri çoğunlukla kesme taştan inşa edilen konutların bazen ilk katı veya çıkmaları bağdadi teknikle yapılmıştır. Kesme taştan yapılan bu evlerin çoğunun kuzeye veya doğuya bakan bir bahçesi veya bir hayatı bulunmaktadır. Özellikle Uray caddesi çevresindeki yoğun ticaret dokusu içinde yer alan iç sofalı evlerde görünür bahçe ve hayat kısımları, çok büyük olmamakla birlikte, yaşamın önemli bir alanını oluşturmaktadır. Kiremithane mahallesindeki dış sofalı evlerde ise, bahçe evin kapalı bölümlerinden daha büyük tutulmuştur. Genellikle iki katlı olan Mersin evlerinde katlar arasında bağlantı yoktur. Yani her katta ayrı bir aile oturmaktadır. Bkz. *Mersin Evleri*, Yayına Hazırlayan: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.45

¹¹³ Örneğin, Sokrati Mavrumatiden metruk ev Giritli Mustafa ve eşi Hatice, Kerim Oğlu Selim, Hüseyin kızı Selimeye 13.04.1936'da verilmiştir. Bkz. *D.H.K.D., Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası*, 271-V-26-30.

Mersin'in Tarsus Kazasında da mübadillere aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterildiği gibi Rumlardan kalma genelde bir ya da iki odalı evler dağıtılmıştır.¹¹⁴

Konutun Yeri	Konut Sayısı	Konutun Yeri	Konutun Sayısı
Bağlarbaşı Mah.	2	Küçükminare Mah.	8
Bilinmeyen	2	Molla Kerim Mah.	2
Camialtun Mah.	3	Musalla Karyesi	14
Caminur mah.	73	Pilak Mah.	1
Debbehane Mah.	11	Şehit Kerim Mah.	113
Ekinci Karyesi	2	Teker Mah.	4
Eski Arsa mah.	1	Tele? Mah.	2
Eski Ömerli Mah.	1	Yeni Ömerli Mah.	5
Eskici karyesi	16	Yenice Mah.	1
İnceark Mah.	24		
TOPLAM	186		

Tablo 19

Mersin Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Konutlar ve Yerleri

Ülke genelinde mübadillere, vekaletle bağlı iskan komisyonlarınca dağıtılan ev sayısı 88.700'dü. Bu sayının içinde, terk edilmiş Rum evlerinden başka, terk edilmiş Ermeni evleri de bulunmaktaydı.¹¹⁵

1923-1933 yılları arasında tüm göçmenler için yapılan konut sayısı 103.586'dır. 1923-1924 yılları arasında gelen yüz bine yakın mübadil ailesi için ise 66.872 konut yaptırılmıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ Mersin Köy Hizmetleri Arşivi (M.K.H.A.), Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl: 1340/1924.

¹¹⁵ İskan Tarihçesi, s.137-138.

¹¹⁶ Geray, a.g.m., s.24.

IV. Geçimin ve Üretimin Sağlanmasına Yönelik Çabalar ve Karşılaşılan Sorunlar

IV. 3.1. Mülkiyet İlişkilerinin ve Yapısının Korunması Sorunu

Mübadillerin yerleştirilmesi için Rumlardan kalan taşınmaz malların kullanılabilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, hükümetçe bu taşınmazların işgal edenlerden ya da bir şekilde kullananlardan geri alınması, mübadillere karşı yerli halk arasında ilk tepkilerin oluşmasına neden olmuştu. Mübadeleden önce hükümet, Rumların terk ettikleri toprakları mümkün olduğunca çabuk işletmek ve ekonomik anlamda zarara uğramamak düşüncesiyle bunları kiralamıştı. Ancak, mübadillerin Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla buraları işgal eden yerli kişilerden sahip çıkıp korudukları, ekip biçtikleri arazilerden çıkmalarının önlenmesi onların büyük tepkisine yol açmıştı. Bütün bunlara, Rumlardan kalan toprakların yerli halk tarafından kullanılmasına geçiren yerel unsurların da durumlarını korumak adına gösterdikleri tepki eklenince olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır.

Bütün bu sorunlara karşın Rumlardan geriye kalan taşınmazların mübadillere dağıtılması için gerekli hazırlıklara başlanmış, bu toprakları tasarruflarında bulunduran ya da işgal etmiş olan şahısların elinden nasıl alınacağı ve bu toprakların mübadillere hangi yöntemlerle dağıtılacağı çeşitli yönetmeliklerle belirlenmişti. Yönetmelikler doğrultusunda toprakların dağıtımına başlanmasına karşın yine de mülkiyet ilişkilerinin belirli bir mertebede tutulup korunması hiç kolay olmamıştı. Çünkü mübadillere taşınmazların dağıtımı, beraberinde ardı ardına sorunları da doğurmuştu.

Bütün sorunlara karşın, mülkiyetin korunmasında eşit dağıtım yerine adalet düşüncesinden hareketle mülkiyet ilişkisinin korunmasına ve Yunanistan'da oluşmuş olan mülkiyetin Türkiye'de de devam ettirilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

IV. 3.1.1. Arazi Dağıtımına İlişkin Sorunlar

Mübadele Anlaşması gereği, mübadillere Yunanistan'daki malına karşılık mal verilecekti. Bu yüzden de önce Yunanistan'da komisyonlar oluşturulup, Türkiye'ye gelecek göçmenlerin mallarının tespiti yapılmıştı. Ancak bu tespitler sağlıklı gerçekleştirilememiş ve Türkiye'ye mübadiller geldikten sonra ellerindeki mal beyannameleri esas alınmadan kimine az kimine çok mal verilmesi gibi şikayetlerle karşı karşıya kalınmıştı.¹¹⁷

Türkiye'den ayrılan Rumlar Türkiye'ye gelen mübadillerden iki kat fazla olmasına karşın, bırakılan taşınmaz açısından, aynı oranı yakalamak mümkün olmamıştır. Çünkü, Türkiye'ye gelenlerin içinde tarımla uğraşanların oranı %90'a yaklaşırken, Türkiye'den ayrılan göçmen Rumların ancak %30 kadarı tarımla uğraşan kişilerdi.¹¹⁸ Kısacası, giden Rumların bıraktığı toprakların gelen göçmenlere dağıtılmasının dahi gereksinimleri karşılayamayacağı ortadaydı.

Mübadillerin yerleştirilmesiyle uğraşılan günlerde bu insanların nasıl geçinecekleri sorunu da çözüme kavuşturulmayı beklemekteydi. Bu amaçla mübadillerin iskan işlemleri devam ederken, bir yandan da geçimlerini sağlayabilecekleri işe kavuşmaları için yoğun çaba harcanmaktaydı. Mübadilleri bir an önce üretici duruma getirmek için, üretim araçlarının dağıtımında önemli adımlar atmak gerekiyordu. Bu doğrultuda, tarımla uğraşanlara tarım arazisi dağıtılmalıydı.¹¹⁹ Türkiye'den ayrılan

¹¹⁷ Semahat Bozdoğan ile yapılan görüşme, 27.02.2003; "12 dönüm tarla ne yapar adama. Kalabalık olursa 70 dönüm verirler. Nüfus sayısına göre. Ananla babamın çok malı varmış." Osman Oğuz ile yapılan görüşme, 9.05.2003; "Yani böyle haksızlıklar da oldu. Herkes malının karşılığını alamadı."

¹¹⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.71; Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.79.

¹¹⁹ Cumhuriyetin kurulduğu yıllara ait bilgiler, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığını ve tarımla uğraştığını ortaya koymaktadır. Gerek faal nüfusun sektörlere dağılışı, gerekse bu sektörlerin GSMH içindeki payları, 1920'lerin Türkiye'sinde tarımın büyük bir ağırlık taşıdığını göstermektedir. İmparatorluktan

Rumların bıraktığı, tarla, bağ, bahçe, fabrika ve tohumluk, tarım araç-gereci, atölye tezgahları bu aşamada gerekliydi.¹²⁰

Bu çerçevede, köylere yerleştirilenlere Rumların bıraktığı toprakların verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak, iş uygulama aşamasına geldiğinde ortaya yeni sorunlar ve onlara bağlı sıkıntılar çıkmaktaydı. Ayrıca, tapulu arazilerin terk edilmiş arazi diye mübadillere dağıtılması, beraberinde yerli halk ile mübadiller arasında anlaşmazlıkların çıkmasına neden oluyordu. Doğan Avcıoğlu'na göre durum verimliliği de etkilemişti:

Topraksız köylüye, yahut muhacirlere devlet tarafından toprak verilen yerlerde köylü uzun seneler arazinin bataklıklarını kuruttuktan, araziye imar ve islah ettikten sonra bir gün işlediği arazinin bir sahibi ile karşılaşmakta ve toprak sahibi, toprağın kendisine ait olduğunu iddia ederek işlenmiş islah, edilmiş araziye köylüden alarak köylüyü ortakçı olarak kullanmaktadır. Köylü, senelerce emek sarf ederek işlediği toprağın böyle bir kaleme elden gittiğini görünce bir daha toprakla, mahsulle alakadar olmuyor herhangi bir yeniliğe karşı pasif kalıyordu. Bundan maada, bu akıbeti gören diğer köylüler de edindikleri toprakları islahtan çekiniyorlardı.¹²¹

Mübadillerin gelmesiyle birlikte, konut konusunda yaşanan bunalım, terk edilmiş tarla, bağ ve bahçe paylaşımında da ortaya çıkmıştı. Çünkü, terk edilen taşınmazlar büyük çapta kalanların saldırısına ve yıkımına uğramıştı. Bunu önlemek için malların önemli bir kısmının Maliye Vekaleti tarafından, belli bir zaman süresince kiraya verilmesi yoluna gidilmişti. Bu yolla bazı değerli malların korunması sağlanmıştır. Bu tür mallara önemli oranda para yatıran ve emek harcayan kişilerden, bu mallarını geri almak amacıyla kira sözleşmesine son verilmek istendiği görülmekteydi. Bu politikaya karşı çıkan oldukça

devralınan üretim biçimi de tarıma dayalı idi. Bkz. Yalçın Acar, *Tarihsel Açıldan Türkiye Ekonomisi ve İzlelenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1991, s.10; İmparatorluğun sınırları içinde bulunan tarım arazisinin 5.4 milyon hektar dolayında olduğu tahmin edilmiştir. Bunun %80'inin kapsayan bölümünde tahıl, %7'sinde sebze, %7'sinde sanayi bitkileri, %4'ünde meyvecilik üretimi yapılmaktaydı. Bkz. Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No:46, Ankara, 1983; 1927 tarım sayımı sonuçların da ise bitki üretiminde tahılların payı 39.1 milyon dönümdür. Bu da 43.6 milyon dönüm olarak saptanan toprakların toplam ekili alanlarının %89.5'ine denk düşmektedir. DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973, s.18.

¹²⁰ Arı, a.g.e., s.130.

¹²¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün- Yarın*, Bilgi Yayıncılık, Ankara, 1968, s.231.

güçlü sesler duyuluyordu. Bu sesler yüzünden, terk edilmiş taşınmazların boşaltılması çabaları yeterli oranda başarılı olmadı. Kamuoyundaki genel kanı, bu malların gelen mübadillere ait olduğu, ama kiralayanların da haklı olduğu idi.¹²²

Bu sorunlar nedeniyle, mübadillerin bir kısmının yerleşim hakkında vazgeçerek topraklarını terk etmesi bu toprakların bir süre sonra, güçlü toprak sahiplerinin eline geçmesine yol açmıştır.

Dönemin belgelerinde bu durum “*fuzulî işgal*” olarak adlandırılıyordu. Bir mübadilin anlattıkları da Rumlardan kalan toprakların güçlü toprak ağalarınca sahiplenildiğini ve yeni gelenlere bu toprakların verilmesini engellemeye çalışıldığını göstermektedir: “Bir takım ağalar orada toprağınız, malınız yok idi; ancak burada varmış gibi mal talep ediyorsunuz dediler. Oradaki mal yalnız fındık satsam geçimimi sağlarım. Biraz kestane, biraz ceviz, ne deyim gari, her şey vardı. Yalnız portakal yoktu.”¹²³ Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi işgal edilmiş Rum taşınmazlarının mübadillere verilmesi için işgalcilerin elinden alınmasına direnç vardır.¹²⁴ Rumlardan kalan arazileri kiralamış ya da işgal etmiş olanların ekip biçtikleri, sahip çıkıp korudukları arazilerden çıkmalarının istenmesi de mübadillere karşı varolan tepkileri iyice arttırmıştı.

Mübadillere arazi dağıtımı 6 Temmuz 1924 tarihli talimatname ile gerçekleştirilmişti.¹²⁵ Talimatnamede, mübadil göçmenlere ekilebilir toprak ve meyve ağaçlarının “adiyen” dağıtılacağı öngörülüyordu. “Adiyen” teriminden kasıt, mal

¹²² Arı, a.g.e., s.133.

¹²³ Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

¹²⁴ “Cumhuriyet döneminde göçmenlere verilecek Rum ve Ermeni metruk mallarının, bölgelerin zengin eşrafi ve memurları tarafından çeşitli hilelerle elde edilmesi hem göçmenleri, hem de yerli halkı mağdur etmiştir. Buna, dönemin hükümeti göz yumarak bir bakıma bu malları yağmalamıştır.” Bkz. Mehmet Çanlı, “Mübadele Dosyası Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1994, S.130, s.247.

¹²⁵ “*Emval-i Gayr-ı Menkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-ı İskanı Haiz Muhacirine Suret-i Tevziini Mübeyyin Talimatnamenin Mer’iyete Vaz’ına Dair talimatname*”; *Düstur*, III. tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.648-654; *İskan Tarihçesi*, ss.29-32.

dağıtımında her türlü ihtimale karşı önlem alınarak malların bir kısmının dağıtılmasıydı. Bunun nedeni Türkiye'deki giden Rumlara ait toprakların, Yunanistan'dan gelen mübadillerin bırakmış oldukları topraklardan az oluşuydu. Mübadillere, Yunanistan'da terk etmiş oldukları mallarına karşılık Türkiye'den mal verilmesi, iki aşamalı bir süreçle sokuldu. Mübadillere geçici oranda mal verilecek, geçimleri bir dereceye kadar sağlanacak ve böylece terk edilmiş malların tahrip olmasının önüne geçilecekti.¹²⁶ Buna göre her vilayet ve kaza merkezinde vali ya da kaymakamın başkanlığında birer mal dağıtım komisyonu oluşturulmuştu. Söz konusu komisyonlar ilk başta, paylaşılacak arazinin sınırlarını belirliyorlar, terk edilmiş mallar üzerinde hak iddia edilecek olursa, kullanım belgelerine göre kanıtlanmasını isteyebiliyorlardı. Genelge gereği komisyonlar arazilerin krokisini belirlemiş; arazileri verimlilik açısından “yüksek [çok verimli], orta [orta verimli] ve alçak [az verimli]” olmak üzere üç dereceye ayırmışlardır. Derecelendirilen arazinin kaç kişilik ailenin geçimi için yeterli olabileceği saptanacak ve dağıtım da kura ile yapılacaktır. Ortalama beş nüfustan oluşan bir çiftçi ailesine, verimlilik derecesine; büyük kentlerde iskele, tren istasyonlarına uzaklıkları gibi niteliklerine göre dağıtılan mallar, şu şekilde belirtilmiştir.¹²⁷

Arazi	Asgari (dönüm)	Azami (dönüm)
Yüksek	50	75
Orta	75	100
Alçak	100	140
Tütün	(verimliliğine göre)	
Birinci mevki	12-15 dönüm (Samsun, Bafra gibi.)	
İkinci mevki	15-20 dönüm (İzmir, İzmit gibi.)	

¹²⁶ TBMMZC, D.II, İÇ.II, C.VIII/1, Ankara, 1975, s.790.

¹²⁷ *Düster*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.651-652; *İskan Tarihçesi*, ss.29-31.

Sebze Bahçeleri

Büyük şehirler ve civarı	5-10 dönüm
Uzak yerler	10-15 dönüm

Bağ (Dönüm olarak)

Birinci derecede yerler	6-10 dönüm
İkinci derecede yerler	10-15 dönüm

Zeytinlik (Ağaç olarak)

Birinci derecede yerler	100-120 ağaç
İkinci derecede yerler	120-150 ağaç
Üçüncü derecede yerler	150-200 ağaç

Yönerge, mübadillerin aynı değer ve özelliğe sahip arazi ve ağaçtan almasını koşul olarak belirtmekte; bir mübadil ailesinin diğerlerinden fazla ya da eksik arazi almamasına özen gösterilmesini vurgulamaktaydı. Ailelerin aldığı mallar arasındaki fazlalık ya da eksiklik ancak nüfus sayısına göre değişmekteydi. Ailenin nüfusu beşten fazla olduğunda, her kişi için “ala” araziden 8-10, “evsat” araziden 10-15, “edna” araziden 2-3, bağ ve bahçeden, 1,5-3 dönüm, zeytin ağaçlarından da, 20-30 adet fazla verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁸ Yine genelge, her mübadil ailesi için harman yeri ayrılması olanağı yoksa komisyonun köy nüfusunun gereksinimine göre uygun yerlerde ve yeteri oranda ortak harman yeri ayırmasını şart koşuyor; bunu köy adına kayıt yapıp köyün malı olarak vermeyi uygun görüyordu.¹²⁹

Bu bağlamda sıra, ilgili komisyonlar tarafından sınırları çizilen ve verimlilik esasına göre nitelikleri belirlenen toprakların dağıtımına gelmişti. Mersin’de arazi dağıtımı ile ilgili uygulamalar, şehir ve kazalara da çiftçi mübadillerin yerleştirildiğini ortaya koymaktadır. Gelen mübadillerin büyük bir kısmı çiftçi ve toprağa bağlı olduğundan mal

¹²⁸ *Düster*, III. Tertip, C.V, Ankara 1969, s.652.

¹²⁹ *Düster*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.650-653.

dağıtımında toprak önemli yer tutmaktaydı ve bunların üretici bir konuma getirilmesi için de kendilerine arazi dağıtılması gerekiyordu. Mersin Osmaniye mahallesinde ve Yuvanaki çiftliğinde iskan edilen Selanikli mübadiller de vilayet yetkililerinden geçimlerini sağlamak için arazi isteminde bulunmuşlardı. Örneğin, 1924'te Selanik Demirhisar kazasından gelen mübadil Halil Süleyman ve dört kişiden oluşan ailesi, Yuvanaki çiftliğinde 2 dönüm bahçe yeri, 32 dönüm tarla verilerek yerleştirilmiştir.¹³⁰

Uygulama genellikle yönergede belirtilen ilkelere göre gerçekleştirilmişti. Her yöre için yörenin tarım uzmanlarının düşünceleri alınarak bir aileye, her türden ne kadar arazi verilmesi gerektiği tespit edildiği ve kura ile dağıtımın yapıldığı görülmektedir.¹³¹ Örneğin Tarsus'ta mübadillere merkezdeki mahallelerde sadece konut verilmiş, merkezde ekilebilir arazinin sınırlı olması nedeniyle, toprak dağıtımı civar köylerde bulunan bağ, bahçe, tarla yerinin saptanmasından sonra gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde, kullanılmaz durumda bulunan tarla, bağ ve bahçelerin mübadiller tarafından ekilip biçilmesi sağlanmıştır.¹³² Aşağıdaki tabloda Tarsus'ta mübadillere dağıtılan tarla cinsinden arazinin yeri ve miktarı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.¹³³

Arazinin yeri	Miktarı (Dönüm)	Arazinin yeri	Miktarı (Dönüm)
Ağzıdelik	572	Hasanağa	275
Ahmet	60	Hasanağa	25
Alifakı	235	Kalburcu	599.5
Arıklı	80	Karadelik	60
Avadan	118	Karadirlik	150
Bağlarbaşı	270	Karafakı	130
Balluca	437	Karangöz	67
Baltalı	94	Kargulu	82
Bavram	10	Kefeli	1.192
Bilinmeven	253	Kızhövüğü	150

¹³⁰ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: A-148; M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri 15, No:1, Yıl:1340/1924.

¹³¹ *Düster*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.650.

¹³² M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri 15, No:1, Yıl:1340/1924.

¹³³ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl:1340/1924.

Budaki	76	Kızılyarda	40
Camimanda	90	Kökmusalı	80
Camiminare	30	Kölemusalı	208
Candıra	300	Köseusalı	60
Carpili	883	Resadiye	824.5
Catalca	440	Rodos	36
Catalca	35	Sarıbrahim	60
Catalcı	190	Tekerliviran	82
Cöplü	887	Tekfur	340
Deliminnet	45	Tezir	60
Ekici	244.5	Terzin	97.5
Eskici Karyesi	2.077	Tizenk	190
Evcı	126	Tizenk	1.025
Hacılar	105	Tizyenli?	285
Halitağa	717.5	Yaramıs	146
		TOPLAM	12.456

Tablo 20

Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Tarla

Tarla dışında dağıtılan diğer arazi miktarı ise şöyledir: ¹³⁴

Arazinin yeri	Arazinin Cinsi	Miktarı (Dönüm)
Zebir	Bahçe	165
Bağlarbaşı	Bahçe	8060.5
Deremevkii	Bahçe	30
İstasyon civarı	Bahçe	26.5
Kancık kapı	Bahçe	15
Kartalyaka Karyesi	Bahçe	33
Tek e Mah.	Bahçe	5
?	Bahçe	25
Bağlarbaşı	Bahçe yeri	176
Camimanda	Bahçe yeri	50
Kartalyaka	Bahçe yeri	12
Bağlarbaşı	Bağ	210
Kalburcu Karyesi	Bağ	56
İstasyon civarı	Bağ	7
TOPLAM		8.871

Tablo 21

Tarsus Kazasında Mübadillere Dağıtılan Bağ ve Bahçe.

Bu iki tabloda da görüleceği üzere, mübadillere Tarsus'ta 12.456 dönüm tarla, 8.871 dönüm de bağ ve bağ yeri dağıtılmıştır.

Köylere yerleştirilenlerin yanı sıra, merkeze yerleştirilen mübadillere arazi dağıtımının yapılabilmesi için de şehir içinde ve şehre bağlı yerlerde bulunan terk edilmiş arazilerin belirlenip haritalarının oluşturulması öncelikliydi. Örneğin Mersin'de Yuhan Viktorya Haçkiyon'a ait hanenin işgal zamanında yıkılmış olduğu Mersin Valisi'nce Dahiliye Vekaleti'ne 4 Mayıs 1927'de bildirilmişti. Karşılıklı yazışmalar sonucunda, Haçkiyon'un arsası emval-i metruke kabul edilmiş ve mübadillere dağıtılması kararlaştırılmıştır.¹³⁵

Taşınmazların dağıtımında çeşitli itirazlarla da karşılaşmıştır. Örneğin, Milli Mücadele sırasında, Anadolu'dan Yunanistan'a iltica edip Atina'da ölen Haralom Şatır'ın İstanbul'da kalan varisleri, mübadeleye tabi olmadıklarını belirterek, Mersin'de bulunan mallarının göçmenlere dağıtılmasına karşı çıkmışlardır. Ancak, savaş sırasında Şatır'ın Türkiye'yi terk etmesi ve varislerinin de Türk tebaası olması nedeniyle malları mübadillere dağıtılmıştır.¹³⁶

Mersin merkez kazada büyük bir kısmını Girit'ten gelenlerin oluşturduğu mübadillere toprak dağıtımı, genellikle iskan edildikleri mahallelere yakın yerlerde yapılmıştır. Ancak, yerleştirildikleri bölgedeki arazinin yeterli olmaması durumunda, yakın köylerden arazi dağıtımına yoluna gidilmiştir. Arşiv kayıtlarından derlediğimiz verilere göre hazırlanan aşağıdaki iki tablo Mersin'de mübadillere dağıtılan arazi hakkında bilgi vermektedir.¹³⁷

¹³⁴ M.K.H.A., *Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15*, No:1, Yıl:1340/1924.

¹³⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 26 Mayıs 1927, Yer No: 53.124.35

¹³⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 4 Şubat 1929, Yer No: 62.179.17.

¹³⁷ D.H.K.D., 1(13), 271-V-26-30.

MÜBADİLİN ADI	BAHÇE-TARLA-ARAZİ	EV	YERİ
Hüseyin Oğlu İsmail ve Eşi	200 m ²		Bahçe Mahallesi
Derviş Oğlu Bilal	30 Dönüm Tarla		Bekirle Köyü
İbrahim Oğlu Mehmed	25 Dönüm Tarla		Karaduvar Köyü
İbrahim Oğlu Ali ve eşi Ziver	7 Dönüm Bahçe		Bahçe Mahallesi
Rıdvan Oğlu Hüseyin		1 ev	Nusratiye Mahallesi
Kara Ali Oğlu Selim ve eşi	240 m ²		Kiremithane Mahallesi
İsmail Oğlu Fazıl		1 ev	Mahmudiye Mahallesi
Ali Oğlu Hüseyin ve eşi	Yarım Depo		Cami Şerif Mahallesi
Çelebi Oğlu Arap		Nısf Hane	Mahmudiye Mahallesi
Yunus Oğlu Bekir		Hane	Bahçe Mahallesi
Müteveffa İbrahim Oğlu	Tarla ?		İhsaniye Mahallesi
İsmail Ceyran ve eşi Sıdika		Kargir ev	Mahmudiye Mahallesi
Selim Oğlu Hüseyin Cadun		Ahşab ev	Mahmudiye Mahallesi
Haydar Oğlu Aliye	5 Dönüm Bahçe		Bahçe Mahallesi
Salih Oğlu Hasan ve Kamer'e		1 ev	Kiremithane Mahallesi
Haydar Oğlu Ali		1 ev	Mahmudiye Mahallesi
Müteveffa Ahmet Muhtar		Mağaza	Mahmudiye Mahallesi
Ali Oğlu Mehmed ve eşi		Hane	Kiremithane Mahallesi
Filizkal ve ailesine		1 ev	Mesudiye Mahallesi
Cemale Pula Lakablı Nasibe	200m ² Arsa		Bahçe Mahallesi
Edhem kızı Sıdika'ya		1 ev	Cami Şerif Mahallesi
Hüseyin Batunaki 3 torunu	25 Dönüm Tarla	1 ev	Mahmudiye Mahallesi
Zehra Yapıkoçpula		4/1 ev	?
İbrahim Hakkı Efendi	2 Mağaza	1 ev	Nusratiye Mahallesi

Tablo 22

Girit Mübadillerine Dağıtılan Arazi ve Ev

MÜBADİLİN ADI	VERİLEN ARAZİ	EV	İSKAN YERİ
Sefer Oğlu Ahmet Hoca	23 Dönüm Bahçe	1 ev	Osmaniye Köyü
Ömer Çavuş Oğlu Hasan		1 ev	
Ahmet Oğlu İsmail ¹³⁸	15 Dönüm Tarla	Nısf ev	
Osman Oğlu Mehmet	32 Dönüm Tarla	1 ev	
Hüseyin Ali Oğlu Ahmed	1 Dönüm Bahçe	1 ev	
Abdullah Oğlu İbrahim	3 Dönüm Bahçe	1 ev	
Talip Oğlu Hüseyin	23 Dönüm Bahçe	1 ev	
Mehmet Oğlu Naim	4185 m ² Tarla	1 ev	
Bedevi Oğlu Hasan	5 Dönüm Tarla	1 ev	
Davut Oğlu Mehmed	3530 m ² Bahçe	1 ev	
Ali Oğlu Ahmed Pilak	15 Dönüm Tarla		
Osman Oğlu Hasan	10 Dönüm Tarla	1 ev	
İbrahim Oğlu Ali Orun		1 ev	Tarıkus-Cami Nur
Hüseyin Çavuş Oğlu	4 Dönüm Bahçe	1 ev	

¹³⁸ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: İ-43, 8/688.

Hasan Oğlu İsmail	1 Dönüm Bahçe	Nısf ev.	
İbrahim Seçkin ¹³⁹	2 Dönüm Bahçe		Bahçe Mahallesi
Hacer Rüstem ¹⁴⁰	70 Dönüm Tarla		Mersin Yalınayak Köyü.

Tablo 23

Demirhisar'dan Gelen Mübadillere Dağıtılan Arazi, Bağ ve Bahçe

Mersin ve kazası Tarsus'ta, mübadillere arazi dağıtımında yönergede belirtilenlerden farklı bir ölçüt uygulandığı görülmektedir. Mal dağıtımında hane yerine nüfus göz önüne alınmış, ancak ev ve arsalar hane üzerinden verilmiştir. Zeytin olmayan köylerde genellikle kişi başına 10 dönüm tarla verilmiştir. Mal dağıtımının nüfusa göre gerçekleştirilmesi kuralının uygulanmadığı da olmuştur. Örneğin, Tarsus'ta bazen hane nüfusu beş kişi kabul edilerek, hane başına 50 dönüm tarla verildiği de görülmüştür.¹⁴¹

Mübadillerin yerleştirildikleri köyün arazisinin fazla olan kısmının kullanım ve tasarruf hakkı sonraki tarihlerde diğer komşu köye yerleştirilen göçmenlere verilmiştir. Örneğin Demirhisar (Yuvanaki çiftliği) köyü ihtiyar heyeti, komşu köy Kürkçü köyünün kendilerine verilen tarlaları işgal ettiğini söyleyerek, bu haksızlığın giderilmesini istemiştir. Tevzi-i Arazi Komisyonu söz konusu yere giderek köyler arasındaki toprak anlaşmazlığını çözmeye çalışmıştır.¹⁴² Sonuçta, Demirhisar'da 300 dönümlük bir toprak parçası hazineye devredilerek Bulgaristan göçmenlerinin kullanımına ayrılmıştır.¹⁴³

Emlak ve arazi dağıtımının düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için mübadillerin ellerindeki kullanım senetlerinde kayıtlı malın cinsi ve değerinin bilinmesi önemliydi. Bu doğrultuda mübadilin yerleştirileceği bölgede uygun değerlere sahip terk

¹³⁹ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: İ-482, 70-1749.

¹⁴⁰ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: A-32.

¹⁴¹ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan Edilen Mübadillere Ait Defter 15, No:1, Yıl:1340/1924.

¹⁴² M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30.

¹⁴³ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30.

edilmiş mal bulunup bulunmadığının saptanması gerekmekteydi.¹⁴⁴ Her ne kadar, vakıfname, mülkname, ilam, temessük gibi tasarruf belgeleri, mübadillerin ellerinde bulunsa da bunların büyük çoğunluğu değersizdi. Mübadillere ait emlak, çoğunun dedesinden kalmaydı. Onlardan kalan kayıtlı mallar bile “intikal” işlemi görmemişti. İşlem tarihleri bilinmediğinden genel kayıtlardan malın değerinin tam olarak bilinmesi olanaksızdı. Mersin’de bu şekilde kişilerin ellerinde bulunan tapu kayıtlarının çok sağlıklı olmaması birçok anlaşmazlığa yol açtı. Örneğin, Demirhisar mübadillerinden İbrahim Keyha’ya Yuvanaki çiftliğinde verilen 6480 ve 7375, 6755m²’lik topraklar 1951 yılında yeni gelen Bulgaristan göçmenlerine dağıtılmıştır.¹⁴⁵

Giritli mübadil Haydar Doğruer’in anlattığına göre, Mersin arazi tevzi memurluğunca bazı mübadillere hakkından fazla, bazısına ise daha az arazi verilmesi ya da iki mübadile aynı anda bir arazinin verilmesi gibi, yasal düzenlemelere ters uygulamalar da görülmüştür.¹⁴⁶

Bir yere yerleştirilecek göçmenlerin sayısı, konut sayısına bağlı olmayıp yerleştirmeye elverişli arazinin büyüklüğüne ve verim derecesine göre belirleniyordu. Adiyen iskan edilen mübadillere, tefviz yoluyla mal verilirken ilk önce borçlarının hesaba katılması, mübadeleye tabi olmayan göçmenlere verilecek olan emlak ve arazi bedellerinin aile reisleri namına borç olarak kaydedilmesi ve verilen emlak, arazi ve ağaçlar için geçici kullanım belgesi düzenlenmesi yönetmelik gereği idi.¹⁴⁷ Bu yönetmelik ile Tarsus Heyeti idaresi tarafından toprağa gereksinimi bulunan Selanik muhacirlerinden Ahmet’e 193 dönüm verilmesi 30 Ekim 1926 tarihinde kararlaştırılmıştır. Ancak bu defa da, mübadile

¹⁴⁴ Samsun’da şehir ve kasabalara göçmenleri yerleştirmek için pratik çözüm olarak şehirdeki çiftçilere fuzuli işgal altında bulundurulmuş arazinin dağıtıldığını görüyoruz. Bkz. İpek, a.g.e., s.108.

¹⁴⁵ *M.K.H.A., D.H.K.D.*, 2, 271-V-26-30.

¹⁴⁶ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

¹⁴⁷ *İskan Tarihçesi*, ss.29-31.

verilen arazi ile ilgili bir işlem yapılmadığından bu tarla Adana'da oturan Selanik mübadili Tayyar Bey'e verilmiştir. Diğer mübadile de Tarsus'ta bir arazi borçlanma yoluyla verilmiştir.¹⁴⁸

Mübadiller yerleştirilecekleri köyün arazisinin yeterli olmaması durumunda, başka bir vilayete gönderiliyorlardı. Örneğin, önce Mersin Yuvanaki çiftliğinde iskanları düşünülen Serezli mübadillerin bir kısmı, hem burada hem de Mersin merkezde arazi ve konut kalmaması nedeniyle Gaziantep'e gönderilmişlerdir.¹⁴⁹ Gaziantep'e yerleştirilen bu mübadiller akrabaları Mersin Yuvanaki'de kaldığı için yıllar sonra tekrar Gaziantep'ten Mersin'e gelmişlerdir.¹⁵⁰

İskan bölgesini terk ederek Mersin'e gelen ya da Mersin'de yerleştirilmesine karşın bulunduğu yeri beğenmeyerek başka bir yere, akrabasının yanına da olsa, giden mübadillere mal verilmemiştir. Bu durumda olan mübadiller, ancak 7 Nisan 1926 tarihinde bu yasanın kaldırılması ile mal alabilmişlerdir.¹⁵¹

Mübadillerin yerleştirilmesinde yapılan en büyük yanlış, mübadillerin uğraşı alanları dışındaki bölgelere yerleştirilmelerinden kaynaklanan ürün kaybıydı. Ayrıca mübadillerin terk ettikleri malların yazılı olmayanlarının değerinin saptanması gerekiyordu. Bu zorunluluk mal dağıtımının uzamasında önemli etkendi. Bununla birlikte mübadillerin getirdikleri mal bildirim beyannamelerinin arazi ve mal dağıtılırken değerlendirmeye alınmadığı da olmuştur. Giritli mübadil Seniye Koraltan'na göre uygulama şöyleydi: "Getirdiğimiz beyannamelere karşılık para vermeye kalktılar. Ama

¹⁴⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 23 Kasım 1926, Yer No: 50.106.9.

¹⁴⁹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 5 Ocak 1926, Yer No: 47.87.9.

¹⁵⁰ İsmail Demir ile yapılan görüşme, 25.09.2002.

¹⁵¹ Yasa ile ilgili bkz. *İskan Tarihçesi*, s.48. Göçmenler 2510 sayılı İskan Kanununun 30. Maddesi gereği borçlu veya borçsuz iskan yoluyla aldıkları gayr-ı menkul emvali on yıl süreyle hiçbir şekilde satamayacak, bağışlayamayacaktı.

hiçbir zaman geçerli olmadı. Babam karşılığını alamadı. Malı olmayana da mal verdiler.”¹⁵²

Mübadillerin toprak dağıtımını sırasında mallarının tam karşılığını alamadıkları yönündeki yakınmalarını dil bilmeme yüzünden yaşadıkları sıkıntılar izlemiştir. Mersin’de göçmenlere toprak dağıtılırken Türkçe bilmeyen Giritli mübadillerin bilenlere oranla daha az toprak aldıkları görülmüştür.¹⁵³ Anlattıklarını dinlediğimiz kişilere göre bunun tek nedeni, Türkçe’yi bilmediklerinden dertlerini yeterince ifade edememeleridir. Giritli mübadil Necati Tütüner de¹⁵⁴ dil bilenlerin bilmeyenlere göre daha fazla mal aldıklarını söylemektedir. Diğer mübadillerin anlattıkları da bu iddiayı doğrulamaktadır.¹⁵⁵

Çağlar Keyder’e göre ise, Rumlardan geriye kalan toprakların çok düşük fiyatlarla hemen satın alınması ya da bu topraklara zorla el konulması söz konusudur. Her iki durumda da sahnede olanlar yerel güçlü toprak sahipleridir. Üzerinde resmi bir yerleşim olmayan toprakların hemen yerli halka satılması, toprağın birkaç toprak sahibinin elinde yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁵⁶

Geray’ın saptamalarına göre, mübadillere Türkiye genelinde 1923-1933 yılları arasında (157.736) hane, hane başına ortalama 29,6 (40 dönüm) dekar olmak üzere 6.258.928 dekar kültür toprağı dağıtılmıştır. Fakat, bu toprakların bu şekilde küçük parçalara ayrılması arazinin verimini azaltıcı bir etken olmuştur.¹⁵⁷ Mübadillere arazi

¹⁵² Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

¹⁵³ Arazi dağıtımında benzer sorunların Bursa’ya iskan edilen Giritli göçmenler arasında da yaşandığı anlaşılıyor. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa’da Mübadele, (1923-1930) Yunanistan Göçmenleri*, İstanbul, 1999, s.111.

¹⁵⁴ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002.

¹⁵⁵ “Benim annemgile 8 dönüm Karacailyas’ta vermişler. Ev vermişler. Dil bilmediklerinden ellerinden geri almışlar. Dil bilmemenin getirdiği sıkıntılar olmuş.” Saadet Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002; “Dil bilmemesi nedeniyle iş bulamıyorlardı. Girit’te malı olmayana neler verdiler neler, dil bilemem yüzünden.” Melek Baydar ile yapılan görüşme, 16.11.2002.

¹⁵⁶ Keyder, a.g.e.s.39.

¹⁵⁷ Cevat Geray, *Türkiye’de Göç ve Göçmenler Meselesi-Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1962, ss.56-57.

dağıtımını sırasında yapılan harcamalar ise, 1925'te 165.370, 1926'da 67.593, 1927'de 106.704, 1928'de 30.509, 1929'da 192.258 liradır.

IV.3.1.2 Taşınmazların Eşdeğerliliklerinin Saptanmasına (Tefviz İşlemi)

İlişkin Uygulamalar ve Sorunlar

Mübadiller, iskanlarına göre istihkaklı ve istihkaksız olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır.¹⁵⁸ Tefviz işleminden, Muhtelit Mübadele Komisyonunca Yunanistan'daki terk ettikleri mallarına karşılık kendilerine tasfiye talepnamesi verilmiş olan "*istihkaklı mübadiller*" yararlanabilecekti. Yunanistan ahalisinden olup ellerinde tasfiye talepnamesi olmaksızın Türkiye'ye gelenlere de "*istihkaksız mübadil*" denmiştir.¹⁵⁹ Bu mübadiller 716 sayılı "Borçlanma Kanunu"na göre arazi almışlardır.¹⁶⁰

Mübadiller ilk aşamada adiyen iskan edilmekteydiler ve Rumlardan kalan emval-i metrukelerin bir kısmı bu şekilde mübadillere dağıtılmaktaydı. Ancak ilk aşamada böyle bir uygulamanın beraberinde yeni sıkıntılar yaratacağı ortadaydı. Nitekim, adi iskan derecesinde verilen malların mübadillerin eski yaşam koşullarını sağlamada yetersiz kalması nedeniyle kendilerine Yunanistan'da terk ettikleri mallarına karşılık taşınmaz mal isteme hakkı tanındı. Bu işleme ise "tefviz" adı verilmiştir.

Yunanistan ve Türkiye'de terk edilmiş malların değerini saptamak ve mübadele işlerini sona erdirme görevi Muhtelit Mübadele Komisyonu'na aitti.

¹⁵⁸ Tarım Orman ve Tarım Orman ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi ve İskan Daire Başkanlığı Seminer Notu, Ankara, 1991, s.306.

¹⁵⁹ Tarım Orman ve..., s.306.

Komisyunun işlemlerinin oldukça uzun süreceği ortadaydı. Mübadillerin mal kullanımında mağdur olmalarını engellemek amacıyla 16 Nisan 1924 tarihli “Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emval-i Gayri Menkule Hakkında Kanun”¹⁶¹ ile verilecek taşınmazlarla ilgili bazı ilkeler belirlendi ve tefviz işlemlerine bu şekilde başlanmış oldu.

Bu kanuna göre: Tasarruf senetlerinde veya kullanımını kanıtladığı resmi belgelerde elli bin liraya kadar emlak ve arazileri kayıtlı bulunanlara kayıt değerinin %20’si oranında taşınmaz mal verilecekti. Elli bin liradan fazla emlak sahibi olanlara bu miktardan fazlası için mübadele işlemlerinin kesin olarak bitirileceği tarihe kadar bir şey verilemezdi (mad.2). Kendilerine taşınmaz mal verilmesi talebinde bulunanlar tasarruf senetlerini veya resmi vesikalarını ilgili daireye bildirmek durumundadırlar (md.3). Bu kanun ile verilecek terkedilmiş mallar dışında kalan bağ ve zeytinlikler, bu yerleri işletme yeteneği olanlara kiraya verilecekti (mad.5). Taşınmazlar her memleket ahali için ancak saptanan iskan bölgelerindeki emval-i metrukeden verilecekti. Mal verme işleminde mübadillerin terk ettiği taşınmazın cinsi, miktarı göz önünde bulundurulacaktı. Bu şekilde arazi, çiftlik, dükkan her cins akar, değirmen veya fabrika terk etmiş olanlara yerleştirildikleri bölgelere göre köy, kasaba veya şehirde yine aynı türden akar değirmen veya fabrika gibi taşınmazlar verilecekti. Mübadillerin yerleştirildiği bölgelerde aynı cinsten taşınmaz bulunmadığı durumlarda ise terk edilen taşınmazın konumu dikkate alınarak diğer türden mal verildi. Fabrika verilmesi gereken mübadillere de, iskan bulunduğu bölge içinde fabrika olmadığı durumlarda, başka bir bölgeden fabrika verilebileceği gibi, talep edildiğinde iskan muntıkası kabul edilmemiş olan bölgelerden de taşınmazlar verilebilecekti (mad.6). Verilen taşınmaz mallarda, mübadele işleminin kesin

¹⁶⁰ “Borçlanma Kanunu”, Kabul Tarihi: 14 Kanunusani 1926, Kanun No: 716. Bkz. TC. İskan Mevzuatı...ss.23-24.

bir şekilde sonuçlanmasına kadar hiçbir şekilde alım satım işlemi yapılmayacak, bağışlanamayacak, rehin verilemeyecek veya teminat olarak gösterilemeyecekti. Ayrıca bu malların mevcut şekilleri değiştirilemeyecek, tahrip edilemeyecek veya yıkılamayacaktı. Bu malların tamirine ihtiyaç duyulursa Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin izni alınacaktı. Aldıkları taşınmaz malları tahrip edenler yasal suç işlemiş olacaktı (mad.7). Ayrıca, daha önce muhacirlere geçici olarak verilen ve onların kullanımlarında olan taşınmazların, bu kanun ile kendilerine verilmesi de kararlaştırılmıştır (mad.8).¹⁶²

Mübadillere bıraktıkları mallarının cinsi ve miktarı gözetilerek Türkiye'de yerleştirildikleri yerde arazi, ev, fabrika vb. verilebilmesi için hiç şüphe yok ki bırakılan terk edilmiş malların belirlenmesi gerekiyordu. Bu çerçevede vilayetlere Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nce çeşitli genelgeler gönderilmiştir. Mersin Vilayeti'ne gönderilen bir genelgedeki esaslar doğrultusunda il dahilinde bulunan fabrikaların sahipleri, fabrikanın tapudaki kayıtlarına göre değerleri, içindeki alet vb. ile birlikte değeri, fabrika kiraya verilmiş ise ne kadara verildiği ve tamirata ihtiyacı olup olmadığı ile ilgili bilgi istenmiştir.¹⁶³

Arazi dağıtımında da olduğu gibi tefviz işlemleri sırasında da sık sık karşılaşılan sorunlardan biri, mal bildirim beyannamelerinin sağlıklı bilgiler içermemesiydi. Elbette bu, mal dağıtım sürecinin daha da uzamasına neden olmaktaydı. Mübadiller tasarruf belgelerinde değer yazılı olmaması ya da mülklerini ispat edememeleri nedeniyle 1924 tarihli kanundan yararlanamayacaklardı. Bu durumdakilere kesin boşaltmaya kadar kira

¹⁶¹ *Düstur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, ss.430-432; "Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emval-i gayri menkule hakkında kanun", Kabul Tarihi: 16 Nisan 1340, Kanun No: 488. Bkz. *TC. İskan Mevzuatı...*, ss.15-18.

¹⁶² Mübadeleye tabi ahaliye verilecek olan emvali gayr-ı menkulenin tayin olunan iskan muntakaları dahilinde verileceğine dair olan madde 1926 yılında çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır. Bkz. "Mübadeleten tabi ahaliye verilecek emval-i gayri menkule hakkındaki 16 Nisan 340 tarihli kanuna müzeyyel kanun", Kabul Tarihi: 3 Nisan 1926, Kanun No: 802. Bkz. *T.C. İskan Mevzuatı...*, s.29.

¹⁶³ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.12, Nisan 1925, Yer No:58.158.14.

karşılığında mal verilecekti. Kira bedellerinin ertelenmesi hakkında 5 Ekim 1924'li "*Bazı Muhacirine Tasviye-i Katiyeye Değın İcar Mukabilinde Emval İta ve Bedel İcarının Tec'ili Hakkında*" talimatname yayınlandı.¹⁶⁴ Bu yönergeye göre de mübadillerden onaylanmış beyanname bulunup kullanım belgesi göstermeyenlere, kasaba ve köy ahalisinden tapu ile mal almış olan dört kişinin kefaleti ile %20 oranında taşınmaz kiralanabilecekti.

Mübadillerin ellerinde bulunan tasarruf vesikalarında eğer değer yazılı değilse mübadile, terk edilen taşınmaz malın bulunduğu mahalle ve köyün emlak sahiplerinden en az on kişi tarafından belirlenecek kıymetlerin %40'ı oranında taşınmaz kiralanacaktı. Örneğın, Mersin Mahmudiye mahallesinde, Usta Yorgi'den kalan hanede oturan Çelebi Oğlu Ömer'in memleketinde terk ettiği emlaka eşit 8245 liralık beyanname incelenmiş ve komisyonca altın 1608 lira yapılan indirimden geri kalan 6637 liranın %20'lik tutarı karşılığında mal alabilmiştir.¹⁶⁵ Başka bir mübadilin, Girit Kandiye'de terk ettiği emlakın kıymeti 6637 lira tespit edilmiştir. Bu emlaka denk olarak mübadile Osmaniye mahallesinde 7 dönüm bahçe, Mahmudiye mahallesinde yarım hisse dükkan, Mersin civarında 20 dönümlük tarla ve toplam 800 lira verilmiştir.¹⁶⁶

Yönergeye göre, yine mübadillerin ellerinde bulunan kullanım belgelerinde arsa veya tarla üzerine yapılmış binaların değerleri kayıtlı değilse, bu tür malların değerini gösteren ilmuhaberler de köy ya da mahalle ihtiyar heyeti ya da mübadil tarafından düzenlenecekti. İlmuhaberdeki değerın yarısı karşılığında emlak mübadillere kiralanacaktı.

Ermeni ve Rum mallarını elinde bulunduran kişi mübadil ise bu mallar 16 Nisan 1924 tarihli kanuna dayanarak mübadilde kalacaktı. Malın %20 oranından fazla kalan kısmı kira olarak alınacaktı. Eğer Rum ve Ermeni mallarını elinde bulunduranın

¹⁶⁴ Bkz. *Düştur*, III. Tertip, C.V, Ankara, 1969, s.1231-1236.

¹⁶⁵ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.13, 18 Eylül.1926, Yer No: 79.4.3.

¹⁶⁶ *BCA*, Fon K.: 272.00.0.13, 18 Eylül 1926, Yer No: 79.4.3.

mübadil olmaması durumunda, elinde bulundurduğu mal Ermeni metrukâtı ya da mübadillerin gereksiniminden fazlaysa ya da bu taşınmazda onarım yaptıysa borçlandırma suretiyle göçmene verilecekti. Hiçbiri uymuyorsa taşınmaz kısmen ya da tamamen geri alınacaktı. Daha önceki yönerge ile %20 oranında mal almış olan mübadile, bu yönerge ile %20'ye ilaveten %30 nispetinde kira karşılığı taşınmaz verilmesi kararlaştırılmıştır.

Tefviz işlemi Mersin'de Tefviz Komisyonunca yürütülmekteydi. Bu komisyonda karar verme yetkisi vilayette vali, defterdar, iskan müdürü, ziraat memuru ve tapu memurlarındaydı. Terk edilmiş taşınmazların mübadillerden hazinece geri alındığı durumlarda, mağdur durumda olan mübadili kurtarmada devreye tefviz komisyonu giriyordu. Örneğin, Mersin'de oturan Girit mübadillerinden Mersin Belediye Azası Hanyazade Mehmed Ali, Mersin Valiliği aracılığıyla Dahiliye Vekaleti'ne gönderilmek üzere bir dilekçe yazmıştır. Bu dilekçede mübadil durumunu ve uygulamalarla ilgili yakınmalarını şöyle anlatmaktadır:

Bendeniz Mersin'e mübadele suretiyle geleli iki sene oluyor. Bu müddet zarfında yalnız Şatorhamblo'nun emval-i metrukesinden başka bir dükkan tahsis edilip tevzii edilmiş vesaeyi hükümet müstahsil hale gelmek üzere mezkur dükkanı hazine uhdesine geçtiği beyarıyla elinizden istirdad etmiş ve Mersin'de verilecek diğer emval-i metruke mevcut olmadığından büsbütün açıkta kalarak küçük sermayemi dahi mahv edip büyük sefalet ve muzayakaya duçar oldum. Bu hale esef ile tarafımızdan gerek iskan dairesinden ba-telgraf zat-ı amillerini hak-ı müşğulâtımızı beyarıyla derhal dükkanları hiçbir suretle müstahsil hale gelen mübadillerin yedinden alınmaması emr olunmuş idi. Halbuki şimdiye kadar bunun hakkında bir semere görülmemiştir. Bu meselenin uzamaması sefalet ve muzayakamı had gayeye çıkardığından mezkur dükkanın bendeleri yedinde bırakılması için Maliye Vekaleti Celilesi'nden ol babdaki emri mucibince Mersin defterdarlığına emr verdirilmesi, arz ve istirham olunur efendim. 2 Teşrinisani 1925¹⁶⁷

¹⁶⁷ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 2 Kasım 1925, Yer No: 46.81.6.

Maliye Vekaleti ile tefviz komisyonu arasında devam eden yazışmalar sonunda dükkan mübadile tefviz edilmiştir.¹⁶⁸

16 Nisan 1924 tarihli kanuna göre, mübadillere tasarruf senetlerinde belirtilen oranda emlak verilmesi, mübadilin verdiği beyanın doğru olup olmadığının araştırılması üzerine gerçekleşiyordu. Örneğin, Tarsus'a iskan edilen Kandiyeli Çolpaki Hüseyin'in işlettiği fırın, ancak yapılan soruşturma sonucunda, Tarsus İskan Komisyonunun kararıyla kendisine verilmiştir.¹⁶⁹

Mübadele ile gelenlerin mübadil olduklarını "hüviyyet cüzdanları" ile kanıtlamaları gerekiyordu.¹⁷⁰ Mersin'e Selanik-Siroz'dan gelen mübadil Ahmet Efendiye Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından verilen beyannameye ve hüviyyet cüzdanına karşın, Ahmet Efendi'nin tefviz işlemi yapılmamıştır.¹⁷¹

Terk edilmiş malların dağıtımı sırasında yaşanan sorunlardan bir diğeri de, adiyen iskan suretiyle taşınmaz alan muhacir ve mübadillerden, iskan dairesine dosyalarını vermeyenlere yönelik nasıl bir uygulama yapılacağıydı. Buna da bir çözüm bulunmuştu. Bakanlar Kurulu düzenlenecek liste üzerine bu göçmenlere oturdukları evleri verip vermeyeceğini kararlaştıracaktı.¹⁷²

Haziran 1925 tarihli 2197 numaralı iskan talimatnamesinin altıncı maddesine göre: eğer bir mübadilin istediği mallar, diğer bir mübadilin işgali altında ise komisyon mübadilin elindeki kullanım belgesini araştırır, mübadil işgal ettiği taşınmazı alabilecek durumda ise işgal eden kişiye verilmesi veya kiralanması sağlanır; malı isteyen diğer mübadile ise başka bir emlak verebilirdi. İskan-ı adi şekilde verilen emlakın da geri

¹⁶⁸ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 2 Kasım 1925, Yer No: 46.81.6.

¹⁶⁹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 14 Şubat 1925, Yer No: 44.65.11.

¹⁷⁰ İpek, a.g.e., s.138.

¹⁷¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 8 Mart 1927, Yer No: 52.117.28.

alınması hakkındaki açıklamalara rağmen elinde “vesaik-i tefviziyesi” bulunmayan mübadile verilmiş olan emlakın durumu mübadilin aile fertlerinin sayısı ile örtüştüğü zaman mübadilin elinde olan malın geri alınmaması kararlaştırılmıştır. Elinde tasarruf vesikası ile mal isteğinde bulunan diğer mübadile ise başka bir emlak verilmiştir.¹⁷³

Mersin’de tefviz işlemleri yapılırken mübadillere emlak tahsisine ve buna karşılık borçlandırılmasına ilişkin düzenlemelere uyulmadığına, mübadillerden iskan edildikleri taşınmazların geri alındığına dair şikayetler artmıştır. Bu şikayetleri önlemek ve sorunların artmaması için bir dizi önlem alınmıştır. Bu doğrultuda Mersin vilayetine; iskan ve emlak tahsisinin yasal düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilmesi, mübadillerin kullanımına ayrılan konutların nüfuslarına uygun değilse arttırılabilmesi ve bunların da mutlaka tefviz komisyonunun onayından geçtikten sonra yapılmasına yönelik bir bildirge gönderilmiştir.¹⁷⁴

Tefviz işlemlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesine ilişkin bir dizi önlem alındıysa da önlemlerin yetersiz kalması ve sorunların devam etmesi uygulamaların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Mersin Valisi Müştak Lütfi Bey’in emri altında çalışan iskan ve tefviz komisyonunun Mersin’de malların dağıtımında yolsuzluklar yaptığına ilişkin basından sesler yükselmeye başlamıştır.¹⁷⁵ Bunun üzerine yıllardan beri devam eden tefviz ve temlik işlerinin kesin bir şekilde yasal süre içinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış ve 1928 yılında aşağıdaki genelge diğer vilayetlere olduğu gibi Mersin vilayetine de gönderilmiştir:¹⁷⁶

¹⁷² BCA, Fon K: 272.00.0.12, 16 Aralık 1925, Yer No: 58.158.14.

¹⁷³ BCA, Fon K: 272.00.0.12, 26 Şubat 1926, Yer No: 58.158.14.

¹⁷⁴ BCA, Fon K: 272.00.0.12., 16 Aralık 1925, Yer No: 58.158.14.

¹⁷⁵ *Yeni Mersin*, 16 Ağustos 1928.

¹⁷⁶ *Yeni Mersin*, 16 Ağustos 1928, s.2.

1-Dosyaları çok olan vilayetlerde inceleme komisyonlarının sayısı iskan daireleri, müdür ve memurlardan vilayetlere “tensip” ve “tefrik” edilecektir. Her komisyona maliye ve tapu dairelerinden birer memur verilecektir.

2-İnceleme komisyonları her gün sabah-akşam düzenli olarak toplantı yapacak, komisyonlarında görevli memurlar başka işlemlerle kesin olarak uğraşmayacaktır.

3-Her vilayetteki dosyaların süresi içinde soruşturması sonuçlandırılarak kararı tefviz komisyonlarına bildirilinceye kadar milli emlak ve tapu memurları komisyonlarda çalışacaklardır.

4-Dosyaların çokluğu nedeniyle mübadele işlemleri önemli olan vilayetler için bu işle uğraşmak, komisyonların düzenli olarak toplanmalarını sağlamak ve takip etmek dosyaları hazırlık ve sonuç soruşturmasının günü gününe gerçekleştirilmesini sağlamak için bütün ilgili memurları iş üzerinde bulundurmaya üzere bir mülkiye müfettişi dağıtım işlemini denetleyecektir

Mersin’de bu sıkı önlemlerle tefviz işlemleri gerçekleştirilirken İskan bölgesi merkezi Adana’da dağıtım işlerinin nasıl gerçekleştirildiğini basına yansıyan yönergeden haberlerden öğrenebiliyoruz. Yönergeye göre: Vilayette tefviz suretiyle mal ve istihkak mazbatasını ile tasfiye vesikası olan mübadillerin birer defterinin bir ay içinde hazırlanması, 18 Kasım 1912 tarihinden Temmuz 1933 tarihine kadar gerek Balkanlardan, gerek Rusya ve İran’dan gerek başka yerlerden göçmen ve mülteci şeklinde gelip vilayete yerleştirilenleri gösterir bir defterin düzenlenmesi ve bir ay içinde gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Yeni Adana, 24 Temmuz 1933.

1928 yılına kadar adi iskan ve tefviz yoluyla mübadillere dağıtılan emlak için tapu senedi verilmiyordu. Ancak, 16 Nisan 1924 tarihli ve 13 Mart 1926 tarihli¹⁷⁸ kanunlarla mübadillere taşınmaz mal verilmiş veya kiralanmıştı. Kendilerine de tefviz vesikası verilmişti. Bu kanunlarda yer alan mübadillere dağıtılan malların kiralanmaması ve satış için teminat gösterilmemesi gibi hükümler beraberinde farklı sıkıntıları doğurmuştu. Mübadillerin ellerinde tapu senetlerinin olmayışı onların psikolojik olarak bu mallarla ilgilenmemesine, dolayısıyla bu malların harap olmasına neden oluyordu. Dağıtım işlemlerinin bir türlü bitmek bilmemesi ve bu sakıncaların ortadan kaldırılmak istenmesi nedeniyle Mayıs 1928 tarihinde Temlik Kanunu hazırlanıp 1 Temmuz 1928'de yürürlüğe sokuldu. Dağıtımın tamamıyla bitirilebilmesi için Temlik Kanunu'nun 3. maddesine göre kendilerine verilen taşınmazları altı ay içerisinde tapuya kayıt ettirmeyen mübadillerin belirtilen süreden sonra başvurularının kabul edilemeyeceği bildirilmektedir.¹⁷⁹ Temlik Kanunu'na göre tefviz işlemlerinin nasıl yürütüleceği şu şekilde belirlenmiştir:¹⁸⁰

Göçmenlere tapu senedi ile mal verilir. Tapu senetleri kıymetli ve kıymetsiz olmak üzere ikiye ayrılır. Senetlerde malın kıymeti yazılı ise tapu senetlerinin değerinin karşılığında göçmenlere %50'sine denk düşen Rum taşınmazları verilir. Daha önce yayınlanan kanunlarla mübadillere taşınmaz mal verilmiş, kiralanmış veya kiralanması kararlaştırılmış ise, bu işlemler Dahiliye ve mülga İskan Vekaleti'nce, mübadillere ellerindeki tefviz vesikalarına denk tapu senedi verilmesi ile gerçekleştirilir. Bunların oranı kıymetli tapulara eşit kendilerine verilen veya verilecek olan malın yüzde elliden, kıymetsiz tapulara eşit % 40'tan ve tasfiye taleplerine güvenerek kefaletnamelere

¹⁷⁸ "Mübadeleye gayri tabi eşhastan metruk olup hakkı iskanı haiz olanlara verilecek emval-i gayi menkule hakkında kanun", Kabul Tarihi: 13 Mart 1926, Kanun No: 781; Bkz. *T.C. İskan Mevzuatı...*, s.25-26.

¹⁷⁹ *İskan Tarihçesi*, ss.106-107, 108.

¹⁸⁰ "Mübadiil, gayri mübadiil, muhacir, vesaireye kanunlarına tevfikkan teffiz veya adiyen tahsis olunan gayri menkul emvalin tapuya raptına dair kanun", Kabul Tarihi: 28 Mayıs 1928, Neşr Tarihi: 1 Temmuz 1928, Kanun No: 1331; Bkz. *T.C. İskan Mevzuatı...*, ss.50-52; *İskan Tarihçesi*, ss.107-109.

%20'den fazla olamayacağı kabul edilmiştir (mad.1). Memleketinde mal terk etmeyen mübadillere, gayr-ı mübadil, muhacir, mülteci aşiret efradı, harikzedelere, iskan ve borçlanma kanunları gereğince adiyen verilen taşınmaz mallar için ellerindeki geçici kullanım belgeleri geri alınarak, ipotekli tapu senedi verilir (mad.2). Tapu veya vergi kıymetleri 2000 lira ve biçilen değerler 10.000 liraya kadar olan taşınmaz mallar, vilayet tefviz komisyonlarının onayıyla tapuya bağlanır(mad.4). Mübadeleye tabi şahıslardan terk edilenler dışında, emvali metrukelerden bu kanunun yayınlanmasına kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanlar hariç kalanlar Maliye hazinesine intikal eder. Ayrıca mübadeleye tabi şahıslara ait olup da şimdiye kadar tefviz muamelesi görmemiş olan mallardan harap olmaya yüz tutanlar Dahiliye Vekaleti'nin aldığı karar doğrultusunda, Maliye Hazinesi'ne devrolunur (mad.6).

Tefviz yoluyla mal alanların beyan eyledikleri malların beyandan farklı miktarda ya da usulen kendilerinde taşınmaz bulunmadığı beş sene içinde saptananların, hak kazandıklarından fazla miktarı kişinin kendinden, ölümü halinde de veresesinden ve veresesinin kefillerinden geri alınır. Bu şekilde kişilerin tapuları iptal olunur (mad.9).

Bu kanunla senelerden beri devam eden yerleştirme işlerinin sona ereceği düşünülüyordu.¹⁸¹ Temlik Kanununun yürürlüğe konulması ile birlikte yerel basında da bu kanunun hükümlerinin uygulanmasına yönelik dikkat çeken uyarılar yer almaktadır.¹⁸²

Emval-i metrukelerin hazine namına tescili için muhakemeye müracaata gerek yoktur. Tapu vergi dairelerinde kayıt olsun olmasın varolan emval-i metrukeler hükümete aittir. Bunu dilediği gibi tasarruf etmekle hükümet yetkilidir. Bir kısım mübadillerin ellerindeki tasfiye taleplerine dayanarak meccanen mal almaya çalıştıkları görülmektedir. Halbuki buna imkan yoktur. Bu beyannamelerin hukuki bir geçerliliği yoktur. Bu gibiler için hükümetin yapabileceği fedakarlık ipoteklisine mukabilinde verilen emval bedellerinin yirmi seneden

¹⁸¹ *Yeni Mersin*, 14 TS 1928, s.1.

¹⁸² *Yeni Mersin*, 15 TS 1928, s.1.

ibarettir. Mübadile ipotekli senet mukabilinde verilen emlak için binde otuz tapu harcı vardır. Arazisi olmayan çiftçilere iki yüz dönüme kadar arazi dağıtımı yapılacaktır.

Temlik kanunu çerçevesinde Mersin'de Giritli Bayram Oğlu Hasan'a tevfiz vesikası doğrultusunda 11.10.1933'te bir arsa, Giritli Cevri Oğlu Nuri'ye Mesudiye mahallesinde Mihran'dan metruk hane 13.02.1933'te temlik edilmiştir.¹⁸³ Giritli mübadil Şaban oğlu İslam Suvaraki'ye de Cami Şerif mahallesinde Gedik Oğlu Murat'tan kalan 6 odalı ev, mübadilin iskanı adi hakkını aşmaması nedeniyle ücretsiz 19.10.1933'te temlik edilmiştir.¹⁸⁴

Her ne kadar temlik kanunun hükümleri arasında Ermeni malının hiçbir şekilde mübadil, mülteci, vs. verilmeyeceği yazıyor olsa da bunun uygulanmadığı durumlar da olmuştur.¹⁸⁵ Örneğin, Mersin'de kırtasiye malzemelerinin Ermeniler'den kalma üç ambarda korunmakta olduğu ve bu durumun, kırtasiyenin korunmasını olanaksız bıraktığı gibi sevkiyatı da işgal etmekte olduğu anlaşılınca, bu sorunu kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Mersin istasyonunda olup, önceden beri hazinece müzayede yoluyla kiraya verilmekte olan ve talep edilen şartlara uygun bulunan iki ambar kırtasiye deposu yapılmıştır. Gerekli eşyaların buraya nakli zorunlu ise de bu ambarlardan birisinin yeni fen muvafakiyeti alınmaksızın Selanik mübadillerinden Mustafa Bey'e verilmiş olduğu bildirilmiştir. Kırtasiye malzemelerinin üç binada bulunduğu ve rutubette durdukça kullanılmaz hale geldiği anlaşıldığından, kırtasiyenin bulunduğu yerde terk edilmesi hazinenin zararına olacaktı. Adı geçen kişiye verilen kırtasiye malzemelerinin korunmak üzere hazine emrine verilmesi ve kişiye başka bir yer verilmesi Maliye Vekaleti tarafından

¹⁸³ M.K.H.A., *Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası*, 271-V-26-30.

¹⁸⁴ M.K.H.A., *Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası*, 271-V-26-30.

¹⁸⁵ Basına göre uygulama bu şekilde gerçekleşmemiştir. Neden olarak ileri sürülen ise şu şekildedir: Türkiye'deki Rumların taşınmazları Yunanistan'daki göçmenlerin emlak ve arazisinden daha azdır. Rum köyleri de yandığı için Türkiye'deki Rum emlakının az olduğu anlaşılır. Bunun için Vekalet %20 ihtiyat olarak tespit etmiştir. Rum emlakının azlığı yüzünden birçok mübadil Ermeni emlakına oturmak zorunda kaldı. Bkz. *Cumhuriyet*, 7 TE 1924, s.4.

istenmiştir. 18 Şubat 1929'da ise Dahiliye Vekaleti İskan Müdürüyet-i Umumiyesi tarafından Maliye Vekaleti'ne verilen yanıtta ise, Mersin'de kırtasiye ambarı yapılmak istenen iki ambardan birisinin Temlik Kanunu'na göre Selanik mübadillerinden Mustafa Bey'e verilmiş olduğu anlaşıldığından bu mağazanın Maliye Vekaleti'ne terkine gerek görülmemiştir.¹⁸⁶ Bu şekilde sorun mübadilin lehine çözüme ulaşmıştır.

Temlik Kanunu'nun 3. maddesi gereğince, 30 Aralık 1928 tarihine kadar tefviz talebinde bulunmayan mübadiller, adi iskana tabi tutulmuşlar ve kendilerine verilen taşınmaz mallar ile bu malların iskanı adi derecesinden fazlasının borçlandırılması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁷ Mübadil, borçlandırma kanunu ile yirmi seneyi aşkın bir zamanda taksitlerle borcunu ödeyebilecekti, Tarsus Şehit Kerim mahallesinde Halit Oğlu Fehmi'ye ayrılan evin 80 lira karşılığında borçlandırılmasına 16.01.1928'de karar verilmişti.

Bazen de iskan-ı adi derecesinden fazlasının borçlandırılmasının yanı sıra hazineye geri verildiği durumlar da yaşanmıştır. Örneğin, Giritli İbrahim Oğlu Mehmed'in elindeki tarlanın 17 dönüm fazla kısmının hazine adına tesciline 02.10.1932 tarihinde karar verilmiştir.¹⁸⁸

Temlik Kanunu'na göre 1928 yılının sonunda tefviz işlemleri sona erdirilecekti ama uygulama istenilen şekilde gerçekleşmedi. Çünkü bu defa da 1 Haziran 1930 yılında imzalanan Atina İtilafnamesi'nin uygulanmasından doğan sorunların çözülmesi gerekiyordu. Bunun için de yeni bir tasfiye kanunu hazırlandı. Buna göre 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren tefviz işlemine son verilecekti.

¹⁸⁶ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, 24 Şubat 1929, Yer No: 84.31.4.

¹⁸⁷ *İskan Tarihiçesi*, s.107.

¹⁸⁸ M.K.H.A., *Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası Göçmenlerle Mültecilere Verilen Gayri menkulleri Gösterir Cetvel*, 271-V-26-30.

Bu amaçla “*Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kat’i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun*”¹⁸⁹ 1931’de yürürlüğe konuldu. Buna göre mevcut kanun ve hükümlere uygun olarak mübadillere verilmiş bulunan gayr-ı menkul mallar kişilerde kalacaktır. Eğer taksim edilememesinden dolayı fazla olan kısımlar varsa bunlar da borçlanma kanuna uygun borçları olarak tanınacaktır. Bu durumda olanlar, “işbu fazlaları bu kanunun mer’iyetinden itibaren üç ay zarfında borçlanma kanununa tevfikân borçlanmaya veya yedlerindeki malı terk edip mukabilinde istihkakı nisbetinde tasfiye vesikası almağa mecburdurlar.” (mad.2)¹⁹⁰ 1928 tarihli Temlik Kanununun 3. maddesinde gösterilen süre içinde başvuru yapmış olup istihkaklarına denk hiç mal almayan veya kısmen mal alan mübadillere kanunun on birinci maddesi gereğince tasfiye vesikası verilir (mad.3).¹⁹¹ Belirtilen bu sürede başvuru yapmamış olanlara veya başvuru yapıp da vesikaları ikmal edilmemiş olan mübadiller ile Bulgaristan’dan gelenlere ve muhacirlere 1341 numaralı kanun dahilinde iskan-ı adi derecesinden tahsis edilmiş olan emval kendilerine ücretsiz verilecektir. Ancak iskan hakkından fazlası borç olarak kaydedilecektir (mad.4). Bu istihkaklar İskan Kanunu’nda mevcut olan %30, %50 oranlarındadır. Henüz istihkakını tamamen alamamış veya hiç almamış bulunanlar için mübadil emlakından ve daha önce satılmış mübadil emlakının taksitlerinden karşılık tutularak kendilerine bono usulü ile dağıtım yapılması en adilane yol olarak kabul edilmiştir. İstihkak sahiplerine üç kuponlu istihkak vesikası verilecektir. İstihkakını üçte birden eksik veya hiç almamış olanlara üç, üçte birden fazla almış olanlara iki, bundan daha fazla almış ise bir kupon verilecektir (mad.11).¹⁹²

¹⁸⁹ “*Mübadele ve tefiz işlerinin kat’i tasfiyesi ve intacı hakkında kanun*”, Kabul Tarihi: 19/3/1931, Neşri Tarihi: 28/3/1931; Bkz. *T.C. İskan Mevzuatı...*, ss.76-82; *İskan tarihçesi*, ss.120-121.

¹⁹⁰ Bkz. “*Mübadele ve tefviz işlerinin kat’i tasfiyesi ve intacı hakkında kanun*”, Kabul tarihi: 19.3.1931, Neşri tarihi: 28.03.1931; *T.C. İskan Mevzuatı...*,ss.76-82.

¹⁹¹ “Üçüncü. Maddede yazılı istihkak sahiplerinden ellerinde tefviz komisyonlarınca verilmiş istihkak mazbataları bulunan mübadillerin bu kanunun mer’iyetinden itibaren üç ay zarfında mazbatalarını tefviz komisyonu reislerine tevdi edip mukabilinde makbuz almaları ve istihkakları mazbataya merbut bulunmayanların mazbata almak üzere bu müddet zarfında müracaatları mecburidir” (mad.9).

¹⁹² *İskan Tarihçesi*, ss.102-121; *Yeni Adana*, 16 Mart 1931, s.1.

Yukarıda açıkladığımız şekilde tefviz ve temlik yoluyla göçmen, mülteci, harikzede, aşiret mensuplarına ve mübadillere Mersin Merkez kazada, Cami Şerif, İhsaniye, Nusratiye, Mahmudiye mahalleleri, istasyon civarı ile Osmaniye ve Demirhisar köylerinde (Yuvanaki çiftliği'nde), Tarsus Kazasında, Molla Kerim, Yeni Ömerli, Eski Ömerli, Şehit Kerim, Caminur, Debbahane, Demirkapu, İnceark, Musalla, Camicedit, Küçükminare, Teker, Pilak mahalleleri ile, Hükümet Konağı civarında ve Ağzıdelik, Alifakı, Avadan, Bağlarbaşı, Balluca, Baltalı, Çandıra (?), Çatalca, Çarpili (?), Çöplü, Deliminnet, Deremevkii, Cami-i Manda, Ekici, Evcı, Halitağa, Hasanağa, Kalburcu, Karafakı köylerinde bulunan terk edilmiş ev, tarla, arazi, mağaza, dükkan gibi taşınmaz verilmiştir.¹⁹³

Her ne kadar 1924'ten başlayıp 1931'e değin terk edilmiş taşınmazların mübadillere dağıtılmasına ilişkin bir dizi genelge yürürlüğe konulsa da mübadillere verilen malların tapuya geçirme işlemleri uzun zaman almıştır. Bu da daha sonraki yıllarda (1938-1940) mübadillerin, mallarının kaydedilmesi için İskan Müdürlüğü'ne başvurarak işlem yapılmasını istemelerine yol açmıştır. İşin ilginç yanı, 1931 yılında dağıtımın kesin şekilde sonlandırılması istenmiş ve buna yönelik de bir dizi kanun çıkarılmıştı. Ancak yine de, mübadillerin mallarının tapuya kaydedilmesine yönelik isteklerini içeren kayıtlar ardı ardına çıkarılan yönetmeliklerle tezat oluşturmaktadır. Örneğin, Mersin Demirhisar köyüne, Demirhisar mübadillerinden Mehmed oğlu Hasan Aslanoğlu ve beş kişilik ailesine iki odalı ev ve 34 dönüm tarla verilerek iskan edilmeleri sağlanmıştır. Ancak 1938 yılında mübadil, bir dilekçeyle ailesinin yedi nüfuslu olduğunu belirtmiş ve adı geçen evle tarlaların meccanen tapuya namlarına tescil ve tapu senedi verilmesini 27.05.1938'de

¹⁹³ M.K.H.A., D.H.K.D., 1(13), 271-V-26-30, M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30.

istemiştir.¹⁹⁴ Selanikli başka bir mübadil Mehmet Budak da, 1924'te verilen tarlaların tefviz işleminin tamamlanmasını şu sözlerle istemek zorunda kalmıştır:

Aslen Selanik Demirhisar muhacirlerinden olup 340 yılında Mersin'in Demirhisar Köyüne iskan edilerek çiftçi olmam sebebiyle ziraat yapmaktığım için Demirhisar köyü hududu dahilinde Kandakta bir Kızıltoprakta iki ve deli çay ağzında bir ki ceman (4) parçada ma'lümü'l-hudut ve tahminen 40-50 dönüm miktarda namına tahsis edilen bu tarlaları mezkur tarihten beri sevk-i ziraatimde bulundurmakta olduğumdan emsali misülli tapuya adıma kayda senet verilmesi için gerekenlere buyruk yapılmasını saygı ile dilerim. Demirhisar Köyünden Hasan Oğlu Mehmed Budak 12.11.1940.¹⁹⁵

Ancak kişiye verilen yanıtta istemiyle ilgili yapılacak bir işlem olmadığı ve mübadil olarak Mersin'e yerleştiğine dair iskan dairesinde bir kayda rastlanmadığı bildirilmiştir.¹⁹⁶ Benzer bir dilekçede, Selanikli Ahmet Oğlu Mehmet Şuğuli kendisine Demirhisar köyünde 6 parçada 60 dönüm arazi ile bir ev verildiğini ancak bu malların tapuya kaydedilmediğini İskan Müdürlüğüne bildirerek malların kendisine ait olduğuna ilişkin tapu senedi verilmesini 21.05.1938'de talep etmiştir.¹⁹⁷ Bu şekilde, mübadillerin büyük bir kısmı mal edinebilmek için çeşitli sıkıntılara katlanmak ve bürokrasinin kendine özgü anlayışıyla dönen çarklarıyla mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

Giritli bir mübadil tefviz uygulamaları ile ilgili yakınmalarını şu ilginç sözlerle ifade etmektedir:

Selanikliler. Bizden sonra yerleştirildiler oraya onlar. Biz esas mübadeleyle. Onlar muhacir onlar. Bizim malımızı hükümet gavurlara verdi; bize gavurların malını verecekti. Buna da kısmet kimine verdiler kimine vermediler. Kimi sokakta kaldı. Annemin de malı vardı babamın da malı vardı. Köyde de vardı şehirde de vardı. Burada geldiler kupkuru bir ev verdiler. Onu da borçlanma ile verdiler. Bizi mahvettiler.¹⁹⁸

¹⁹⁴ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: H-33.

¹⁹⁵ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: M-20.

¹⁹⁶ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30.

¹⁹⁷ M.K.H.A., D.H.K.D., 2, 271-V-26-30, Dosya No: M-19.

¹⁹⁸ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

Mübadiller Mersin'e yerleştirilmelerinden, kendilerine taşınmazların dağıtımının gerçekleştirilmesi sürecine kadar binbir sıkıntıyı göğüslemek zorunda kalmışlardı. Bu sıkıntıların aşılması ve taşınmazların dağıtımını değerlendirmeleri istenildiğinde iş, sonunda geline memleketlere dayanıyordu. Mübadiller için geçmişleri mitosa dönüşmüştü. Geçmişlerini anlatırken mübadillerin büyük bir kısmından dinlenen "Memleketimizde Girit'te, Selanik'te biz çok zengindik burada malımıza mal vermediler" sözleri, çoğu zaman gerçek dışı olarak değerlendirilmelidir.

İskan tarihçesine göre, mübadillere mal dağıtımıyla ilgili 1930'lu yıllara değin süregelen sorunların yaşanmasının en önemli nedeni, göçmenlerin Yunanistan'da bıraktıkları malları gösteren bildirim belgelerinin düzensizliğiydi. Dağıtım uygulamasında tasarruf vesikalarının pek çoğunda taşınmazların değerlerinin kayıtlı olmadığı görüldü. Bu nedenle terk edilen malların gerçek değerini belirlemek güçleşmiş ve bu belirlemeler uzun zaman almıştır. Yine de tefviz uygulamalarında mübadilin lehine davranılmıştır. Mübadillerin 1/5'i tefviz için gerekli belgeleri ibraz edemediklerinden tefviz talebinde bulunamamıştır. Buna karşın bu gibi mübadillere adi iskan derecesinde tahsis edilen taşınmazlar ücretsiz mülk olarak verilmiştir.¹⁹⁹

Mübadillere tarla, bağ, bahçe, zeytinlik vb. taşınmazların dağıtımıyla ilgili olarak, hükümetçe hazırlanmış olan genelge doğrultusunda Türkiye genelinde 5.000.000 dönüm arazi, bağ, bahçe 4.300.000 adet zeytin, incir ağacı, 88.700 de konut dağıtılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁹ *İskan Tarihçesi*, ss. 111, 125-126; "Mübadile ve tefviz işlerinin kat'i tasfiyesi ve intacı hakkındaki 19/7/1931 tarih ve 1771 no'lu kanuna müzeyyel kanun" Kabul tarihi: 21.7.1931, Neşri tarihi: 30.7.1931, Kanun No:1866, TC. *İskan Mevzuatı...*,s.85; "19.7.1931 tarih ve 1771 no'lu kanunun 3. maddesi vechile istihkaklarından fazla mal tefevvüz etmiş olup fazlasını borçlanan veya borçlanmak vaziyetinde bulunan ve mübadillerin harp ve işgal dolayısıyla dahile iltica eden veya herhangi bir sebeple naklolunanların yalnız meskene mahsus olmak üzere adi derecesine kadar olan borçları affolunmuştur."

²⁰⁰ *İskan Tarihçesi*, s.138.

Mersin’de mübadil ve diğer göçmen ailelere, 841 hane, 53 dükkan, 598 dönüm bağ, 27.534 dönüm tarla, 707 dönüm bahçe, 3 han, 3 kahvehane, 3 fırın, 240 depo dağıtılmıştır. Ayrıca Tarsus’ta 4794 dönüm taşlık ve bataklık arazi tahsis edilmiştir.²⁰¹

IV.3.2. Üretim Araçlarının Sağlanması İçin Yapılan Çalışmalar ve Yaşanan Sorunlar

Mübadillere toprak dağıtımının ardından, onları üretici bir konuma getirmek için, araç-gereç yardımı ile sermaye ve kredi olanaklarının da sağlanması gerekiyordu. Bu konu için ayrılan bütçeden başka, hükümetin el attığı bir diğer kaynak da, Rumların Türkiye’yi terk ederken bırakmış oldukları taşınabilir mallardı. Buğday, mısır, arpa, darı ve burçak ilk aşamada hükümet emrine alınmış, sonra da bunlar büyük ölçüde yerleştirilen göçmenlerin tohumluk gereksinimi için kullanılmıştı.²⁰²

Mersin’de de mübadillere dağıtılan tohumluk, iki kaynaktan sağlanmıştır. Birincisi, yukarıda sözünü ettiğimiz Rumların Türkiye’de terk ettikleri tarım ürünleri, ikinci ise, yerli ahaliden satın alınarak şehir ve kasabalardaki ambarlarda depo edilen ürünlerdi. Vekalet bunları dengeli bir şekilde dağıtabilmek için, emval-i metruke ambarlarında bulunan buğday ve arpaların tutarını belirlemiş, bunların göçmenler için iskan bölgesi müdürleri ve ziraat şubeleri denetimine verilmesini sağlamıştır.²⁰³

Bu çerçevede 1925-1929 arasında mübadillere dağıtılan tohumluk buğday miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ BCA, Fon K.: 272.00.0.11, 18 Mart 1928, Yer No: 23.123.8.

²⁰² Arı, a.g.e., s.143.

²⁰³ Hakimiyet-i Milliye, 7 KS 1924.

Yıllar	Dağıtılan Buğday Miktarı (kg)
1925	814.138
1926	58.587
1927	364.680
1928	70.357
1929	242.334

Tablo 24

Mübadillere Yıllara Göre Dağıtılan Tohumluk Miktarı

Mersin’de mübadillere dağıtılabilecek alet ve edevatın terk edilmiş fabrikalarında olup olmadığı, var ise bunların değerlerinin belirlenmesi Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nce Mersin vilayetinden istenmiştir.²⁰⁵ Her ne kadar vekalet emval-i metruke ambarlarında bulunan araç-gereç ve tohumluk gibi üretim araçlarını belirlemeye yönelik önlemler olsa da yerel basında bu fabrikaların boşaltılmış olduğuna ilişkin haberler yer alıyordu.²⁰⁶

Mübadilleri bir an önce üretici duruma getirmek amacıyla alınan bu önlemlerin yanı sıra iskan bölgesi müdüriyetlerine; ziraat araçlarının öncelikle yardıma muhtaç mübadillere ve akraba olan iki aileye bir takım dağıtılması çeşitli yönergelerle bildirilmişti.²⁰⁷ Mübadele, İmar ve İskan Kanununa göre, yardıma gereksinimi olan ailelere sağlanacak olanaklar şu şekilde belirlenmişti:

1-Çift hayvanı bulunmayan her eve bir veya iki baş büyük hayvanla, ihtiyaç durumlarına göre de “aynen ya da bedelen” tarım aracı, tohumluk dağıtılacaktı. Ancak mübadiller bunları satmayacaklarına ve ellerindeki toprağı ekip biçme dışında başka bir amaç için kullanmayacaklarına ilişkin, bağlı buldukları ihtiyar heyetlerinden birer kefaletname alacaklardı.

²⁰⁴ Geray, a.g.e., s.56; Bkz. tablo XXVIII Göçmenlere Dağıtılan Topraklar; 1930 Yılı İstatistik Yıllığı, Ankara, 1930, s.102.

²⁰⁵ BCA, Fon K.: 272.00.0.12, Nisan 1925, Yer No:58.158.14.

²⁰⁶ Türk Sözü, 25 KS 1924, s.2.

2-Bu yardım parasal olarak yapıldığı takdirde her aileye tohumluk için 75, çift hayvanı için 100 ve zirai alet için 50 lira verilecekti.

3-Yardıma kimlerin gereksinimi olduğunun saptanması, listeler düzenlenmesi ve “aynı” olarak dağıtılacakların satın almayla ya da bir başka biçimde sağlanması görevi İmar ve İskan Komisyonları’na verilecekti.

4-Yapılan yardımlar karşılığında mübadil ailesinden borç senetleri alınacaktı. Senetlerin düzenleme tarihinden bir sene sonra başlamak üzere beş yıl içinde, on taksit olarak geri alınması yoluna gidilecekti.²⁰⁸

İskan kanunu doğrultusunda, ihtiyacı olan mübadillere tohumluk, çift hayvanı ve tarım araç gereci verilmesi işlemine “terfi” deniyordu. Terfi işlemlerinin düzenli ve adaletli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için her yerleşim yöresine olduğu gibi Mersin’e de bir tarım uzmanı gönderilmişti.²⁰⁹

Mübadile Sözleşmesi’ne göre mübadillerin taşınabilir mallarını yanında getirme hakkı olmasına karşın bu mümkün olmamıştır. Çünkü, daha göçmenler Türkiye’ye gelmeden bu tür mallarının büyük bir kısmına el konulmuştur.²¹⁰ Bu nedenle de Mersin’e yerleştirilenlerin yanlarında herhangi bir tarım araç-gereci getirdiğine ilişkin bir bilgiye rastlanamamıştır. Bununla birlikte, Mersin’e yerleştirilen yardıma muhtaç ailelerin çoğuna yönetmelik gereği çift hayvanı verildi. Tarsus’a yerleştirilen mübadiller ile ilgili iskan defterinde, hayvanı olmayan ailelere hane başına 60 kuruş değerinde bir öküz verildiği yer almaktadır. Bununla birlikte, bazı mübadillere sadece tohumluk bazılarında da hem

²⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 KS 1924.

²⁰⁸ *İskan Tarihçesi*, s.27-28.

²⁰⁹ *TBMMZC*; D.II, İÇ. II, C.VII/I, Ankara, 1968, s.1041.

²¹⁰ *İskan Tarihçesi*, s.115.

tohumluk hem pulluk verilmiştir.²¹¹ Mersin’de yerleştirilen mübadillere ne kadar araç-gereç dağıtıldığına ilişkin bilgi olmamasına karşın Tarsus kazasına yerleştirilenlere dağıtılan tarım araç ve gerecin cinsi ve miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²¹²

Cinsi	Toplam adedi	Bedeli (Kuruş)
Rudsok pulluk	25	40.802
Pulluk	4	2.989
Öküz	34	2.036
Buğday		27.049
Tohumluk bedeli (cinsi yok)		100.231

Tablo 25

Tarsus’a Yerleştirilenlere Dağıtılan Üretim Araçları

Tarsus’a yerleştirilen mübadillere verilen pullukların fiyatı 488 kuruş ile 1774 kuruş arasında değişmektedir. Rudsok pulluk cinsinden olanların değeri 1774 kuruştur. Yardıma muhtaç göçmenlerden bir kısmına ise nakit şeklinde yardım yapılmıştır. Örneğin bir aileye 1 öküz yerine nakdi olarak 60 kuruş ödenmiştir.²¹³ Büyük bir kısmı rençber ve çiftçi olan Serez Demirhisarlı mübadil ailelere tohumluk ve çift hayvanı olarak öküz, tarım aracı olarak da pulluk dağıtılmıştır. Kandiye vb. yerlerden gelenlerin daha çok zanaatla uğraşmasından ötürü onlara daha az oranda pulluk, öküz, buğday ve tohumluk dağıtılmıştır.²¹⁴ Bu da Tarsus ve Mersin’e gelen Selanikli mübadillerin genellikle tarımla uğraşan kırsal kökenli aileler olduğunu, Girit’ten gelenlerin ise sanatkar olduğunu ortaya koymaktadır.

²¹¹ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası’na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri 15, No:1, Yıl:1340/1924.

²¹² M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası’na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri, No:1, Yıl:1340/1924.

²¹³ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası’na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri, No:1, Yıl:1340/1924.

²¹⁴ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası’na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri, No:1, Yıl:1340/1924.

Geray'ın tespitlerine göre; Türkiye genelinde, 1923-1933 yılları arasında göçmenlere 12 traktör, 22.994 çift hayvanı, 20 araba, 2 tırmık, 27.501 pulluk, 20 çayır makinesi ve 5 orak makinesi dağıtılmıştır.²¹⁵ Bir başka kaynakta ise, göçmenlerden tarımla uğraşanlara 7.618.000 kilo tohumluk zahire türü, 27.501 adet pulluk, 41.253 adet çeşitli tarım-araç gereci, 12 adet traktör, 19.070 kilo kükürt ve göztaşı, 22.994 baş çift hayvanı dağıtıldığı ve sermaye sağlamak amacıyla nakit olarak verilen para tutarın 15.238 lira olduğu belirtilmektedir.²¹⁶

Çiftçiler için sağlanan kolaylıkların yanı sıra, sanatkar göçmenler için de, Bakanlar Kurulu'nun 30 Nisan 1924 tarihli genelgesiyle kredi ve sermaye sağlanması yoluna gidilmişti. Bu genelge ile, şehir ve kasabalarda yerleştirilen esnaf ve sanatkarlara mesleklerini devam ettirebilmeleri için herhangi bir kira alınmaksızın geçici olarak dükkan, fırın veya imalathane gibi yerler verilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye genelinde 1923-1933 yılları arasında 7.886 sanatkara döner sermayeden hane başına 1.932 lira olmak üzere toplam 15.238 lira verilmişti.²¹⁷ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti bu araç-gereçlerin alınması, mübadillere dağıtılması, para yardımında bulunulması işinde Ziraat Bankasından yararlanmıştı.²¹⁸

Mübadili faizsiz borçlandırma biçiminde yapılan bu tür yardımların tüketicici konumdaki bir kitleyi bir anda üretici konuma geçirmese de harcanan bu çabalar

²¹⁵ Geray, a.g.m., s.27; Çizelge XVI.

²¹⁶ *İskan Tarihçesi*, s.139.

²¹⁷ Geray, a.g.e., s.67, Bkz. tablo: XXXIX. Sanatkar göçmenlere verilen döner sermaye. Arı, a.g.e., s.146. Sanatkarlara verilecek araç-gerecin parasal oranlarının şu rakamları aşmaması koşulu getirilmişti: Duvarcı, taşçı, mermerci, oduncu ve kömürcülere 25 lira, dülgere ve silicilere 40 lira, camcı, aynacı, kornejci ve berberlere 50 lira, tenekeci, sıvacı, semerci, terzi, döşemeci, vurucu ve hallaçlara 75 lira, kayıkçı ve balıkçılara (ikisi bir arada olmak koşulu ile) demirci, dökmeçi, kunduracı, aşçı ve kasaplara 100 lira, doğramacı, marangoz, ağaç tornacısı, oymacılara 125 lira, araba yapıcısı, at ve arabası olan arabacı, dokumacı, fırıncı, tornacı, tesviyeci, makineci ve eczacılara 150 lira ödenmesi koşulu getirildi.

²¹⁸ *İskan Tarihçesi*, s.28.

mübadillerin ülkeye uyum sağlarnasında ve Rumlardan kalan boşluğun doldurulmasında etkili olmuştur.

V. BÖLÜM

MERSİN'E GELEN MÜBADİLLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE KENTE ETKİLERİ

V.1. Mübadillerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Mübadillerin, Mersin'in sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına etkilerini belirleyebilmek için aile yapılarını, cinsiyet, yaş grubu ve mesleklerine göre dağılımlarını, kültürel seviyelerini ortaya koyabilen istatistiki bilgiler gereklidir. Ne yazık ki, bu konuda istatistiki bilgiler yeterli ve düzenli değildir. Yalnızca Mersin merkeze yerleştirilenlerin nüfus kayıt suretlerinin yer aldığı dosyalarda ve Tarsus kazasına bağlı köylere yerleştirilenleri gösteren iskan defterinde; aile bireyleri, yaşları ve meslekleri ile ilgili açıklayıcı bilgilere göre bir değerlendirme yapılabilmektedir.

V.1.1. Aile

Mersin'e yerleştirilenlerin aile yapısı ile ilgili en ayrıntılı verilere sadece Demirhisar köyü örneğinde ulaşılabilmektedir. Mersin Köy Hizmetleri Arşivi'nde bulunan belgelerde Demirhisar köyüne 1924 yılında yerleştirilen 51 hanedeki 207 mübadilden ancak 26 hanenin yaş skalası gösterilmiştir.

Köyde yakını bulunmayan bekar erkek çocukları birer hane kabul edildiğinden, mübadil ailelerin bulunduğu bir hanedeki fert sayısı bir ile sekiz kişi arasında değiştiği sonucu çıkmaktadır. Evlenme yaşının düşüklüğü, birinci ve ikinci derece akraba üyelerinin hayatta olması ve aile reisi olan babanın evinin paylaşılması, hanede çekirdek aile yapısından ziyade geniş aile tipinin yaygın olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi evlenme yaşı 14, 15 ile 18 yaşları arasında değişmektedir. Eşler arasındaki

yaş farkları 3 ile 22 arasında değişmekte olup, genellikle erkeklerin daha yaşlı olduğu fark edilmektedir.

Mübadil ailelerin büyük bir kısmı anne, baba ve çocukların yanı sıra aile reisinin dul annesi, dul kayın validesi, çocukların eşleri, bekar kardeşler ve torunlardan oluşmaktadır. Baba ailenin revidir. Babanın ölümünde, ailenin 12 yaşından büyük erkek çocuğu reisliği üstlenmektedir. Büyük erkek çocuğu yokluğunda sorumluluk anneye bırakılmaktadır. Tablo 27 mübadiller arasında tek eşliliğin yaygın olduğunu göstermektedir. Ailedeki çocuk sayısı bir ile dört arasında değişmektedir. Mübadiller arasında kadın nüfusunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Demirhisar'a yerleştirilen 51 hanede 207 mübadilin 83'ünü erkek nüfus, 124'ünü ise kadın nüfus oluşturmaktadır.¹

¹ Mersin Köy Hizmetleri Arşivi (M.K.H.A), D.H.K.D., 1 (13), 271-V-26-30; 2, 271-26-30. Aile fertlerinin yaş dağılımı tablo 27'de gösterilmiştir.

Hane	Hane Reisi	Eşi	2. Eş	Oğlu	Kızı	Oğlunun Eşi	Büyük Anne	Hane Reisinin Erkek Kardeşi	Hane Reisinin Kardeşinin Eşi	Hane Reisinin Kız Kardeşi	Torun	Diğerleri
1	20	20						14		30		
2	56	45	10	6	15							30
3	25							13	20			
4	61	45		25		20	60				6-5	
5	47			12-9-6								
6	49	30		5-6								
7	4	5										
8	52	35			8-5							
9	36	14										
10	48	40			13			17	16			
11	18											
12	27	23		21		21						Oğlunun kızı 6
13	18	15										
14	18	18								25		
15	60	42		27-21-11-21	16	23						
16	58			15	9							
17	55	35		10-3-8	5-8							
18	14					60						
19	13									10		
20	?	60										
21	45	35		10	3-8							
22	25	15					60	18				
23	14											
24	38	2										
25	65	60										
26	16						50		13			

Tablo 26

Selânik-Serez-Demirhisar Kazası-Palınış Köyünden Mersin Demirhisar Köyüne Gelen Mübâdillerin Yaş Skalası

V.1.2. Yaş Grupları

Mersin'in Tarsus kazasına yerleştirilenlerle ilgili iskan defterine göre, mübadiller 12 yaşından küçük ve büyük olmak üzere iki guruba ayrılmışlardır. Benzer bir sınıflama Samsun'da da yapılmıştır.² Kayıtlara göre; Tarsus'a yerleştirilen 1461 göçmenin 1313'ü mübadil 148'ini de diğer göçmenler oluşturmaktadır. 1313 mübadilin de 689'u 12 yaşından büyük, 624'ü 12 yaşın altındadır. Kayıtlarda sadece hane reisinin ismi gösterilmiş, ailenin diğer üyelerinin yaşları ya da cinsiyetleri belirtilmemiştir.³ Aynı şekilde Mersin Demirhisar köyüne (Yuvanaki çiftliği) yerleştirilen 51 hanede 207 mübadilden yaşı belirtilen 94'ünün 23'ü 12 yaş altı, 71'i 12 yaş üstüdür.⁴ Bu sınıflandırma bu dönemde 12 yaş üstünün yetişkin olarak tanımlandığını da göstermektedir.

V.1.3. Meslek Grupları

Muhtelit Mübadele Komisyonu Türkiye'ye gönderme hazırlıkları sırasında mübadillerin mesleklerine uygun iskan alanlarına gönderilmesini sağlamak için uğraşlarını da belirlemeye çalışmıştır. Görüldüğü kadarıyla tarım en yaygın geçim yolu olduğundan bu durum Mersin'e gelenler için de geçerliydi.

Geldikleri yerlerde tarımla uğraşmayanlara ise küçük ve orta çaplı işletmeler verilmişti. Mersin merkeze yerleştirilen mübadillerin bir kısmı, Rumların bıraktığı fabrika ve mağazaların sahibi olmuş ya da buralarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardı. Örneğin, Girit mübadillerinden Fazıl Tütüner'e Mersin'de mesleği göz önünde bulundurularak bir çırçır fabrikası verilmişti.⁵

² Nedim İpek, *Samsun ve Mübadele*, TTK. Yay., Ankara, 2002, s.154.

³ M.K.H.A., *Mersin Vilayeti Tarsus Kazasına İskan Olunan Muhacirine Ait defter 15*, No:1, Yıl: 1340/1924.

⁴ M.K.H.A., *D.H.K.D.*, 1(13), 271-V-26-30; 2, 271-V-26-30.

⁵ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002; Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002; "Fazıl Bey'in fabrikası vardı (Tütünerler). Hacı Beyin fabrikası vardı."

Sanatkar ve esnaf mübadillerin bir kısmına da Mersin’de “adi iskan hakkı” olarak lükkan ya da mağaza verilmiştir. Örneğin Giritli mübadil Hüseyin Çıralaki’ye bir fırın verilerek mesleğini burada yapabilmesi sağlanmıştır.⁶ Başka bir Giritli mübadile verilen nağazanın değerinin iskan hakkından fazla olmasıyla ortaya çıkan sorun, fazla kısmın mübadil adına borçlandırılmasıyla çözümlenmiştir.⁷

Mübadiller Mersin’de de farklı mesleklere yönelmek zorunda kalmışlardır. Giritli mübadil Haydar Doğruer’in anlattıkları da bu yöndedir: “Abilerimden birisi kunduracıda çalışıyordu. Birisi de nalbanttı. Ben işçilik yaptım. Evimizi sattık sonra at arabası aldık. Onunla geçindim. At arabacılığı yaptım. Geçimimizi rençberlikle sağladık.”⁸

Yunanistan’daki mesleklerine uygun uğraş bulamayıp işsiz kalan ve bu nedenle kendilerine ayrılan yerleşimlere gitmeyenlere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, Girit’te zeytin yağı fabrikası işleten bir aile yerleştirildiği Tarsus’ta zeytinin pek bilinmemesi ve benzeri nedenlerle İzmir’e gitmiştir. Ne var ki bu ailenin geri dönüp Tarsus’ta bir zeytin yağı fabrikası açtığı da bilinmektedir.⁹

Aşağıdaki tabloda mübadillerin geldikleri yerler dikkate alınarak meslekleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Mübadillerin büyük bir kısmı; tarım kesimi ile ilgili rençber, çiftçi, bağcı, ameledir. Kandiye’den gelenler arasında ise öğretmen, ayakkabıcı, pastacı, kasap, semerci gibi şehirli meslek sahiplerine de rastlanmaktadır (Tablo 27).¹⁰

⁶ M.K.H.A., Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası, 271-V-26-30.

⁷ M.K.H.A., Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası, 271-V-26-30.

⁸ Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002.

⁹ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

¹⁰ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası’na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri 15, No:1, Yıl:1340/1924.

Eski Memleketi	12 Yaş	12 Yaş Altı	Rençber	Çiftçi	Rençber-Zıfraz	Bağcı	Saatçi	Rençber-İmam	Bilimye	Mutar	Rençber-Amele	Zıfraz	Sandalıyeci	Mualim	Bahçıvan	Bahçeci	Ayakkabıci	Pastacı	Marangoz	Duvarcı	Semerci	Kasap
Demirhisar	164	209	81	3	1		2	1	8													
Langaza	33	12	12																			
Serkeci	2	2																				
Kandıye	364	331	23		1	7			17	1	2	64	1	1	2	2	2	1	2	1	2	5
Avrethisar	17	4	4						2													
Serez	50	19	20						1													
Petriç	4		1																			
Rodos	4																					
Karaferye	45	34	10		1																	
Alosonya	4	8																				
Serfice	5	1				4																

Tablo 27

Mübadillerin Geldikleri Yerleşim Bölgelerine Göre Meslekleri

V.2. Mübadillerin Kentle Sosyal ve Ekonomik Etkileşimi

Sosyo-kültürel değişmelerin sayısız etkeni arasında hiç şüphe yok ki göçler de bulunmaktadır.¹¹ Bu etkileşim hem bireysel hem de toplumsal açıdan sorularla doludur. Göç eden ve göçü kabul eden toplumların kültürel ve toplumsal farklarının bulunması da bu sorunları çeşitlendirmektedir. Kuşkusuz göç, hem göçmeni hem de yerleştikleri ortamı değiştirir. Mersin’de de bu değişim ve etkileşimi izlemek mümkündür.

V.2.1. Demografik Yapı

Gayrimüslimlerin ve Müslümanların ayrılıkçı hareketlerine tepki olarak gelişen Türk ulusçuluğu, bu tezde incelenen mübadele sürecini de şekillendirmişti. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye’nin Avrupa’ya göre nüfus yoğunluğu daha azdı.¹² 1910-1930 yılları arasında yoğunluğu artan iç ve dış göçler, nüfusun köy ve şehir dağılımını etkilediği gibi toplam nüfus sayısını da değiştirmiştir. Mübadele öncesi toplam nüfus 15,3 milyon iken 1927 nüfus sayımında 13,6 milyon olması anlamlıdır. Bu da toplam nüfusun 1,7 milyon azaldığını ortaya koymaktadır.¹³ Bu azalışta, savaş yıllarındaki ölümlerin payı yüksektir.¹⁴ Bununla birlikte, bu yıllar içinde dışarıya göçlerin, içeriye olan göçlerden 1 milyon fazla olması da bu azalmayı açıklamaktadır.¹⁵ Şehirli gayrimüslimlerin ülke dışına göçü, köylü nüfusun şehirli nüfus aleyhine artmasına yol açmıştır. Bu durum şehirlerde işgücü eksikliği

¹¹ Ülker Gürkan, *Sosyal Değişmeler, Abadan’a Armağan*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 280, Sevinç Matbaası, 1969, s.470.

¹² Ömer Cemil Sarç, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İçinde, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983, s.240.

¹³ Gülten Kazgan, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1557.

¹⁴ Savaşın getirdiği yıkım sonucunda, Müslüman nüfusun %18’inin 1914 ila 1922 yılları arasında ölmüş olduğu tahmin edilmektedir Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.112.

¹⁵ Dimitri Pentzopolus, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris, 1962, s.112.

sorununa da neden olmuştur. Şhirden giden gayrimüslimlerin yarattığı işgücü eksikliği gelenlerin çoğunun köylü olması nedeniyle giderilememiştir.¹⁶

Mersin’de mübadelenin toplumsal yapıda yarattığı değişiklikleri mübadele öncesi ve sonrası nüfus verilerini karşılaştırarak izlemek mümkündür. Aşağıdaki tablo Mersin’in etnik/dinsel dağılımındaki değişiklikleri göstermektedir:¹⁷

	Müslüman	Rum	Rum Katolik	Ermeni	Ermeni Katolik	Katolik	Protestan	Latin	Süryani	Keldani	Yahudi	Diğer	Genel Toplam
1296	8.096	147		37		50							8.330
1309	19.737	1.202		427		297					3		21.222
1318	72.513	1.719		1.506		703	301						76.742
1330	27.844	2.273	73	7.090	42		68	1	23	3	35	282	31.434
1925/25 TCDS													103.343 ¹⁸
1926/27 TCDS													109.423
1927/1928 TCDS													46.831 ¹⁹

Tablo 28

1296-1928 Yılları Arasında Mersin Nüfusuna İlişkin Etnik Dağılım

Vital Cuinet’e göre, 1890 yılında Mersin Sancağı’nın toplam nüfusu 29.185, Mersin merkez kasabasının da 9.000 civarında idi. Bu nüfusun 2.700’ü Rum Ortodoks, 300’ü Ermeni, 260’ı Katolik iken geri kalan 6.300’ünü de Müslümanlar oluşturmaktaydı.²⁰ Adana Vilayet Sâlnamesine göre ise Mersin’in toplam nüfusu Cuinet’ten farklı olarak 21.222 olarak tespit edilmiştir. Nüfus içerisinde Ortodoks Rumların sayısı 1.202 iken, 1900 (1318)’lere gelindiğinde Mersin’de yaşayan Ortodoks Rum sayısı 1.719’dur.²¹

¹⁶ İpek, a.g.e., s.161; Tefik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu“ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yay., İstanbul, s.1557.

¹⁷ İbrahim Bozkurt, “Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Sonları İle XX. Yüzyılın Başlarında Mersin’in Demografik, Etnik ve Dinsel Yapısı”, *19. yy. ’da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, 2002, s.65.

¹⁸ Bu toplam nüfusun 33.370’i Tarsus kazasını göstermektedir.

¹⁹ Bu sadece Mersin Merkez nüfusunu göstermektedir.

²⁰ Vital Cuinet, *La Turqui d’Asie, Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée Chaque Province de l’Asie Mineure*, 2 Cilt, Paris, 1892, s.50.

²¹ Bozkurt, a.g.t., s.53.

1330 Senesi İstatistik Yılığında Mersin Sancağı merkez kazası sınırları içerisinde 914/1915'te 31.434'lük toplam nüfusun 27.844'ünü Müslümanlar, 3.590'unu ise ayırımüslimler oluşturmaktadır. Bunların içinde de 2.273 kişi Ortodoks Rumdur.²²

Mübadele bu nüfus yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Elbette bunda sadece gelenler değil gidenler de etkili olmuştur. Çünkü, mübadele ile 2000'i aşkın Ortodoks Rum da Mersin'den ayrılmıştır. Justin McCarthy'e göre 1921 ile 1927 yılları arasında Mersin'e gelen göçmen sayısı 3.330 idi.²³ Ancak, Cumhuriyet Arşivi ve Mersin Köy Hizmetleri arşivi belgelerine göre, Mersin'e 12.055 mübadil yerleştirilmiştir.²⁴

Tablo 28'da görüldüğü gibi, Mersin merkez kaza ve Tarsus kazasının 1925 yılındaki toplam nüfusu 103.343'tür.²⁵ Buna göre mübadiller vilayet nüfusunun %36 artmasına neden olmuşlardır. Mıntıka merkezi Adana Vilayeti'ne ise 1912 ile 1920 döneminde 9.059 kişi gelmiştir.²⁶ Tarsus kazasının Namrun, Gülek nahiyeleri ile birlikte 1925'teki nüfusu 70.073'tür. Bunun 1313'ini mübadiller oluşturmaktadır. Mübadiller kaza nüfusunu %1,9 arttırmıştır. Görülebildiği gibi mübadele türdeş bir toplum yaratılması yolunda²⁷ Mersin'de de etkili olmuştur.

V.2.2. Ekonomik Etkileşim

Yoğun göç hareketleri sonunda, Türkiye'yi terk eden Rumların ekonomik alanda; ticaret ve hizmet sektöründe yarattığı boşluğu gelen mübadillerin doldurması beklenirdi.²⁸ Ne

²² Memâlik-i Osmaniye'nin (Rumi) 1330 Senesi Nüfus İstatistikî 1336, s.10-11'den aktaran Bozkurt, a.g.t., s.57.

²³ Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s.195.

²⁴ Bkz. Tablo:13. Justin McCarthy'in verdiği 3.330 rakamı sadece istatistik yılına dayanmaktadır. Diğer belgeler değerlendirilmeden sadece İstatistik yıllıklarına dayanarak verilen bilgiler kimi zaman eksik olabilir.

²⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (TCDS)*, 1926-1927, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1927, s.1096.

²⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s.184.

²⁷ Gülten Kazgan, "Millî Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yay., İstanbul, s.1557.

²⁸ Politik ortamdaki radikal değişikliklere rağmen, eski iktisadi ilişkiler geçici bir tahribattan sonra yeniden kurulmuş, yani eski yapı geri gelmiştir. O halde, gerek üretimdeki büyüme gerek ülkeyi terk eden azınlıkların boş bıraktıkları toprakların yeniden ekilmesi, eski ekonomik ilişkiler örtüsünün yeniden ortaya çıkmasına bu

ar ki bu beklenti gerçekleşmemiştir. Çünkü mübadele ile Yunanistan'a giden Rumların büyük çoğunluğunu tüccar, sanayici, sanatkar, serbest meslek grubundan olanlar oluşturmaktaydı. Gelenlerin büyük çoğunluğu ise kırsal kesimden idi.²⁹

Sunulan emeğin sadece %15'inin Türkler, sermayenin %50'sinin ve işgücünün %60'ının Rumlar tarafından sağlandığı bir ortamda mübadelenin uzun dönemde ekonominin ulusallaşmasına yönelik olumlu katkısının olmasına karşılık "kısa dönemde Türk iş hayatı ve anayi gelişmesi üzerindeki olumsuz etkileri olacağı açıktı."³⁰ On bir milyonluk Türkiye nüfusundan yaklaşık 1.200.000 kişilik bir kitlenin ayrılması Türkiye ekonomisinin bütün sektörlerinde önemli üretim düşmesine ve ekonomik açıklara neden olmuş, fakat kayıplara karşın bu durum, ekonomide ulusçu politikaların uygulamasına fırsat vermiştir. Aynı zamanda Türkiye'ye gelen mübadiller de bütün gibi ekonomik becerilerini Türkiye'ye aktarmışlardır.³¹

Balkanlardan gelen bu göçmenlerin tarımsal teknoloji bakımından Anadolu'ya daha gelişmiş ürünler ve teknolojiler getirdiği bilinmektedir. Bu açıdan Mersin'de tarımsal üretimde, bağıcılığın ve zeytinciliğin yaygın hale getirilmesinde, Giritli ve Selanikli mübadiller önemli rol oynamıştır.

anlamda olanak sağlamıştır. Misak-ı İktisadi başlığı altında görüşülen konularda göçmenler ile ilgili kararlar da vardır. Tüccar grubu esaslarının ticaret ile ilgili maddeler: 1. madde: "Rumeli vb. yerlerden göç eden kabiliyet ve önyelerine ve mesleklerine uygun yerlerde iskan edilmeleri için derhal uzman komisyon oluşturmak, gelecek göçmenlerin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emval-i metrukaya ait arazi-i sairenin icarında kuyud-u ihtidaiye vaazı ve bunun Hükümete telgraf ile arzı." Bkz. A. Gündüz Ökçün, *1923 Türk İktisat Kongresi*, Ankara, 1971, s.421. Çiftçi göçmenlerin iktisadi esasları içindeki çiftçilere ait 6. maddede: "Ülkemize gelmiş ve gelecek göçmenlerin düzenli bir şekilde geldikleri yerin iklim ve arazisi ziraat usulleri ve mahsulatının türleri göz önünde alınarak ona göre iskanları ve özellikle bugün uygun olan köylere tevzii" gibi kararlar alınmıştır. Ökçün, a.g.e., s.372, 402.

²⁹ 1912 ile 1923 arasında Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumların sayısı yaklaşık olarak bir milyonu buldu. Bkz. Stephan Ladas, *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, s.442; 1923-1926 yılları arasında 1.200.000 Rum, 400.000 Müslüman'la değiştirildi. Bkz. Ladas, a.g.e., s.438. 1914-1925 tarihleri arasında Türkiye'den bir milyonu aşkın Rum göç etmiştir. Bunların 800.000'i sanat ve ticaretle uğraşanlar oluşturmaktaydı. Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D.II, C.IX, Ankara, 1975, s.59. Türkiye'den göç eden bir milyon Rum'un yarısından fazlasını tarım kesimi dışından gidenler oluşturmaktaydı. "Küçük Asya mültecilerinin içinde tacir, hekim, hukukçu, perakende satıcı, zanaatkar ve her türden işçilerin oranı oldukça yüksekti. Serbest meslek sahibi ve zanaatkarların sayısı, çoğunlukla Bulgaristan ve Trakya'dan gelmiş olan çiftçilerin sayısını aşmaktaydı." Bkz. Pentzopolus, a.g.e., s.102.

³⁰ Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.65. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974, ss.108-112; Kazgan, a.g.e., s.65.

³¹ Kemal Arı, "Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih*, S.18, Ağustos 1999, ss.12-14.

Göçün asıl etkisi şehirde ticaret sektöründe görülmüşse de önemli miktarda prağın Müslüman halkın eline geçmesi kırsal kesimi de etkilemişti. Güneydoğu'da büyük toprak sahipleri Ermenilerden kalan topraklara el koyarken, Batıda ve Trakya'da Rumların küçük toprakları yerli halkın veya mübadillerin eline geçti.³² Keyder'e göre de, savaş yılları arasında Ermeniler ve Rumların "ülkeyi terke" zorlanması, kalan Rumların da zorunlu nüfus mübadelesi ile gitmesi, onlardan geriye kalan mülklere ve ekonomik olanaklara el konulmasında ve yerli bir kapitalist sınıfın palazlanmasında etken olmuştur.³³

Mübadele planlanırken Mersin ve çevresine Midilli, Girit vesair adalardan çiftçi, ağacı ve zeytincilikle uğraşanların getirilmesi kararlaştırılmıştı.³⁴ Oysa Mersin ve Tarsus'a gelen mübadiller, değişik sınıflara mensuptular; kentli, kasabalı ve köylü göçmen grupları içinde çiftçi, sanatkar, tüccar, işçi, kasap, öğretmen vb. değişik mesleklere sahip olanlar da vardı. Ama bu mübadillerin büyük çoğunluğunu Türkiye genelinde olduğu gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal kökenli göçmenler oluşturmaktaydı. Gelenlerin giden Rum ve Ermeniler kadar ekonomik potansiyeli yoktu. Mersin'e gelenlerin büyük bir kısmı kırsal kökenli eğitimsiz köylülerdi. Özellikle Selanik'ten gelenler hayvancılıkla uğraşan, mısır ve tütün ekerek geçimini sağlayan insanlardı. Bunlar Mersin'e iskan edildiklerinde tarımsal alandaki faaliyetlerinin bir kısmını devam ettirebilmişlerdi.³⁵

Mersin ve çevresinde Rumların bıraktığı arazilerin çoğu bağlıktı. Girit'ten gelenler, bu sayede Mersin'de bağcılığı ve pek yaygın olmayan zeytinciliği geliştirmişlerdi. Giritli göçmenlerin zeytincilikle ilgili tarımsal becerilerini Tarsus'a aktarmaları sayesinde Tarsus ekonomisinde zeytincilik, zeytin yağı üretimi daha da önemli bir hale gelmiştir. Hatta mübadillerin anlattıklarına göre Tarsus'ta ilk zeytin yağı fabrikasını kuran Girit

² Çağlar Keyder, "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1295; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s.96

³ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.36.

⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon K.: 00.30 10, 8 Kasım 1339/1923, Yer No.:123.873.18 M.

⁵ Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

mübadillerinden Sadık Boltaç'tı. Zeytinciliğin Tarsus'ta bin bir zorlukla nasıl yaygın hale getirildiğini Boltaç'ın kızı yansıtmaktadır:

Babam geldi, burada işi zeytincilik olduğu için zeytin aradı bulamadı. Dörtyol, İç Anadolu'ya kadar gitti. Sonra İzmir'e, Urla'yı, Çeşme'yi, Kuşadası'nı taradı. Son Söke'de halamın yanına gitti. Urla'daki adamı buldu. O da mübadil, Giritli. Ona büyük bir mağaza vermişler. O mağazanın büyük bir ayrı mağazası vardı. O da üstü kapalı tahta, kare şeklinde kapaklar menteşeli, kapaklar açıldığı zaman altında beton içine gömülmüş 2-3m boyunda küpler vardı. Zeytin yağı küpleri. Babam masereyi orada ortak olarak kurdu. Aldıkları zeytini fiçılara doldurup buraya getiriyordu. Zeytin burada yoktur. Yabani zeytinler vardı. Babamın elinde zeytin çubukları, testere ipi vardı. Zeytine aşı yapıyor. Kim görürse bunun için Sadık Ağa'nın yolu buradan geçti derlerdi. Zeytinleri aşılaman babamdı. Zeytinciliği Çukurova'da aşılaman, doğuran babamdı.³⁶

Sayıları fazla olmamakla birlikte fabrika ve manifaktür sahibi mübadillere işlerini ürdürmelerini sağlamak amacıyla uygun şehir veya kasabaya yerleştirilmelerine izin verilmiştir.³⁷ Örneğin, Giritli mübadil Seniye Koraltan babasının Tarsus'ta yağ fabrikasının kuruluşundaki güçlükleri şöyle anlatmaktadır:

"Babam İzmir'de zeytin yağı fabrikası açtı, bir de Silifke'de açtı. Silifke'nin dışında bir de Tarsus'ta 1928'de açtı. Taşlar atla dönüyordu. Sonra elektrikli mengene yapıldı. Sonra oradan kaldırıldı. Kalburcu yoluna götürüldü. Orda fenni şekilde yapıldı. Şimdi orada çalışıyor."³⁸

Hiç şüphesiz, ekonomik etkileşim sürecinde yerli halk da daha önce bilmediği bazı ürünleri mübadillerden öğrenmiştir. Mersin ve Tarsus'ta zeytin pek bilinmemekteydi. Zeytini bilmeyen yerli halktan bazılarının zeytin ağaçlarını sökmesi gibi olayları mübadillerin anlattığı ilginç anılardan öğreniyoruz. Girit mübadili Mehmet Arseven de zeytin yağı üretiminin Mersin'de başlamasını şöyle anımsatmaktadır:³⁹

Sadık Boltaç bakmış ki Tarsus'un köylüleri zeytinleri kesip odun yerine yakıyorlar, Kardeşim getirin bana zeytin çıkarayım, getirin bana altına düşeni ve üzerindeki meyveyi de ben size

³⁶ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

³⁷ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.252.

³⁸ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

³⁹ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002.

zeytinyağı çıkarayım. Onlara zeytinyağını öğretti. Ondan sonra zeytinlikleri kesmez olmuşlar. Tarsus'a Mut'a kadar gitti. Mut'ta şimdi bile var.

Mersin'e gelen Giritli diğer bir aileye de geldikleri yerdeki mallarına karşılık Rumlardan kalan bir Çırçır fabrikası verilmişti. Ancak ailenin Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle ticari canlanmayı sağlamak için uzun süre mücadele ettiğini mübadil Fazıl Tütüner'in oğlu Necati Tütüner şöyle aktarmaktadır:

Babam ilk seneler ticaretle uğraştı. Sonra bir fabrika verdiler. Çırçır fabrikasıydı bu. Çiğidi çekirdeğinden ayıran makineler vardı. Buz fabrikası vardı. Çeltikle uğraşıyorlardı. Ancak sıtımadan dolayı çeltik ekimi yasaklandı. Bundan dolayı da zarar ettiler. 1927'de verdiler (...). Ticaret falan yapıyorlardı. Çeltik fabrikası getirdiler. Sıtma mücadelesinden dolayı elli bin liraya alınan 17 bin liraya satıldı. Ekonomik sıkıntı çektik. 1929 krizi yüzünden senelerce bunalım geçirdik.⁴⁰

Zeytinciliğin gelirinin iyi olması yerli halkın da bu alanla ilgilenmesini sağlamıştır. Bu şekilde, yerli halkın yetiştirdiği ürünler mübadillerin tarımsal zenginliği ile bütünleşince ürün çeşitliliği artmıştır. Örneğin, Mersin'de ekonomik açıdan önemli bir ürün olan narenciyeyi mübadiller yerli halktan öğrenmişlerdir. Mübadil köyü olan Demirhisar'da bugün narenciyecilik ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller için önemli gelir kaynağıdır. Bu da Mersin ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir.⁴¹

Mübadillerin ekonomik yaşama ve üretime katkıları artan rakamlardan anlaşılmaktadır. 1926 yılında araziden alınan ürün 21.126.000 kilo çeşitli hububattır. Vilayet ihracatını 18.627.980 kilo buğday, 7.577.812 kilo arpa, 6.633 kilo darı ile 18.359.120 kilo pamuk oluşturmaktadır.⁴² 1927 yılında ise Mersin Vilayeti'nde 24.452.000 kilo buğday, 14.000.000 kilo arpa, 12.812.000 kilo yulaf, 92.500 kilo çavdar, 998.850 kilo burçak, 1.059.200 kilo mısır, 2.024.000 kilo darı, 610.009 kilo bakla, 526.500 kilo patates, 1.600.000

⁴⁰ Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002.

⁴¹ Cahit Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002. "Bizim köylerde şarap yapılır. Zeytinyağı, zeytinin salamurâ edilmesi, sele zeytin, sirke gıda sektöründe Akdeniz Anadolu'ya taşınmasında ve ot konularında, eğitim hususunda çok katkıları olmuştur."

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (TCDS), 1926-1927, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1927, s.825.

kilo susam, 5.850.000 zeytin tanesi üretilmiştir.⁴³ Hayvan sayısında da artışlar görülmektedir.⁴⁴

Mübadiller hem işçi hem de işveren olarak Mersin ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Tablo 29'da gösterildiği gibi mübadillere fırın, dükkan, mağaza gibi işletmeler dağıtılmıştır.⁴⁵ Örneğin, Girit mübadillerinden Tütüncüzade Fazıl Beye Mersin Mesudiye Mahallesinde kendi adını taşıyan Fazıl Bey Fabrikasında pamuk, çığit ve buz üreterek ve fabrikasında mübadil işçileri istihdam ederek hem mübadillere hem de Mersin ekonomisine katkıda bulunmuştur. Bu fabrika Tütüncüzade ailesine Girit'teki mallarına karşılık verilmiştir.⁴⁶

Diğer Giritli bir aile de Mersin'de asıl meslekleri olan dericiliği devam ettirememiş ve "Arabağa" adıyla ilk kahve işletmesini 1926'da açmıştır. Mersin'den yurt içine kahve dağıtımını gerçekleştiren aile, hem Mersin'de bir ilki gerçekleştirmiş hem de Türkiye'nin çeşitli market vitrinlerinde "Arabağa" kahvesinin yer almasını sağlamıştır. Ali Uçar babası Girit mübadili Nuri Uçar'ın Arabağa kahveciler zincirinin ilk halkasını Soğuksu caddesinde nasıl kurduğunu şu sözlerle anlatmaktadır.⁴⁷

Büyük kahvehaneler kahveyi Mersin'de çığ olarak çekerlermiş, babam da İstanbul'dan değirmeni getirip burada kahveyi çekerek işe başlamış. Babam çok esmer olduğu için 'Arapacı, Arap Ağa' diye çağırırlarmış, Arabağa ismi de bu söylemden gelmekte. Patentini bu adla aldık. Kese kağıtlarının üzerindeki esmer kadın resmini il olarak babam bastı.

Bu tür girişimler genel olarak Adana bölgesinde de izlenebilmektedir. Örneğin, Çukurova ekonomisinde önemli yeri olan pamuk üretiminin etkinliğini arttırmak için Adana

⁴³ TCDS, 1927-1928, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1928, s.1999.

⁴⁴ Vilayet dahilinde her türlü tarım ürünü yetiştirilmesinin yanı sıra daha çok pamuk, darı, buğday, arpa ve üzüm yetiştirilmekteydi. Sanayi teşkilatı olarak da Mersin'de pamuk, çırçır fabrikaları ve gazozhane bulunmaktaydı. Bu dönemde Mersin hakkında genel bilgi için bkz. TCDS, 1926-1927, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1927, s.1096

⁴⁵ M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl:13340/1924.

⁴⁶ TCDS, 1927-1928, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1928, s.1200-1201.

⁴⁷ Ali Uçar ile yapılan görüşme, 28.04.2004.

ölgesine yabancı uzmanların gelmesinin sağlanmasıydı. 1925'te de bir Manchester firması ölgede büyük bir çırçır fabrikası kurmuştu.⁴⁸

Yeri	Cinsi	Sayısı
Demirkapı	Fırın	1
Küçükminare	Dükkan	2
Kırkkaşık Çarşısı	Dükkan	1
İnceark	Mağaza	2
Molla Kerim Mahallesi	Dükkan	1
Demirkapuda	Harap Dükkan	1
Demirkapuda	Nısf Dükkan	1
Ermeni Mahallesi	Dükkan	1
Pazar Yerinde	Nısf Dükkan	1
Rz Mahallesi	Dükkan	1
Zorpazar Mahallesi	Dükkan	1
Cami Cedid Mahallesi	Dükkan Yeri	1
İnceark Mahallesi	Nısf Dükkan	2
İnceark Mahallesi	Mağsere	1
Şehitkerim Mahallesi	Dükkan	1
Hükümet Caddesi	Dükkan	2
Küçük Minare	Nısf Dükkan	6
Küçük Minare	Dükkan Yeri	1

Tablo 29

Mübadillere Dağıtılan İşletmeler

Sonuç olarak, mübadele bir yandan daha türdeş bir toplumsal yapıyı amaçlarken, aynı zamanda mübadillerin karşılıklı olarak deneyimlerini aktarmalarını da sağlamıştır. En azından, Türkiye'de ve Mersin örneğinde gelenlerin Türk ekonomisine ve Türk ulusal kimliğinin şekillenmesine olumlu katkıları olduğu büyük bir kesinlikle dile getirilmelidir.

Birbirinden farklı etnik kökenden gelen insanların yaşadığı Osmanlı topraklarının dağılması ile bir kısım toprağı devralan Türkiye Cumhuriyeti için tek bir ırka dayalı toplum yaratma düşüncesi gerçekçi olmazdı; farklı etnik kökenden gelen ve iç içe geçmiş insanlar, bir üst kimlik simgesi olan Türk adı altında birleştirilebilirdi. Ortak kültür mirası, ortak tarih,

⁴⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde...*, s.62.

paylaşılan değerler ve amaçlar birlikte yaşam alanını oluşturdu. Bunlar ise “milli iktisat” politikalarının hem nedeni hem de sonucuydu.⁴⁹

V.2.3. Mübadillerin Sosyal Yapıya Uyum Aşamaları

Kişileri buldukları yere bağlayan değişik sosyo-ekonomik, siyasi vb. etkenler bulunmaktadır. Bunları, toprak ve taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyet hakları, kişinin doğa ve çevresi ile kurduğu öznel ve nesnel bağlar ve kişilerin yer değiştirme anına kadar yaşadığı çevreden edindiği kültür birikimi olarak sıralamak mümkündür. Dolayısıyla, kişinin zorunlu bir değişime tabi tutulması edindiklerini kaybetmesi demektir. Bu kaybın ne kadarının karşılanacağı ya da karşılanmayacağı, o toplumdaki devlete ve kurumsallaşmış yapılara bağlıdır.

Mübadiller, Selanik, Girit gibi kendine özgü şartlara bağlı olarak farklı kültürlerin etkileşmesiyle oluşan gelenek ve göreneklerini burada ne ölçüde devam ettirilebileceklerdi? Aslında mübadiller için Türkiye'nin yeni ortamında kendileri için nasıl bir model kurguladıkları önemliydi. Mübadiller kendilerini “Avrupalı” olarak tanımlamaktaydılar. Yiyip içmelerinden giyim kuşamlarına kadar yerli unsurlardan farklı olduklarını hissediyorlardı ve gerçekten farklıydılar.

Tarımsal üretimin gerçekleştirildiği köylerde yeni dönemin yansımalarının görülmesi kentlere göre daha yavaş gerçekleşmişti. Mersin'de oluşturulan mübadil köyünde hayat, gelinen yerlerdeki gelenek ve göreneklerin devam ettirilmesi ile süregelmişti. Yerli halk ile ilerleyen yıllarda başlayan karşılıklı etkileşim, mübadiller arasında gelenek ve göreneklerin de farklılaşmasına yol açacaktı. Örneğin Selanik'te kadınların iki parçadan oluşan feracelerinin yerini Mersin'de şalvar ve geleneksel başörtüsü almıştı.

⁴⁹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.55.

Yaşanan panik ve düzensizlik yüzünden aileler parçalanmış, bazen bir ailenin fertleri değişik vapurlara bindirilince kendilerini Türkiye ve Yunanistan'ın farklı bölgelerinde bulmuşlardır.

Evlerinden, sevdiklerinden, alışmış oldukları yaşam standartlarından kopan insanların içine düşmüş oldukları boşluğa ölüm acıları da eklenmiş, mübadillerin bir kısmının yeni geldikleri ülkenin dilini bilmemelerinden kaynaklanan sıkıntıları yıllarca sürmüştür. Aynı dinden olmalarına karşın bir kısım mübadillerin anadillerinin Rumca olması gibi kültürel farklılıklar ve mübadelenin güçlükleri öncelikle mübadil ailelerde ve yerli unsurlarda bir şok yaratmıştı. Mübadillerin anlattıklarına göre özellikle Girit'ten gelenlerin büyük bir kısmı Rumca konuştuğu için Türkiye'de hoş karşılanmamışlar ve yerli halkla kaynaşmakta zorluk çekmişlerdir. Bu insanların yaşam biçimleri, gelenek ve göreneklerinin yerli halktan farklı olmasının yanı sıra mübadillerin bir kısmının Rumca konuşuyor olması bu yeni gelenlerin giden Rumlardan ne farkının olduğu konusunda yerli halkın kafasında soru işaretlerini oluşturuyordu. Bu durum da mübadillere karşı soğukluğu iyice arttırıyordu.

Ayrıca, dil bilmeme nedeniyle Giritli mübadiller ilk geldiklerinde iş bulmakta zorlanmışlar ve mal dağıtım sırasında problemler yaşamışlardır.⁵⁰

Yeni bir yaşam mücadelesine başlayan mübadilleri düşündüren sorun, yerleştikleri yerlerde kendilerine nasıl bir yer edinecekleriydi. Doğdukları memleketten farklı bir memlekete giden göçmenler yerleştiği ülkenin rollerine uyarlanmak zorundadırlar.

⁵⁰ Bu konuyla ilgili bazı mübadillerin konuşmaları şu şekildedir; Melek Baydar ile yapılan görüşme, 16.11.2002; "Dil bilmemesi nedeniyle iş bulamıyorlardı. Girit'te malı olmayana neler verdiler neler, dil bilmeme yüzünden"; Hamiyet Arman ile yapılan görüşme, 27.02.2003. "Türkçe bilmedikleri için gelen Giritliler gelen adam Türkçe biliyorsa oradan getirdiği kağıtları gösteriyor. Onları kendi üstüne yaptırıyor. Mesela terzi bir aile vardı. Buradan ancak bir ev alabildiler."; Haydar Doğruer ile yapılan görüşme, 17.10.2002. "Nüfus başına vermişler malı. Bazularına da öylesine vermişler birlikte. Amcamın hanımına verdikleri zaman kişi başına vermişler. Ama benim annemgile 8 dönüm Karacailyas'ta vermişler. Ev vermişler. Dil bilmediklerinden ellerinden geri almışlar. Dil bilmemenin getirdiği sıkıntılar olmuş. Atatürk evinden Çamlıbel'e kadar annemgile vermişler. Orayı yetiştirmişler. Ama sonra dil bilmemekten ellerinden alınmış. Hükümet tarafından alınmış. Daha sonra sattığımız eve gelmişler. Cami Şerif. Babamgilin eviyle karşı karşıya"; Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002. "Türkçe bilmiyordum, Rumca biliyordum. Bu bakımdan hak hukuk arayamıyorduk. Mağdur olduk, çok mağdur olduk. Medeni gururlu adamlardı bakma..."; Necati Tütüner ile yapılan görüşme, 09.10.2002. Bize Giritli tohum dediler, Yunan tohumu dediler."

Dolayısıyla da onları “kimlik” sorunları beklemektedir. “Ben kimim?” sorusuyla ortaya çıkan köklerini arama ya da köklerine sıkı sıkıya sarılmaydı. Örneğin, Giritli bir mübadilin yerli halkın onlara karşı nasıl davrandığına ilişkin yakınmaları bunu yansıtmaktadır: “Gavur dediler, Yunan bozması dediler. Halbuki biz Leventlerin torunlarıyız, Barbarosların, Turgutların torunlarıyız. Buradan Türk askerleri gönderdiler. Yunanlılarla evlenmesinler diye”⁵¹ şeklindeki yakınması mübadillerin yerli halk tarafından nasıl karşılandıklarını ve yaşadıkları psikolojiyi yansıtan ilginç bir örnektir.

Mübadiller ile yerli halk arasında mal paylaşımı konusunda sıkıntıların yaşandığı ve bunun da yerli halk ile göçmenlerin birbirlerini kabullenme sürecinde etkili olduğunu, Mersin Yuvanaki çiftliğine yerleştirilen Selanikli bir mübadilin “Bir takım ağalar orada toprağınız, malınız yok idi ancak burada varmış gibi mal talep ediyorsunuz dediler”⁵² şeklindeki sözlerinden öğrenebiliyoruz.

Mübadillere devlet eliyle yapılan yardımlar ve verilen ayrıcalıkların kıskanılması, yerleşik Müslüman nüfusun şikayetlerine neden olmaktaydı. Ayrıca göçmenlerin buldukları yerin örf ve adetlerine gösterecekleri uyum süreci birtakım sorunların kaynağıydı.⁵³ Mübadiller kendilerini aşağıdaki anlatımda da görüldüğü gibi yerli halktan üstün görüyorlardı:

Ne getirdik var mı? Medeniyet getirdik, Kemer patlıcan getirdik. Portakal, Giritliler geldikten sonra aldı yürüdü. Turunçtan fidan yaptılar. Bahçecilik getirdik. Domatesin hamını yerlerdi hala da yiyorlar. Zeytin yağlı yiyemem aman, basmadan fistan giyemem aman. Hakir görüyorlardı.⁵⁴

Mübadiller büyük bir ekonomik kaybın yanında psikolojik olarak da yıkılmışlardı.

Bu yüzden devletin sağladığı olanaklar, onların sosyal hayata daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olmalıydı. Yine de yerli halk ile göçmenler arasında kıskançlık, çekememezlik

⁵¹ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002

⁵² Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

⁵³ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.40.

⁵⁴ Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002

yüzünden ayrılıklar meydana gelmişti. Kavga, dışlama, toprak anlaşmazlığı, ağaçları kesme vb. sosyal uyumsuzluk örnekleri görülebilmekteydi. Genellikle göçenler kendi aralarında evlenme geleneğini sürdürmüşlerdir. Mübadillerin aralarındaki bağlılığın yüksek olması topluma uyumlarını güçleştirmiştir. Örneğin, Gaziantep'e 1924 yılında gönderilen bazı mübadillerin bir kısmı akrabalarının Mersin'de bulunması nedeniyle yıllar sonra tekrar Mersin'e dönmüşlerdir.

Uyum sorunlarını çözmek için muhacirlerin de örgütlendiği görülmektedir. Adana'da Yüzbaşı Salim ve Selanikli Sırrı Beylerin öncülüğünde "Mülteci ve Muhacir Teavün Cemiyeti"⁵⁵ ismiyle bir cemiyet oluşturulmuştur.⁵⁶

Mübadillerin Türkiye'ye uyum çabalarına ilişkin ilginç bir örneği Mersin'de görülmüştür. Mersin'de 331 numaralı evde oturan Kandiye muhacirlerinden Tütüncüzade Fazıl Bey kendisine ve eşine ait Girit'teki bağ, bahçe vb. mallarının %10'unu şehit çocuklarına bağışlamıştır.⁵⁷

Ömer Lütfü Barkan, göçün kişiler üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi şu çarpıcı satırlarla vurgulamaktadır:

Göç facialarının insan zaiyatı ve iktisadi tahrip bakımından bıraktığı boşluklar yanında, manevi sahada açtığı yaralar da daha az ehemmiyetli değildir. Bu gün halkımızın pek çoğu, bir iki nesil içinde, birkaç defa göç etmiş bir muhacir soyunun hicranını kendi ruhunda taşımaktadır: Canlı bir ağaç gibi mevcudiyetini besleyen bütün ince kökleriyle maddi ve içtimai muhitine sıkı sıkıya bağlı bulunan insanın ana-baba yurdundan gene tıpkı kökünden sökülen ağaç gibi koparılarak başka diyarlara sürüklenmesi, ruh ve beden sıhhati için çok tehlikeli bir ameliye teşkil etmektedir. Bu hal, ana yurda dönen muhacirlerin maddi ve manevi ne kadar büyük bir ihtimama muhtaç olduklarını göstermektedir.⁵⁸

⁵⁵ Söz konusu cemiyetin ne zaman kurulduğu, ne kadar süre faaliyette bulunduğu ve işlevini ne zaman tamamladığı konusunda bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

⁵⁶ *Yeni Adana*, 29 TE 1930, s.2.

⁵⁷ *BCA*, Fon K: 30.10.0.0, Dosya No: 23414, 5 Şubat 1925, Yer No:198.355.14.

⁵⁸ Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.10, Ekim 1948-Temmuz 1949, No.1-4, ss.204-223.

2002'de görüştüğümüz Giritli bir mübadilin mübadeleye ilişkin şu sözleri Barkan'ı

doğrulamaktadır. "Köklü bir ağacı kökünden çekip meçhul bir yere fırlatmak gibi bir şey."⁵⁹

V.2.4. Mübadele ve Kültürel Etkileşimler

Tanzimat'tan Cumhuriyete değin süregelen tartışmalar içinde Türk kimliğinin

yeniden yapılandırılması sürecinde Türklük kavramı ya bir verili kan bağı olarak adlandırılmış ya da inşa edilen, yeniden üretilen bir kimlik olarak belirlemiştir. Bu bakış açısıyla Balkanlardan Türk kökenli olmasa da Türk kültürü ile yakınlıkları ve Müslüman olmaları nedeniyle birçok göçmenin ülkeye gelmesine ve vatandaş olmalarına izin verilmiştir.⁶⁰

Mübadiller, Mersin'e gelirken Yunanistan'da kültürel birikimlerini, ekonomik

değerlerini bırakarak gelmişler, kendi toplumsal, kültürel ve ekonomik değerlerini yitirmişlerdi. Geldikleri çevrede yeniden eski statülerini kazanmak, yeni ilişkiler kurmak durumundaydılar. Zorunlu göç yaşamının yıkıcı etkisiyle bu göçmenlerin yeni geldikleri çevreye ve topluma uyum sağlamaları kimi zaman güç olabilmıştır. Göçün yarattığı bütün zorluklara karşın göç eden kitlenin yaşantısını bir şekilde yeni geldiği yerde devam ettirmesi gerekiyordu. Göçmenin geçmişiyle ve kendisi gibi göçmenlerle sıkı sıkıya kurduğu bağlar sayesinde yeni memleketine uyum sürecinde karşılaştığı zorlukları kısmen giderebiliyordu.

Renee Hirschon bu uyum sürecinin bellek ile kimlik arasında bağlantı kurulması

ile gerçekleştiğini belirtmektedir:

Geçmiş ile güncel olan arasında belleğin aktif kullanımıyla bir köprü kurulduğu topluluklarda zorla göç ettirilmenin etkisi daha yıkıcı olabilir. Benzer biçimde, okuryazarlık konusundaki bireysel farklılıklar, zorunlu göç yaşamış bir grubun, uyum sağlama ve yeni toplumla kaynaşmada kendi içinde gösterdiği farklılıkları açıklamakta yardımcı olabilir...Köklerinden koparılmış bir topluluk için ortak bir belleğin önemi açıkça ortadadır. Yaşamlarını yeniden kurabilmeleri için,

⁵⁹ Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002.

⁶⁰ Akşin Somel, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Der. N. Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.81.

bellek geçmişle kritik bağlantı, kültürel olarak varlığını sürdürmenin bir yolu, onsuz kimliklerin kaybolacağı bir birikim haline gelir. Gerçekten de, özellikle de yerinden yurdundan edilmiş insanlar için, toplumsal ve kolektif bir olgu olarak kimlik ve bellek arasındaki ilişki dikkate değerdir.⁶¹

Bu aşamada mübadiller için geldikleri bölgesel kökenin büyük önemi vardı; çünkü onu yeni vatanlarına aktarmışlar ve yıllar boyunca onun çağrıştırdığı anlamları yaşamışlardı. Geldiği yeri anımsayan yaşlılar aynı kent veya köyden olan birinden “memleketlisi” olarak söz ediyordu. Bu terim onların çocuklarını ve torunlarını kapsayacak şekilde kullanılıyordu.

Mersin’de yerleştirilen bazı yaşlı mübadillerin hala “memleket” özlemini dilettiklerini çalışmalarımız sırasında kendilerinden dinledik. Konuşulan konu her ne olursa olsun sonunda terk edilen memleketlere Selanik’teki güzelim erik ve kiraz bahçelerine, Selanik’in yayla havasına, Beyaz Kulesi’ne, Girit’te birçok ottan yapılan yemeğin, zeytinyağının tadına doyum olmadığına geliyordu. Bu zamanın üzerini örttüğü birçok insanın hiç umulmadık bir anda anımsanmasıydı. Aylar ve yıllar geçtikçe hayal ile gerçek arasındaki mitosa dönüşerek ikinci ve üçüncü kuşakla geleceğe taşınıyordu. Ne yazık ki, tüm bu yaşananlar yazılı metne dönüşmeden o insanlarla birlikte kaybolup gitmişti. Dönemin siyasi ve toplumsal şartları ve içine girilen ekmek kavgası da ilk kuşak mübadillerin içine kapanmalarında bir etken olmuştu. Bu da, yaşananların aktarılamamasına, içe kapanmaya, geçmişin yüreklerinin derinliklerine gömülmesine neden oldu. Mübadillerle yapılan görüşmelerde anlamlandıramadığımız, mübadillerin anlatıları sırasında kapanan bir dönemi, yaşanan sıkıntılara mı yoksa kaybolan geçmişlerine mi ağladıklarıydı.

İlk kuşak mübadiller kendilerini toplum içinde farklı kategorize etmişlerdi. Bağlı oldukları toplum içinde bir yandan yaşamlarını sürdürürken diğer yandan da sanki isafirmişçesine zamanı geldiğinde ilk geldikleri yere dönecekmişçesine yaşamaktaydılar.

Renee Hirschon, *Mübadile Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.15.

Benzer özelemlerin, Yunanistan'a göç eden Rumlarda da yıllarca yaşandığı anlaşılıyor. Bir mübadil bunu şöyle dile getiriyor:

Geldikten sonra memleketimize, köyümüze döneriz diye çok bekledik. Bu sene olmadı, yine seneye gideriz gayri derdik. Herifin biri, durmadan para biriktirdi. Köyümüze döneceğiz. Orada yeniden tarla, bahçe alacağım derdi. Öldü gitti. Biriktirdiği bir çuval para da geçmez oldu. Sonra da kızı 'döndün gari köyüne, aldın gari tarlaları' diye yaktı hepsini⁶²

Göç olgusu beraberinde demografik, ekonomik problemler getirdiği gibi, kültürel anlamda da yerli halk ile göç edenler arasında gelenek, görenek ve hayat farklılığından doğan çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Selanik göçmeni Ali Bölükbaşı mübadillerin nasıl nitelendirildiğini şu sözlerle anlatıyor: "Muhacirler derlerdi, istemezlerdi. Onlar bizi gavur görüyorlardı."⁶³

Selanikli Osman Oğuz da yerli halk tarafından dışlandıklarını şu ilginç sözlerle anlatıyor: "Hatırlıyordum. İstemezlerdi. Mal onlara hep kalsın. Gavurların malları onun için istemezlerdi macır milletini. Gavur gibi sanarlar."⁶⁴

Kimlik bir adlandırma ve tanımlamadır. Dolayısıyla da bu adlandırma ve tanımlama da birilerine ya da bir yere göre yapılabilir. Mübadillerin anlattıkları onların yerli unsurlarca nasıl algılandıklarını ortaya koymaktadır. Bu algılamada muhacir/gavur tanımlaması belirleyici bir ögedir.⁶⁵

Mübadiller için en önemli sorunlardan biri olan; buldukları yerleşim yerine uyum, daha doğrusu birbirini kabullenme süreçlerinin uzun sürmesidir.⁶⁶ Bunun somut bir

⁶² Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.136.

⁶³ Sözlü tarih çalışması olan "tanıklık" anlatıcının kurgusunu taşır. Malzemesi dil ve yaşananların yeniden kurgulanması olan bu ve benzer anlatılar da, anlatıcıların duygusal ve ideolojik yaklaşımlarının bir dökümüdür aynı zamanda. Anlatı sahibinin kimliğini oluşturan her bir unsurun yani geldiği coğrafyanın, kadın, erkek, tüccar, çiftçi, ırgat olması veya Rumca, Türkçe konuşması gibi pek çok etken anlatılar üzerinde farklılıklar yaratabilir.

⁶⁴ Osman Oğuz ile yapılan görüşme, 9.05.2003.

⁶⁵ Selanik mübadili Döndü Kara göçmen olmanın sıkıntılarını bize şu dizeleriyle yansıtmakta: "*Şu dağın ardında naneler biter, Nanenin kokusu dünyaya yeter, Bu macırlık bize ölümden beter.*" Döndü Kara ile yapılan görüşme, 26.03.2004.

⁶⁶ Çocukluğum süresince sık sık gittiğim göçmen köyü olan Demirhisar'da insanların söylemleri bu çalışma esnasında belleğimde canlandı. Demirhisarlılar çevre kasaba ve köylerin halkı tarafından "muhacir", "macır" diye bilinir ve nitelendirilirdi. Bazen bu söylemlerin yerini "gavur tohumu" gibi dışlayan söylemelere bıraktığım bu mübadillerin kendilerinden dinledim. Aynı şekilde onların da çevre köyleri yerliler ya da küçümseyici bir tavırla Yanparlı yerliler diye çağırıldıklarını birçok kez işittim.

göstergesi olarak yerli halk ile mübadiller birbirlerine asla kız vermezlerdi. Daha çok göçmenler arasında evlilikler olurdu. Bu olgu hem Selanikli hem de Giritli mübadiller için geçerlidir.⁶⁷

Endogami, göçmen kültürünün devam etmesini sağlayan önemli bir etkidir. Mübadillerin göçmen kimliklerinden kaynaklanan birbirleri ile evlilikleri onların toplum ile bütünleşmelerini engellemiş kendi içlerinde kimlik oluşturmalarına neden olmuştur.

Mübadillerin bulunduğu yerlerde en önemli kültürel sorunlardan biri de kuşkusuz dil bilmeme olmuştur. Mersin’de bu sorunu Girit kökenli Rumca konuşan mübadiller yaşamıştır.⁶⁸ Necati Tütüner Mersin’deki çocukluk yaşamında dil bilmemenin yarattığı sıkıntıları şu şekilde ifade etmiştir: “Biz çocuk olarak güçlük çekiyorduk. Çocukların dilini anlıyorduk ama büyüklerin dilini anlamıyorduk. Dil yüzünden büyük bir zorluk çektik.”

Yunanistan’a giden göçmenler de tıpkı Mersin’e gelen mübadiller gibi sosyal ve kültürel açıdan farklı bir yapı ile karşılaşmışlardı. Onlar da yerli halk ile uyum süreçlerinde farklı tepkiler geliştirdiler. Yerli halkı iri kafalı, cahil, kaba olarak gördüler ve bu görüş, zaman geçip hayal kırıklığı arttıkça iyice kemikleşti. Hirschon’un da vurguladığı gibi, başlangıçtaki bu hayal kırıklığı, uyum sağlama sürecinde ve ayrı bir kimlik geliştirmede üphesiz psikolojik bir rol oynamıştı.

Başlangıçta çok sayıda mübadil göçmen, yurtlarından koparılmalarından sonra gözle görülür bir şok ve güvensizlik hali içindeydi. Bunlar yaşamın değişen koşullarına uyum sağlamakta isteksizdi ve bir gün yurtlarına geri döneceklerini umut ediyorlardı. Yunan- Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası olan 1930’daki Ankara Antlaşması, mübadillerin topraklarına geri dönme hayalinin sonu olmuştu.⁶⁹

⁶⁷ Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.08.2002. “ Bizim köy gavur görülür. Buhran biraz biraz ısınmaya başladı. Kız aldılar, kız verdiler. Muhacirler derlerdi, istemezlerdi.”

⁶⁸ Girit’ten Mersin’e gelen mübadillerin büyük çoğunluğu Türkçe’yi hemen hemen hiç bilmemekteydi. Bkz. A. Lükheth Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000, s.86-7. Girit Adasında Osmanlı yönetiminin kurulması Rumcanın üstünlüğünü engelleyememiştir. “Tersine Ada’nın um fatihleri Rum kadınlarla evlenerek onların ve onlardan doğan çocukların Rumca konuşmalarına izin verdi. u da Ada’da yerleşen müslüman Türklerin anadilleri olan Türkçe’yi kısa bir süre sonra unutmalarına yol açtı. alkın büyük çoğunluğu tamamen Rumca konuşur oldu.”

Hirschon, a.g.e., s.41.

Göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde toplu olarak kalabildikleri zaman kültürlerini devam ettirdikleri; ancak dağınık olarak yerleştirildikleri zaman kısa bir zamanda yerli halkla karıştıkları görülmektedir. Ayrıca zaman geçtikçe göçmenlik, kültürel kimlik olarak ortadan kalkabilmektedir. Örneğin, 1878 göçmenleri, 1924 göçmenleri ile kendilerini karşılaştırırken kendilerini yerli, gelenleri ise muhacir olarak görmekteydiler.⁷⁰ Aynı duruma, Mersin'e yerleştirilen Girit göçmenleri arasında yeni ve eski Giritliler ayrımı şeklinde rastlanmaktadır.

Şehirlerde yaşayan göçmenlerin örf, adet ve topluluk bilinçlerinin üçüncü kuşakta gitgide kaybolmakta olduğunu ve sadece göçmen olduklarını söyleyebiliriz. Sadece dedelerinin hangi şehir ve köyden geldiklerini unutamamakta ya da hiç bilmemekteyler. Bu tez için yapılan sözlü görüşmeler de bunu doğrulamaktadır.

Sözlü görüşmeler sırasında dikkati çeken ilginç bir durum da bütün Giritli ailelerin bir lakabı olduğuydu. Bu lakaplar kişinin ya mesleğini, ya da geldiği yeri gösteren özellikler taşımaktaydı. Hatta bu mübadillerin çoğu Rumca lakaplar taşımaktaydı.⁷¹

Göçmenler, konuşulan dil yönünden de Türkiye'deki yerleşik kültüre farklı bir şive aktarmışlardır. Bu şivede "h" sesini yutarak konuşmaları yaygındır. Bunun dışında konuşmanın akışı içinde "abe", "abe mari", "pali" "breh" "kızan", "kızancık" gibi sözler kullanılmaktadır.⁷²

Giritlilerin ot yemekleri çok ünlüdür. Marata [Arapsaçı], turpotu [Vuruves], ebegümeçi [Amolaşez], Semizotu [Listrila] labada [Lapata], fava, kabak çiçeği

⁷⁰ Ağanoğlu, a.g.e., s.344.

⁷¹ Bu lakaplardan bir kısmını sıralamak gerekirse: Muzoraki, Karahanaki, Şemabaki, Kavalaki, Pondursa, Berberaki, Palalaki, Valbanaki, Barbasaki, Karamemedaki, Payaki gibi; *M.K.H.A., Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan Edilen Göçmenlere Ait İskan Defteri 15*, No:1., Yıl:1340/1924.

⁷² *Cumhuriyet*, 7 TE 1924. Mersin'de özellikle Selanik'ten gelen göçmenler arasında şive farklılığı hemen göze çarpar. Konuşurken, "abe"yi oğlan için "mari"yi kız için çok sık kullanırlar. Kapıya hala Rumca "porta" da demektedirler. Selanik mübadillerinin iskan edildiği Demirhisar köyünde muhacirlerin konuşmalarında sık sık bu ve buna benzer sözcüklere rastlanabilir. Bunlardan bazıları: Mari [kız çocuğu anlamında], pali [erkek çocuğu], Maçı [kedi], kuti [köpek], pokuşan [patlak mısır], teti [teyze], ağı [amca], dış kapı [portu]; *Naime Akdoğan ile yapılan görüşme*, 25.08.2002.

Koloçitoatus], şevketibostan [askolibrus], reziço v.b. gibi çeşitli otlardan oldukça güzel ve farklı yemekler yaparlar.⁷³ Ota olan düşkünlükleri yerli halkın onlarla alay etmesine dahi yol açmıştır. Günümüzde de Giritlilerin ot yeme alışkanlığı ile ilgili fıkralar anlatılmaktadır.⁷⁴ Örneğin Giritli mübadil Mehmet Arseven'in şu sözleri ilginçtir: "Giritliler geldi, merkeplere t bırakmadılar dediler. Bizim ana da gidiyordu ot mot toplamaya. Eğer ki bu lafi söylemeseler, gururlarına dokunmasalardı, Mersin halkı bir çok ot çeşidini öğrenmiş olurlardı. Farata, arapşaçı, asgolibus, şevketbostan böbreklere çok faydası var."⁷⁵

Mübadiller arasında balık, zeytin yağı ve keçi eti tüketimi pek yaygındı. Ayrıca, ırlarda bulunan hindibağı, gelincik, ebegömece gibi otlardan yemekler yapmaktadırlar. kmeikleri ise buğday ve arpa unundandır.⁷⁶

Mersin'de (Demirhisar) yaşayan Selanikli göçmenler hala ekmeklerini elle oğurup, bunu "kapak"⁷⁷ adı verilen genişçe tencere kapağı biçiminde, oldukça büyük, üstü öz dolu bir kabın altında pişirmektedirler. Aynı şekilde ebegömece, hindibağı ve kabaktan usır unu ile yapılan, "piti" adını verdikleri böreklerini ve pirinç ve etle yaptıkları kapama adı verilen kendilerine özgü değişik yemekleri "kapak" altında sunmaktadırlar.⁷⁸

Mübadiller kendilerine has bazı kültürel değerleri de beraberlerinde getirmişlerdir. vi badana etme geleneği, göçmenlerden yerli halka geçmiştir.⁷⁹ Demirhisar köyüne ittiğinizde hala davullu zurnalı, düğünlere rastlanmaktadır. Kız evlendirirken yapılan el işi eyizler, hem Selanik'ten gelen göçmenlerde hem de Girit'ten gelen göçmenlerde yaygındır.

Eren Akçiçek, "Girit Türkleri'nin Mutfağı, Yedikleri Otların Beslenme ve Sağlık Yönünden İncelenmesi", *Standart*, Şubat, 1994, ss.212&.

Hayvanına ot bulmakta güçlük çeken yerliler, bir eşiğin boynuna "Giritliler geldi" aç kaldım" yazılı bir zuhal asıp kaymakamın kapısının önüne bırakmışlardır. Gündüz Artan, "Giritlilerin Mersin'e İlk Muhacereti", *el Sanat Kulübü Bülteni*, 1999, s.5.

Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 10.10.2002.

Cumhuriyet, 7 TE 1924.

Kapak dedikleri, tencere kapağı biçiminde, büyük boy yuvarlak bir tepsiyi kapayacak bir biçimdedir. Önceden yakılan çalı-çırpımın kalan közü hem kapağın üstüne hem de tepsinin altına konularak ekme ve yemekler pişirilir.

Naime Akdoğan ile yapılan görüşme, 25.08.2002.

Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, 97.

Mübadiller yerleştirildikleri yerlerde sözlü sazlı eğlencelerini kış aylarında haremlık selamlık geleneğine göre devam ettirmekteydiler. Enstrüman çalabilen ya da sadece şarkı söyleyebilen mübadillerin eğlencelerinde Balkan türküleri öncelikli olmaktadır. Aynı şekilde Anadolu'dan göç eden Rumlar da rebetiko tarzı bir müzikal tarzın doğmasını da sağlamışlardır.⁸⁰ Bugün hayatta olan birinci kuşak ve ikinci kuşak özellikle Girit mübadilleri hala kendi aralarında rebetiko tarzı Rumca “madinata” denilen mani benzeri güzel sözlerle eski günleri belleklerinde canlandırmaktalar. Örneğin, Girit mübadili Fatma Azaz Giritlilerin söylediği madinatalardan şu hoş sözleri aktarıyor:⁸¹

A και χωρισαμε και χωρισεση μας
 εμεις σε να χωρισαμε παιλα να πουμε
 παιλα πηγα στην κοψα να πηουμε.
 “Sarı kanaryam benim aklımı başımdan aldın,
 Gel koynuma neyim var göreceksin odamda”
 Αχ και χωρισαμε και χωρισαμε μας
 ομως σε να γυρισουμε και μας
 παλι πιο στιν κοψα μας.
 “Ah biz ayrıldık biz ayrıldık
 Fakat yine birleşeceğiz(kavuşacağız)
 (dudaklarımız)yeniden ve asla ayrılmayacak.”

Mübadillerle sözlü görüşmelerde, hepsinin Mustafa Kemal Atatürk'e ayrı bir hayranlığı, sevgisi hissedilmektedir. Onlara göre Atatürk “memleketlisi “ ya da onları Yunan

⁸⁰ Gökaçtı, a.g.e., s.285.

⁸¹ Fatma Azaz ile yapılan görüşme, 22.04.2004.

ulmünden kurtaran kahramandı.⁸² Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik doğumlu olması, yürüttüğü Bağımsızlık Savaşı sonrasında yeni bir devlet kurması da bu sahiplenme anlayışında önemliydi. Daha sonraki yıllarda bu durum duygusal bir bağlılık ve taraftarlığın tesine geçerek siyasi bir desteğe dönüşecekti. Bu bağlamda mübadil olarak gelen bu insanların büyük bir kesiminin Cumhuriyet Halk Fırkası'na yakın durdukları ve yapılan evrimleri büyük bir içtenlikle benimsedikleri görüldü.

Göçmenler ile yerli halkın ortaklaşa yarattığı kültürde yerlilerin katkısı kuşkusuz adsnamaz. İlk başlarda göçmenler, Rumeli'deki yaşayış biçimini sürdürürken yerleşik kültürle tanışıkça ve onun etki alanında kaldıkça bir kısmı terk edilerek, tanışılan kültürün ve aşam biçiminin öğeleri aşama aşama benimsenmiş, bir kısmı da değişime uğrayarak, yeni bir biçim ve içeriğe bürünmüştür. Bunlarla birlikte, göçmenlerin getirdikleri kimi maddi kültür öğeleri ile özellikle köy toplumunun yaşam biçiminde bazı önemli değişiklikler de olmuştur. Sonuçta iki kültürün kaynaşmasıyla yeni bir sentez ortaya çıkmıştır.⁸³

Anadolu'nun gerek yakın gerekse uzak tarihinde komşu ülkelerden Anadolu'ya göçlerde ortak özellik paylaşılan bir kültürdür. Ortak kültürel kökenin varoluşu diğer göç alan ülkelerde olduğu gibi, yerli kültürün normunu ve değerlerini sarsıcı, tehdit edici bir yapının ortaya çıkışını engellemiştir.⁸⁴

Göçler sonucunda oluşan manevi değişimlerin yanında maddi kültürde de değişimler oluşmuştur. Örneğin, evlerin şekli, yapılış tarzı, ziraat yöntemleri, kullanılan alet, asıta ve hayvan yetiştirme gibi.⁸⁵ Yerli köyler ile göçmen köyler arasında ilk etapta bariz farklılıklar göze çarpar: Birincide bir plansızlık ve evlerin gelişi güzel kuruluşu, diğerinde ise, bir

Necati Tütüner ile görüşme, 09.10.2002; Mehmet Arseven ile görüşme, 10.10.2002. Osman Oğuz ile görüşme, 05.2003; Ali Bölükbaşı ile yapılan görüşme, 25.09.2002, Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, 18.10.2002. Kemal Arı, *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, 168-169.

Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar" *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yayına Haz. Kemali Saybaşı-Gencer Özcan, İstanbul, 1997, 229-230.

lan ve nizamın bulunuşu gibi. Evler ya çimentodan ya gelişi güzel taş yığınlarının bir araya getirilmesinden ibarettir. Bunların dışında kerpiç ev, köy evlerinin temel tipini teşkil etmektedir.⁸⁶

Göçmenler yerleştirilirken ya eskiden beri kurulu olan bir köyün içinde ya da ayrı bir köy biçiminde yerleşmişlerdir. Ayrı ayrı yerlerden, yerlilerin oturduğu bir köye gelen göçmen nüfus, varolan köy topluluğu içinde eriyordu. Oysa ayrı bir köy oluşturularak yerleştirilen göçmen gruplar, gelmiş oldukları çevredeki toplumsal kalıplarını yeni ortamlarında kurdukları köylere aktarmışlar, kendi kültürlerini etkin kılmışlardı.⁸⁷

Ekonomik gelişmeler ve sonuçları, göçler, iskan hareketleri ve bunların toplumsal aşama etkileri köylülerin yaşayışını, tutumunu, toplumsal adetlerini değiştirmiştir.⁸⁸

Mübadillerin, Mersin’de yeni bir çehre ve toplumsal yapının oluşum ve biçimleniş sürecinde önemli etken olduğu söylenebilir. Ancak bu insanların yeni katıldıkları bu toplum yapısı içinde hem ekonomik becerilerini aktarmada, hem eski toplumsal statülerini yeniden kazanmalarında, hem de yerli unsurlarla karşılıklı uyum aşamalarında önemli sorunlar da gündemini göstermişti. Bununla birlikte, ekonomik becerilerini, kültürel birikimlerini Mersin’e aktarmışlardır.

⁵ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No.16, İstanbul, 1987, s.78.

⁶ Orhan Türkoğlan, “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Değişme Modelleri”, *I.Ü. Fakültesi Mecmuası*, XXIII, (1963), s.115-136.

⁷ Orhan Türkoğlan, “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII/3-4, 1962, s.140-163.

⁸ Karpat, a.g.e., dipnot. 24, s.102-103. Göçler köy toplumunun yaşamında bazı değişiklikler oluşturdu. Göçmenler muhacir arabası diye bilinen, dört tekerlekli, çelik takviyeli at arabalarını getirdiler. Bu arabalar, her çeşit yolda kullanılabilen iki tekerlekli kağı arabalarından farklı olarak daha iyi yollara ihtiyaç gösteriyordu. Orta Anadolu’ya gelen göçmenler, sıhhi şartlarla ekmek yapmayı ve bunu firmalarda pişirmeyi tanıttılar. Bu göçmenler, buğday ununu kullanıyorlar ve hamuru mayalanmaya bırakıyorlardı. Halbuki yerliler ekmeği önceden mayalandırmadan ocakta pişirirlerdi. Orta Anadolu’daki göçmenler, evlerini, oralarda adet olan düz lamalar yerine üç köşeli damlarla ve geniş pencerelerle yapmayı tercih ettiler. Bu cins evlerin inşasında kısmen hükümetin tavsiyesi de amil oldu. Diğer taraftan göçmenler, inek yerine, Anadolu iklimine uygun olduğu ve nekten daha çok işe yaradığı için manda kullanmaya başladılar. Doğu Anadolu’nun beş köyünde 15 yıl içinde neydana gelen değişimleri inceleyen Mümtaz Turhan, yeni ev tipinin, yeni inşaat metodlarının ve yeni bir tertip arzının kabul edilip kullanıldığını söylemektedir. Köylüler bu değişikliklerin kendilerine getireceği ekonomik kazanç nedeniyle bu yeni tarım metodlarını ve faaliyetlerini benimsediler. Turhan, a.g.e., s.89-110.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk devrimini ele alan çalışmalar arasında siyasi tarih çalışmalarının öncelikli olduğu gözlenmektedir. Daha çok siyasal sürece ağırlık veren bu çalışmaların yerini yeni yeni toplumun yapı ve gelişmeleri almaya başlamıştır. Türkiye'de milli devletin sancılı kuruluş süreci aynı zamanda büyük demografik değişiklikleri içermektedir. Türdeş ve homojen bir nüfus hem istenilen ve hem de dayatılan bir durum olmuştur. Nüfus politikaları, yeni Türk Devletinin ekonomik, siyasi, sosyal, politik amaçlarına dönük olarak, toplumsal dönüşüm sürecinde önemli rol oynamıştır.

Balkan savaşı ile başlayan I. Dünya Savaşı ile devam eden kaos yılları Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus üstü bakış açısını değiştirmiş, ulusalcılığı ön plana çıkarmıştır. I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, yerini ulusal olması beklenen devletlerin almasıyla tamamlanmıştır. Yeni kurulan ülkelerin daha türdeş bir toplum yapısına kavuşmaları genellikle savaşla, şiddetle ve bir ölçüde kendiliğinden gerçekleşirken, yapıyı değiştiren şiddetsiz bir istisna Türk-Yunan mübadelesi olmuştur. Lozan barış görüşmelerinde varılan uzlaşma Türk ve Yunan tarihi açısından olduğu kadar, dünya tarihi için de yeniliklerle doludur.

Lozan'da imzalanan "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokolü" uyarınca; Anadolu'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan da Anadolu'ya yönelik zorunlu göç bölge halklarının tarihinde derin izler bırakmıştır. Bu izler, ülke genelinde olduğu kadar, Mersin örneğinde de izlenebilmektedir. Mübadele Mersin'de izler bırakmış ve bölgenin demografik ve kültürel yapısını etkilemiştir.

Mübadele ile veya daha önce giden Rumların yerine Selanik, Kavala, Serez, Girit gibi yerleşimlerden gelenler Mersin'in ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısında ortaya çıkan boşluğun doldurulmasında etkili olmuştur.

Mersin, mübadele sürecinde Adana iskan bölgesinin dağıtım limanı olarak da görev üstlendiği için önemlidir. Çünkü Mersin limanı mübadele koşulları gereği hem mübadillerin varış yeri hem de Mersin, Niğde, Kayseri gibi yerleşim bölgelerindeki Ortodoks Rumların Yunanistan'a gönderildiği yerdir. Bu süreçte, Mersin'e gelen mübadillerin bir kısmı Mersin merkeze ve Tarsus kazasına, bir kısmı da onuncu iskan bölgesi kapsamında olan yerleşim alanlarına iskan edilmişlerdir.

Mübadele ile Mersin'e gönderilen on iki bine yakın hemen hemen hepsi yardıma muhtaç olan mübadillerin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak yerleştirilip üretici duruma getirilmeleri oldukça zor olmuştur. Rumlardan kalan terkedilmiş mallar felaketzedeler, diğer göçmen grupları, memurlar tarafından işgal edildiğinden mübadillerin yerleştirilmesi sırasında büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Mülkiyet eşdeğerliliklerinin belirli bir dengede tutulup korunması ve dağıtılması hiç de kolay olmamıştır.

Ancak, Yeni Türkiye'nin şekillenmesinde mübadiller, gerek tarım gerek diğer sektörlerde üretici duruma gelerek etkili olmuş ve ekonomiye katkı sağlamışlardır. Türkiye'ye gelen mübadiller; Yunanistan'a giden Rumlar gibi, edindikleri tarımsal becerilerini ve yöntemlerini Türkiye'ye aktarmışlardır. Kuşkusuz, her iki ülke için de ekonominin değişik sektörlerinde kayıplar yaşanmıştır. Aynı durumu Mersin ve çevresinde izlenebilmiştir. Öyle ki, yerli halk göçmenler sayesinde zeytinciliği öğrenmiş ve sebze üretimi de yaygınlaştırılmıştır. Yerli halk, o döneme değin hiç görmediği yeni yöntemleri ve tarım araç gerecini mübadiller aracılığıyla tanımış ve onlardan yararlanma yoluna gitmiştir.

Mübadiller giyim-kuşam ile yeme alışkanlıklarını da geldikleri topluma aktarmışlardır. Ne var ki, mübadillerin Yunanistan'dan birçok kültürel birikimi ve

ekonomik değerlerini Yunanistan'da bırakarak Türkiye'ye "kökünden kopartılmış" olarak ve eksilerek geldikleri de unutulmamalıdır.

Zorunlu göç, sadece mübadilin yerleştirildiği yerleşim biriminin sosyo-ekonomik dokusunu değiştirmekle kalmamış, bir mübadilin tanımladığı "*Köklü bir ağacı kökünden çekip meçhul bir yere fırlatmak gibi bir şey*"in etkilerini de ikinci ve daha sonraki kuşaklara aktarılmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak; araştırmamız 30 Ocak 1923 Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi ve Protokolü ile Mersin'e yerleştirilen "Mersin Mübadilleri"nin Mersin'in siyasi, toplumsal ve ekonomik dokusunu değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmanın, parçası bulunduğumuz kültüre bir tarih incelemesi yoluyla katılmayı da sağladığı düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu 272.00.0.11:

17.78.4 / 19.93.8 / 20.102.17 / 17.78.4 / 19.93.8 / 44.65.11 / 21.107.27 / 21.103.10 /
21.103.4 / 50.108.2 / 22.114.18 / 23.123.8 / 16.69.8

Fon Kodu 272.00.0.12:

40.41.8 / 40.41.10 / 41.48.23A / 41.48.23B / 41.48.23C / 41.44.28 / 76.28.17 / 76.31.14 /
76.31.21 / 47.87.9 / 58.158.14.A / 58.158.14.B / 58.158.14C / 58.158.14D / 58.158.14E /
58.158.14F / 41.46.14 / 72.2.3 / 42.54.30 / 46.81.6 / 44.65.11 / 47.89.21 / 47.88.31 /
49.99.16 / 47.87.9 / 49.00.8 / 43.62.2 / 47.87.9 / 5.58.158.4 / 50.106.9 / 52.117.28 /
57.47.18 / 57.150.4 / 61.175.12 / 84.31.4 / 46.81.19 / 53.124.35 / 53.124.35 / 50.108.2 /
21.103.4 / 62.179.17.

Fon Kodu: 272.00.0.13: 79.4.3 / 79.8.2.

Fon Kodu: 272.00.0.14:

76.32.1 / 76.31.4 / 76.31.26 / 76.28.31 / 76.31.14 / 76.31.21 / 76.28.23 / 76.28.24A /
76.28.24 B / 76.28.26 / 78.42.19 / 76.28.22 / 76.28.17.

Fon Kodu 30.18.1.1: 08.43.1 / 08.43.12.

Fon Kodu: 00.30 10: 123.873.18.

Fon Kodu: 30.10.0.0: 198.355.14.

Fon Kodu: 272.00.0.79: 72.2.10.

Fon Kodu: 272.00.0.65: 6.3.4.

II. Mersin Köy Hizmetleri Arşivi

Demirhisar Köyü Dosyası, Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası, 271-V-26-30.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30.

Demirhisar Köyü Dosyası, 1(13), 271-V-26-30.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: A-32.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: H-33.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: İ-43, 8/688.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: İ-482.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: M-19.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: 70-1749.

Demirhisar Köyü Dosyası, 2, 271-V-26-30, Dosya No: M-20.

Mersin Köy Hizmetleri Arşivi, Genelge, Çizelgeler ve Muhtelif Yazışmalar Dosyası, Göç Hareketlerini Gösterir Çizelge.

Mersin Vilayeti Tarsus Kazası'na İskan edilen Mübadillerle Ait Defter 15, No:1, Yıl:1340/1924.

Tarsus İlçesine Bağlı Tapular Dosyası, Göçmenlerle Mültecilere Verilen Gayr-ı Menkulleri Gösterir Cetvel, 271-V-26-30.

B. Resmi Yayınlar

1930 Yılı İstatistik Yıllığı.

Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllığı, Ankara, 1928.

DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973.

Düstur, III. Tertip, C.V, C.VI, CVII, C.VIII, C.XII, İstanbul, 1931, 1946, 1951, 1953, 1969.

İçel İl Yıllığı, 1973.

İşkân Tarihçesi: Anadolu Rumları ve Yunan Türkleri'nin Mübadelesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Lozan Sulh Muahadenamesi Mukavelenamesi 24 Temmuz 1339-1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti.

Muhacır ve Mültecilerin Tarz-ı İdare ve Sevkleri Hakkında Nizamname, Ankara, 1937.

Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azaların Hakem Kararları), Derleyen: Mehmet Esad Atuner, Damga Matbaası, 1937.

Resmi Gazete, S.576, 5 Mart 1927.

T.C. İskan Kanunları ve Mevzuatı, Köy Öğretmen Basımevi, Ankara, 1936.

TBMM Kavanin Mecmuası, D.II, İÇ.I. (11 Ağustos 1923-22 Nisan 1924), Ankara, 1924.

TBMM Kavanin Mecmuası, D.II, İÇ. 2, C.3, (1 Kasım 1924-22 Nisan 1925), Ankara, 1925.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, D. I-II, İÇ. I- II, C.I, III, IV, VII/I, IX, X, XIII, XVI, Ankara, 1961-1976.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri, 1925-1926/1926-1927/1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara

C. Süreli Yayınlar

I. Basın

A. Yerel Basın

Adana (Adana)

Mersin (Mersin)

Tarsus (Mersin)

Taşili (Silifke)

Türk Sözü (Tarsus)

Yeni Adana (Adana)

Yeni Mersin (Mersin)

B. Ulusal Basın

Cumhuriyet (İstanbul)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)

İkdam (İstanbul)

Tanin (İstanbul)

Vatan (İstanbul)

II .Dergiler

Ayın Tarihi, III, 1923.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, III-IV-V / 27-49, 1923-1925.

Türkiye İktisat Mecmuası, III/36, 26 TS 1339/1923.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, IXL/1, 1 TS 1923 ve 1925.

D. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Acar, İhsan, [2. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin, 8.09.2003.

Akdoğan, Naime, [2. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Demirhisar), 25.09.2002.

Arman, Hamiye, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin 27.02.2003.

Azaz, Fatma, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 22.04.2004.

Bozdoğan [Cadun], Semahat, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 27.02.2003.

Arseven, Mehmet, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 10.10.2002.

Arseven, Cahit, [2. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 10.10.2002.

- Baydar, Melek, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 16.11.2002.
- Bölükbaşı, Ali, [1. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Demirhisar), 25.08.2002.
- Bölükbaşı, Ayşe, [1. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Demirhisar), 25.08.2002.
- Demir, İsmail, [2. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Demirhisar), 25.09.2002.
- Doğruer, Haydar, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 17.10.2002.
- Doğruer, Saadet, [2. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 17.10.2002.
- Güngör [Boltaç], Hüsnüye, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin (Tarsus), 18.10.2002.
- Gülsayım, Fatma Biler, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin (Tarsus), 18.10.2002.
- Koraltan [Boltaç], Seniye, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin (Tarsus), 18.10.2002.
- Kara, Döndü, [1. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Tarsus), 26.03.2004.
- Oğuz, Osman, [1. Kuşak Selanik Mübadili], Mersin (Silifke), 09.05.2003.
- Tütüner, Necati, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 09.10.2002.
- Uçar, Ali, [2. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 28.04.2004.
- Çokuslu, Muhammer, [1. Kuşak Girit Mübadili], Mersin, 22.04.2004.

E. Kitaplar ve Makaleler

- Acar, Yalçın, (1991), *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Adıyeke, A. Nükhet, (2000), "Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv", *Toplumsal Tarih*, 13/76, ss.17-20.
- _____, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

- _____, (2001), *Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri:Cemaat-ı İslamiyeler 1913-1998*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi, Ankara.
- Adıyeyeke, Nuri, (2002), “Osmanlı Döneminde İçel’in Merkez Kaymaları, Etki Alanı Değişimleri ve Mersin Kenti’nin Doğuşu”, *19. yy. ’da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, ss.81-85.
- Ağanoğlu, Yıldırım, (2001), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Tarihi: Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul.*
- Akgün, Seçil, (1986), “Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss. 241-277.
- Akçiçek, Eren, (1994), “Girit Türkleri’nin Mutfağı, Yedikleri Otların Beslenme ve Sağlık Yönünden değerlendirilmesi”, *Standart*, Şubat, ss.21-28.
- Anzerlioğlu, Yonca, (2003), *Karamanlı Ortodos Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Akşin, Sina, (1991), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I, 1918-1919, İstanbul.
- _____,(1986), “Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”, *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*,

- A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss.174-185.
- Arı, Kemal, (1999), “Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları”, *Toplumsal Tarih*, S.18, Ağustos, ss.12-18.
- _____, (1995), *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____,(1991), “Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye’de Mübadele, İmar ve İskan İşleri ve Mustafa Necati”, *Mustafa Necati Sempozyumu (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991)*, Ankara, 1991, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, ss.44-57.
- _____, (1991), “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri: 1923-1924”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1, ss.13-46.
- _____,(1989), “Yunan İşgali’nden Sonra İzmir’de Emval-i Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15, Temmuz, ss.691-706.
- Arıkan, Zeki, (1992), “Milli Mücadele’nin Bir Öncüsü Mustafa Necati”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/2, ss.51-85.
- Armaoğlu, Fahir, (1983), *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Tisa Matbaası.
- Artan, Gündüz, (1999), “Giritlilerin Mersin’e İlk Muhacereti”, *İçel Sanat Kulübü Bülteni*, s. 5.
- Aruoba, Çelik, (1982), “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*,

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,
Ankara, ss.79-88.

Avcıoğlu, Doğan, (1968), *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün- Yarın*, Bilgi Yayıncılık,
Ankara.

Babuş, Fikret, (2001), *1938 Yılına Kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde Yerleştirme Yasaları*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001.

Baran, Tülay, (1991), "Balkan Harbi'nden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* I/1, ss.201-220.

Barkan, Ömer Lütfü,(1948-1949), "Türkiye'de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim -Temmuz C.10, No.1-4, ss.204-223.

Bir Dünya Kenti Mersin, (2001), Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin.

Black, Alexander, (1961), *Mesken İhtiyacının Tahmini*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Bozkurt, İbrahim, (2002), "Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Sonları İle XX. Yüzyılın Başlarında Mersin'in Demografik, Etnik ve Dinsel Yapısı", *19. yy.'da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, ss.29-33.

Cemil, M., (1933), *Lozan İkinci Kitap*, İstanbul.

Cuinet, Vital, (1892), *La Turqui d'Asie, Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnéede Chaque Province De l'Asie Mineure*, 2 Cilt, Paris.

- Çanlı, Mehmet, (1994), “Mübadele Dosyası Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi I”, *Tarih ve Toplum*, Eylül, S.129, ss.182-189.
- Çapa, Mesut, (1994), “Mübadele Dosyası Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, *Tarih ve Toplum*, Ekim, S.130, ss.243-251.
- _____, (1988), “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, Yıl:1, S.2, Kasım, ss.241-255.
- _____, (1990), “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı”, *Atatürk Yolu*, C.2, S.5, Mayıs, ss.49-84.
- _____, (1991), “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yay.; Kastamonu 9-11 Mayıs, ss.58-70.
- Çavdar, Tevfik, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, ss.1552-1555.
- Çukurova, Bülent, (1987), “1919’da Yunanistan’ın İzmir’i İşgal Kararı ve Yunan Ordusunun Anadolu’da Yenilgisinin Sebepleri,” *Türk Kültürü Dergisi*, C.25, Aralık, S.296, Ankara, ss.38-45.
- _____, (1992), “İşgal Öncesi İzmir”, *Türk Kültürü*, Ağustos, XXX/32, ss.459-465.
- Demirel, Yücel, (1994), “Mübadele Dosyası Garbi Trakya’dan Gamlı İzler”, *Tarih ve Toplum*, Haziran, S.126, ss.376-379.
- Develi, Hayati Şinasi, (1991), *Dünden Bugüne Mersin*, Yorum Basın, Mersin.
- Dündar, Fuat, (2000), “Balkan Savaşları Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, *Toplumsal Tarih*, Ekim, ss.52-54.

- Ercan, Yavuz, (1986), “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay, Ankara, ss.195-205.
- Eren, Ahmet Cevat, (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- Erim, Nihat, (1944), “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, s.62-72.
- Evliya Çelebi Seyhatnamesi*, (1935), Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, İstanbul.
- Gallant, Thomas, (2001) *Modern Greece*, Arnold Press, London.
- Geray, Cevat, (1970), “Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.3, S.4, Aralık, TODAİE, Ankara, ss.8-36.
- _____, (1962), *Türkiye'de Göç ve Göçmenler Meselesi-Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- Gökaçtı, Mehmet Ali, (2001), *Geographika:Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, (2003), *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güneş, Şükran, “Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, 1923-1934, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl 1919-1946*, Dışişleri

Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlaması Müdürlüğü
Yayını, ss.178-182.

Gürkan, Ülker, (1969), *Sosyal Değişmeler, Abadan'a Armağan*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 280, Sevinç Matbaası.

Gürün, Kamuran, (1984), "Türk-Yunan İlişkileri ve Lozan Barış Antlaşması" *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, ss.15-43.

Gürel, Şükrü Sina, (1993), *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayınları, Ankara.

Hatipoğlu, Murat, (1995), *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Hirschon, Renee, (2000), *Mübadele Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

İpek, Nedim, (2002), *Samsun ve Mübadele*, TTK Yayınları, Ankara.

İskân Tarihçesi: Anadolu Rumları ve Yunan Türkleri'nin Mübadelesi, (1932), İstanbul: Hamit Matbaası.

Kaplanoğlu, Raif, (1999), *Bursa'da Mübadele, (1923-1930) Yunanistan Göçmenleri*, İstanbul.

Karal, E. Ziya, (1983), *Osmanlı Tarihi*, C.V., 4. Baskı, TTK yayınları, Ankara.

Karpat, Kemal, (1996), *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller*, Alfa Yayınları, İstanbul.

- Kaya, Ali Özcan, (1961), *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kayam, Cevahir, (1993), “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanununun TBMM’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (27), Ankara, Temmuz-Kasım, s.581-607.
- Kazgan, Gülten, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1556-1562.
- _____, (1999), *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kepenek, Yakup, (1983), *Türkiye Ekonomisi*, ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No:46, Ankara.
- Keyder, Çağlar, (1989), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1295.
- _____, (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Kınal, Füzuzan, (1991), *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Korum, Uğur, (1982), “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve*

Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, ss. 63-78.

Kökdemir, Naci, (1932), *Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Klavuzu*, Ankara.

Kurat, Yuluğ Tekin, (1986), "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss.407-424.

Kurmuş, Orhan, (1974), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul.

Kümbetoğlu, Belkıs, (1997), *Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yayına Hazırlayan: Kemali Saybaşı-Gencer Özcan, İstanbul.

Ladas, Stephan, (1932), *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York.

Lewis, Bernard, (2000), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, T.I., C.I, K.I, (2002), Yayına Hazırlayan Seha Meray, YKY, İstanbul.

McCarthy, Justin, (1983), *Muslims and Minorities, The Population of Otoman Anatolia and the End of the Empire*, New York University Press, New York and London.

_____, (1998), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

_____,(1998), *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Mersin Evleri, (1995), Yayına Hazırlayan: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Metallinos, Georgios D., (1989), *Turkokratia*, Akritas Yayınları, Atina.

Millas, Herkül, (1999), *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____(Der.), (2002), *Göç Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı [1919-1923]*, Çev. Damla Demirözü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mutlu, Fikri, (1940), "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu", *İçel Halkevi Dergisi*, S.31., s.2-3.

Oran, Baskın, (1986), *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.

Ortaylı, İlber, (1986), "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu," *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss.162-171.

Ostrogorsky, Georg, (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz, (1971), *1923 Türk İktisat Kongresi*, Ankara.

Öke, Mim Kemal, (1984), *The Lausanne Conference (1912-1923): Themes And Sorces In The Archives Of Great Britain, Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, ss.69-98.

- Öksüz, Hikmet, (1997), "Lozan'da Azınlıklar Meselesi", *Türk Yurdu*, C.17, S.122, Ekim, s.87-90.
- Önder, Selahattin, (1990), *Balkan Devletleriyle Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Özcan, Ali, (1961), *Cumhuriyet Devrinde Mesken Sorunu*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara.
- Özkaya, Yücel, (1986), "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancıları ve Avrupalıların İsyancı Karşısındaki Tutumları, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss.114-130.
- Özsoy, İskender, (2003), *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özşen, Tayfur, (1996), *Bulmaç Mevzuat Klavuzu (23 Nisan 1920-23 Nisan 1996)*, Tapu Kadastro Vakfı Matbaacılık Yayıncılık, Ankara.
- Pentzopolus, Dimitri, (1962), *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris.
- Ramsay, W. M., (1961), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Sar, Cem -Mehmet Gönlübol, (1987), *Atatürk ve Türkiye'sinin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara.
- _____, (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

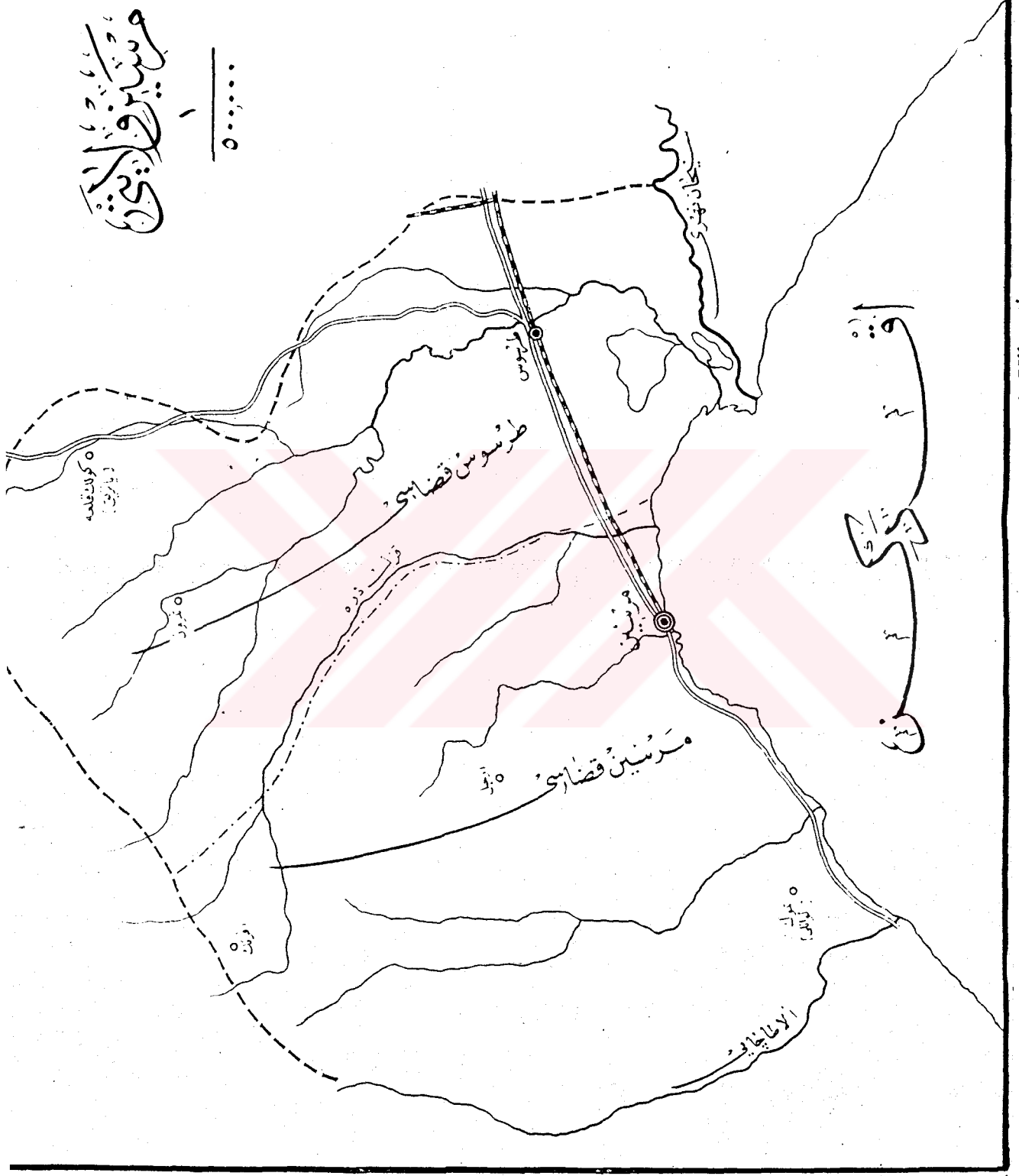
- Sarç, Ömer Cemil, (1983), *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İçinde, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarınay, Yusuf, (2000), "Türk- Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", *Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, s.667-681.
- Somel, Akşin, (1997), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Der. N. Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.81-84.
- Sonyel, Salahi, (1998), "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" *Bellekten*, Cilt: LXII, Nisan, Sayı: 233, TTK. Yayınları, Ankara, ss. 107-120.
- _____, (1987), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.2, Ankara.
- Soysal, İsmail, (2000), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara, TTK Yayınları.
- Tahmisci-zade Mehmed Macid, (1977), *Girit Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Tansel, Selahattin, (1991), *Mondorostan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul.
- Tarım Orman ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi ve İskan Daire Başkanlığı Seminer Notu*, (1991), Ankara.
- Tekeli, İlhan, (1990), "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S.50, ss.49-71.

- Tesal, Ömer Dürri, (1988), “Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek:Azınlıkların Mübadelesi”, *Tarih ve Toplum*, IX/53, Mayıs, ss.302-308.
- Turan, Şerafettin, (1986), “Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, ss.35-53.
- Turhan, Mümtaz, (1987), *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, No.16, İstanbul.
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922-1923)*, (1973),T.C Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan, (1962), “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII/3-4, ss.140-163.
- _____, (1963), “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Değişme Modelleri”, *İ.Ü. Fakültesi Mecmuası*, XXIII, s.115-136.
- Uçarol, Rıfat, (1985), *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Uğur, Sait, (1944), *İçel Tarihi*, C.I, Yeni Mersin Yay., Mersin.
- Umar, Bilge, (1984) *Türkiye Halkının ilkçağ tarihi II*, Sergi yay., İzmir.
- Yalçın, Kemal, (1988), *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Osman vd., (1995), *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu’da Yunan Mezalimi* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi İdare Başkanlığı.

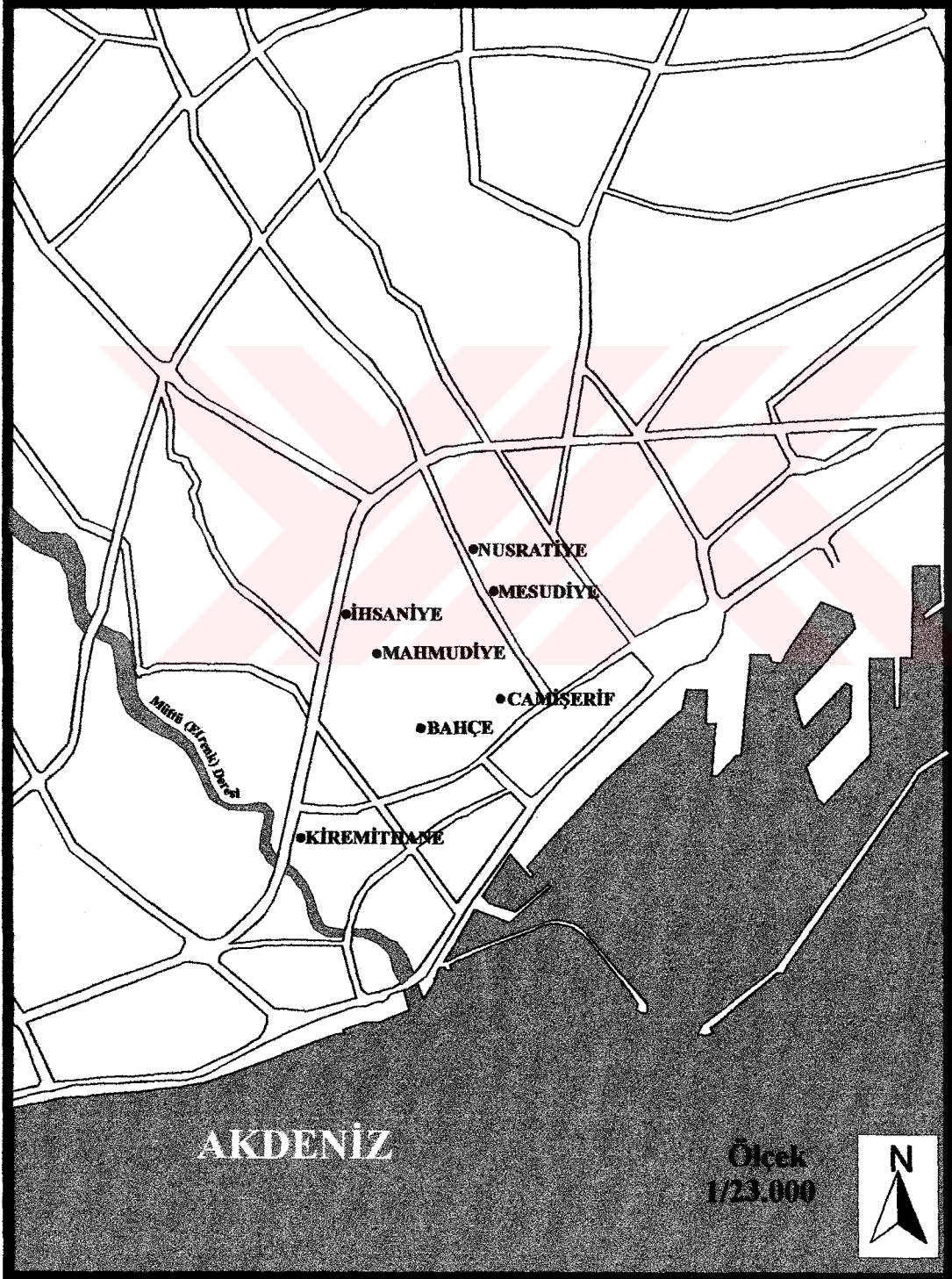
- Yılmaz, Türel, (1999), “Türkiye-Yunanistan Arasındaki Mübadele Sorunu ve Batı Trakya Türklerinin Azınlık Haklarını Koruyan Antlaşmalar (Lozan Barış Antlaşması ve Sonrası)”, *Askeri Tarih Bülteni*, S.46, ss.17-28.
- Yorulmaz, Şerife, (2002), “Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti Olarak Gelişen Mersin’de Yabancı Tüccarın Rolü ve Mersin’de Levanten Kültürü (19. Yüzyıl)”, *19. yy. 'da Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin, s.2-14.
- _____, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Rolü (1830-1918)”, *Mersin Monografisi*, YPK, Yay., İstanbul.
- Yurtseven, Refik, (1976), “Osmanlı İmparatorluğunda Yunan Ayaklanması (1821-1829)”, Eylül, *Askeri Tarih Dergisi*, Sayı: 2, yıl: 1, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, ss. 31-46.

مسنين قضاية

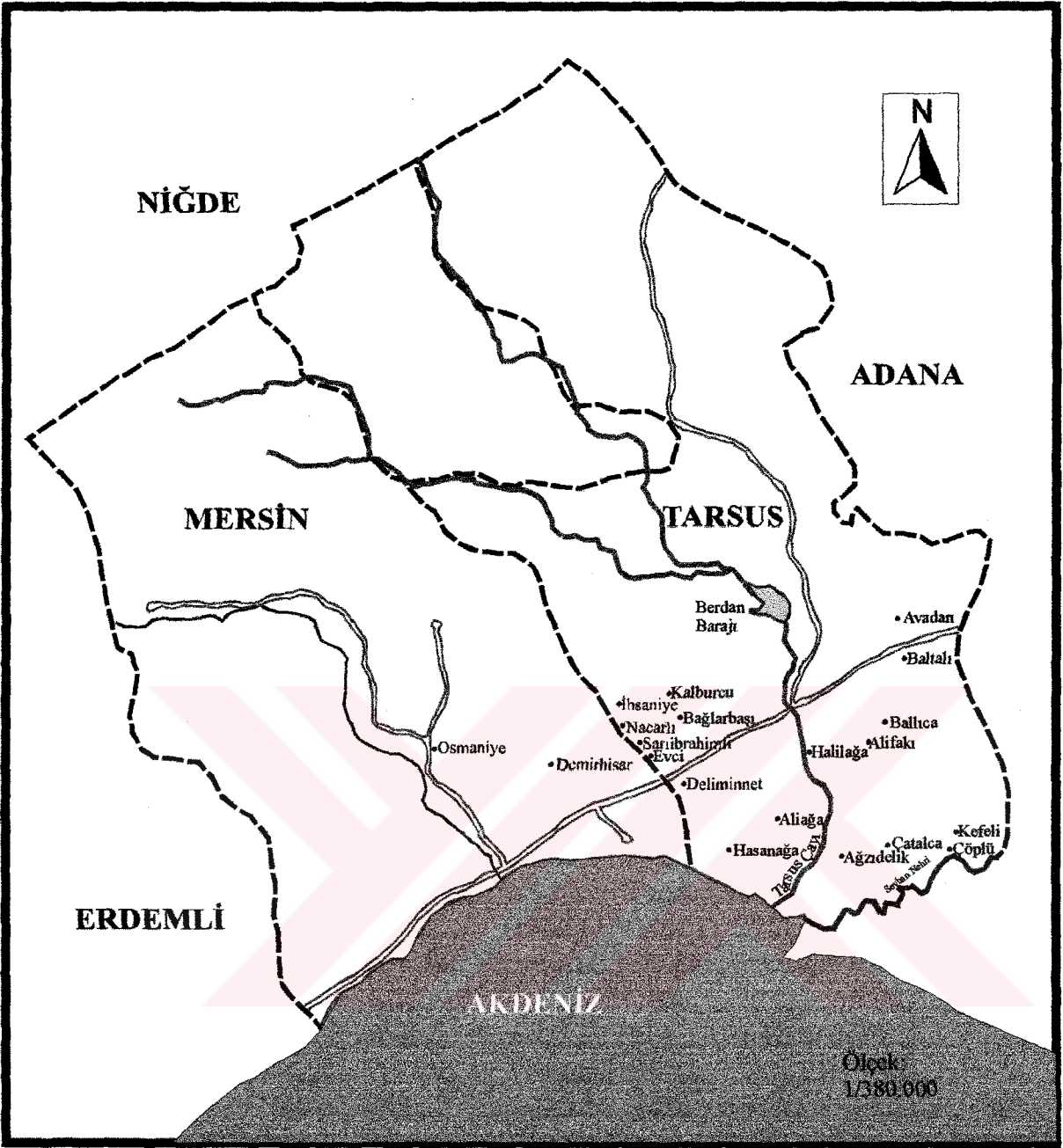
٥٠٠٠٠
١

EK 1-a 1925-1926 Yıllarında Mersin Vilayeti
TCDS 1925-1926. Matbuat Müdürlüğü-i Umumiyesi, Ankara 1926.)

EK 1-b Mersin Merkezde Mübadillerin Yerleştirildiği Mahalleler

EK 1-c Mersin ve Tarsus'ta Mübadillerin Yerleştirildiği Köyler

EK 2-Fotoğraflar (Mersin ve Mübadiller) 1-13

Mersine. Vue de port

Fotoğraf 1: Eski Mersin'den Görünüş
(Hayri Ergün Arşivi)

Fotoğraf 2: Mübadelede Gümrük İskelesi
(Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Arşivi)

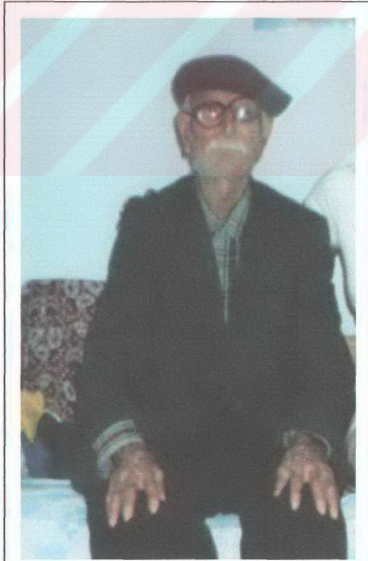
Fotoğraf 3: Selanik Mübadili Ali BÖLÜKBAŞI

Fotoğraf 4: Selanik Mübadili Ayşe BÖLÜKBAŞI

Fotoğraf 5: Selanik Mübadili Naime AKDOĞAN ve Torunu Fahriye EMGİLİ

Fotoğraf 6 : Selanik Mübadili Osman OĞUZ

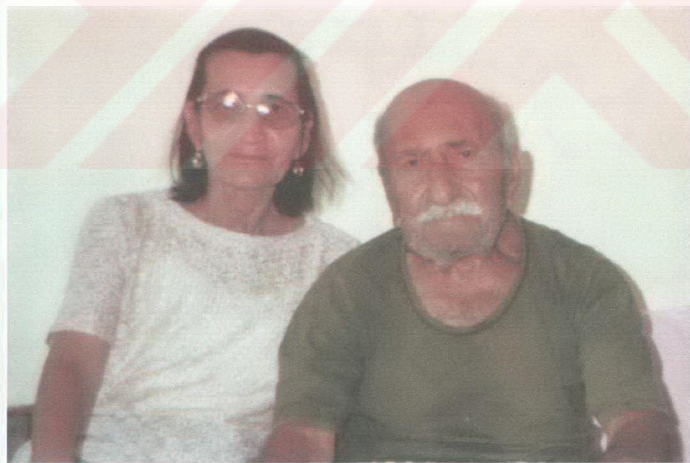
Fotoğraf 7: Necati TÜTÜNER

Fotoğraf 8: Melek BAYDAR

Fotoğraf 9 : Girit Mübadili Mehmet ARSEVEN ve Oğlu Cahit ARSEVEN

Fotoğraf 10: Girit Mübadili Haydar DOĞRUER VE Kızı Saadet DOĞRUER

Fotoğraf 11: Girit Mübadili Muharrem ÇOKUSLU ve Eşi Zeynep ÇOKUSLU

Fotoğraf 12: Girit Mübadili Fatma AZAZ

Fotoğraf 13 : Mübadillere Verilen İki Katlı Evlerden Biri

EK 3-a : Mütbedil Hütüriyet Cüzdamı

EK 3-b : Mübadil Hüviyet Cüzdanı
 M.K.H.A., D.H.K.D., 1(13), 272-V-30

نومبر ۱

قید آرٹھی
قید ڈسپوزی
18221
9, AVR. 1924

اخطار

£ 4. 4/11

اصحاب مراجعتك باكلش ويا ميله لى . انا تاه اعطا اتمام ي و توكس
حالك كندى ضرورى موجب اوله جنى اخطار اولنور

تصفه طلبنامه سى

ردده واضع الامضان سا ۳۰ قانونانى سته ۲۹۲۳ تاريخلى مبادله مقاله نامه سى موجبجه ۴۰۱۰۰ ارشاه اولنان اموزال منقوله وغير منقوله .
مختلط مبادله قوميسيونى معرفتيله مناقه موافق صورتده تصد به ايلسنى رجا ايدرم .

مستند عينك هوى

[۱]

ام و پدرينك اسمى		تاسييه	
ملكى	لواسى	سروز	
	قضاسى	قورده	
	شهرى		
ليوم سا كن بولوندينى محل	قره سى	باله	
	لواسى		
	قضاسى		
	شهرى		
	قره سى		

تاسييه

COMMISSION MIXTE
LE JOURN LE
KOUANGHES POPULAIRES
DEBATS ET D'OPINION
P. 1 & 2 MIÈRE
1924

۱۸ تشرین او. ۱۹۱۲ قاپلان محمد نیرکی ایتمیش اولان اولاک

زیر و راجع الامتدانی
 دهمیم
 القیدی بلاده پاشامس، طلب ایملین کسبیه سالاتی
 ایچون عتقلداریال نومبیر نکر و دهمیم تیزلر حدر قالدیندا، همی خصوسر دهمیم سالاتیت سالی کو کول ایلم.

ادوس :
 عمل تنظیم
 ایشارایمیر

بلاده موسوع ایشارایمیر ک
 وای اولدینی تمشیق ایلمیز.

ایشارایمیر
 ایشارایمیر

ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

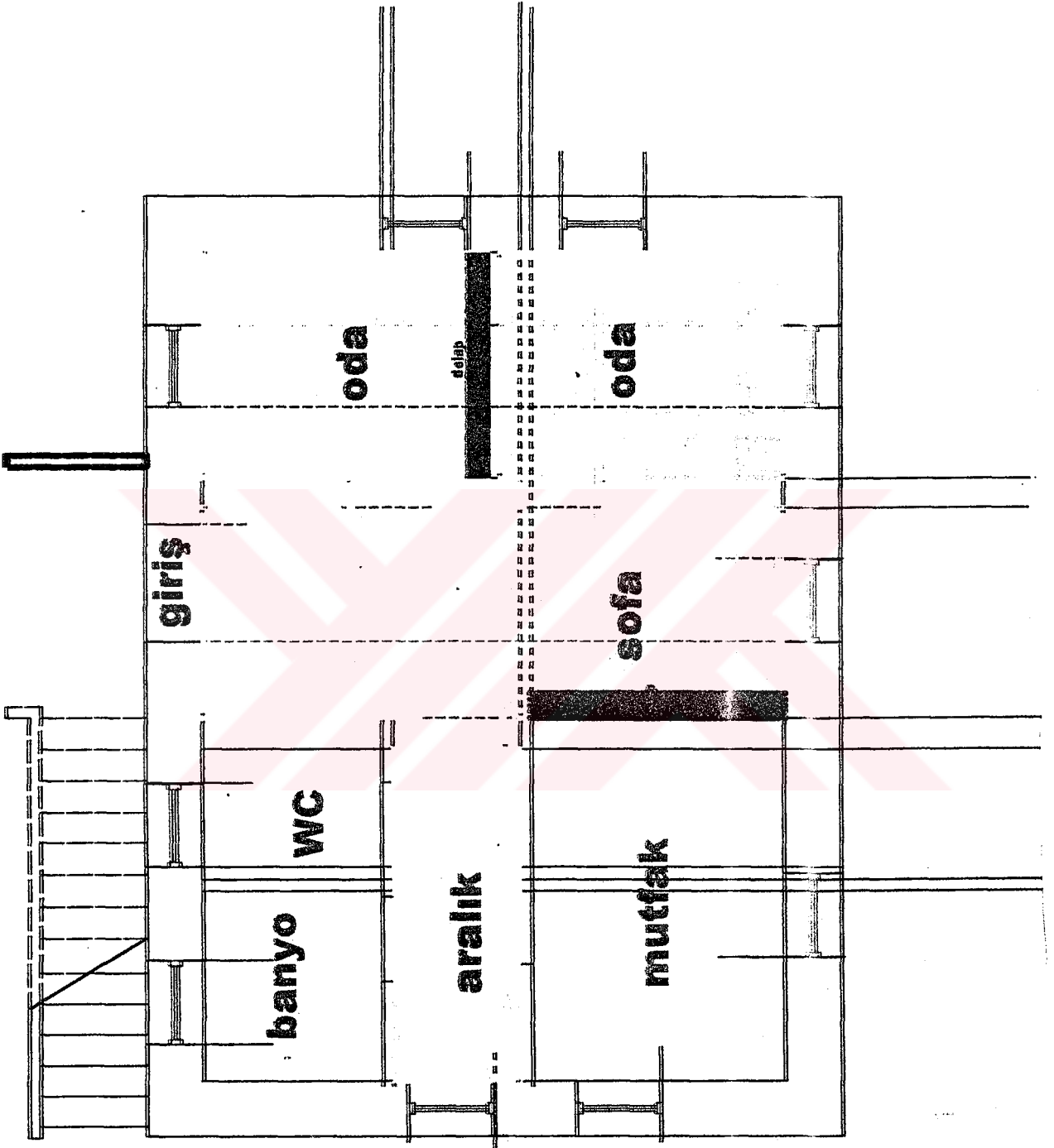
ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

عمل تنظیم ایشارایمیر
 ۱۹۱۲
 ۱۵

ایتمیش قالدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 ایمل اولدین ایمل و سالی سالی اولدین ایمل
 کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه کسبیه

EK 5 Mübadil Köyü: Demirhisar Ev Planı

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

Voyage payé

Έκδοση υπ' αριθ. 1

Αριθ. Πρωτοκόλλου 03.2350
Ημερομηνία 02/01/1924

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συνιστάται εις τόν αιτούντα να μη λάβη δηλοσύντα διακριτική ή υπεριστολική, διότι ταύτα θα είναι επιβλαβείς διά τὰ συμφέροντά του.

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

Ο υποφαινόμενος παρκαλώ την Μικτήν Επιτροπήν να με επιβεβαιώσῃ ἐν τῇ ἀποφασίᾳ μου ὅτι κατέχω τῆς κινήτου καθορισμένης ἀκινήτου καί κινήτου περιουσίας μου συμφωνήσασθαι ἐν τῇ 30^ῃ Ἰανουαρίου 1923 Ἑλληνοτουρκικῇ Σύμβουσιον περί ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

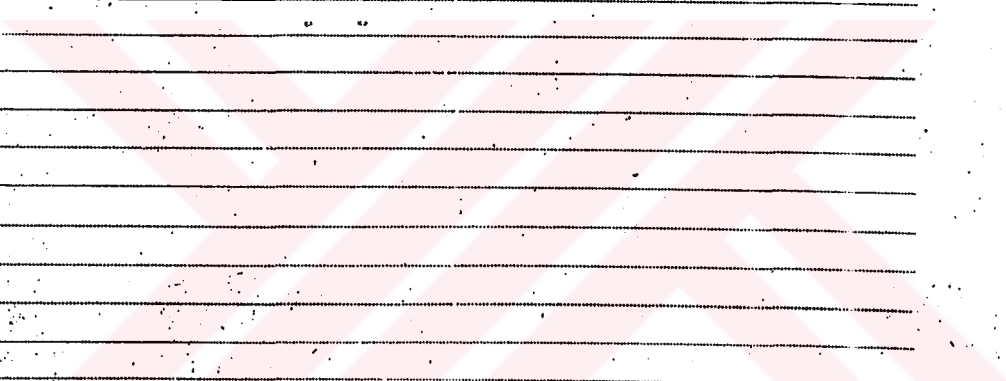
I. ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

- 1.) Ὄνοματεπώνυμον Abraham Nefisehki
- 2.) Τόπος καταγωγῆς (Πόλις ἢ χωριόν) Μακρὰ Κομίνη
Καζῆς Μουζαφφάτ Τζαμά
Σαντζάκι Κεζιφιστά
- 3.) Σημερινή κατοικία (ὁδός, συνοικία, πόλις, ἢ χωριόν, ὑποδιόρισις ἢ καζῆς, γομεός ἢ σαντζάκι) Κεζιφιστά
- 4.) Ἐπάγγελμα ...

ΣΤΕΡΗΣΙΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΕΚ ΚΑΤΑΣΧΕΘΕΙΣΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Ο αιτών πότε άπώλεσε την νομήν της εις τους προηγούμενους πίνακας άναφερομένης περιουσίας; Ποιον τό έτήσιον εισόδημα του όποίου έστερήθη; Ποιον ήτο τό έτήσιον εισόδημα των έν τή πίνακι Α άναφερομένων κτημάτων του κατά τά έτη 1909—1914;

حکومتی عدالت فتنہ سے صادر ہونے والے تمام اہم بیوروں سے اپنے اپنے طریقوں سے تحقیق کر کے معلوم کیا گیا ہے کہ اس شخص نے اپنی جائیداد کو کسی اور شخص کے نام پر منتقل نہیں کیا ہے اور نہ ہی اس نے کسی اور شخص کو اپنی جائیداد کے بارے میں کوئی اطلاع دی ہے۔

Port d'entrée

دخول لمبانی

Arrivée avant le

تاریخ نیدن اول مواصات

Numéro

16429

علی حسن

نومرو ۹۹۹۹

Hommes

Ismail Hassan

ارکک

Femmes

1

قادین

Enfants

1

چوجق

EMBARQUE

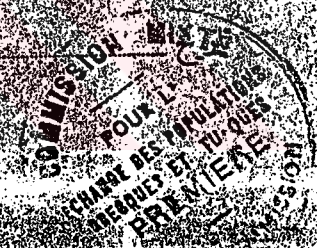
Total des personnes

trois

یکون نفوس

Date

28 AVR 1924

Y. G. ...

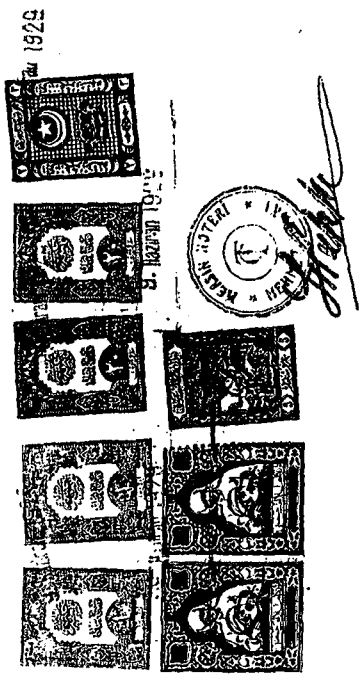
ایبیر انور نیباجت

1126/6/21 tarih ve 18973 numarası ve sırası
mubadilinin 7. maddesinde yazılı şekilde namuslu
muhtarlar tarafından yazılmasına kafa
ket idariy

Kefel Kefel Kefel Kefel
Ormançı m. Ömer Hasan oğlu Kefel Kefel
oğlu Hasan İsmail oğlu İsmail
İsmail
Ahmed oğlu Hasan

Paşazade Kefalot
mülkiyet ve emlak
Ormançı m. Ömer Hasan ve İsmail İsmail
ve İsmail ve diğer Hasan
Ahmed Ormançı m. İsmail oğlu İsmail
" " Sefer " Ahmed

19 6 527
Bu belge yasa girmiş doküman
Tarih: İsmail ve diğer Hasan
İsmail ve diğer Hasan İsmail ve diğer Hasan

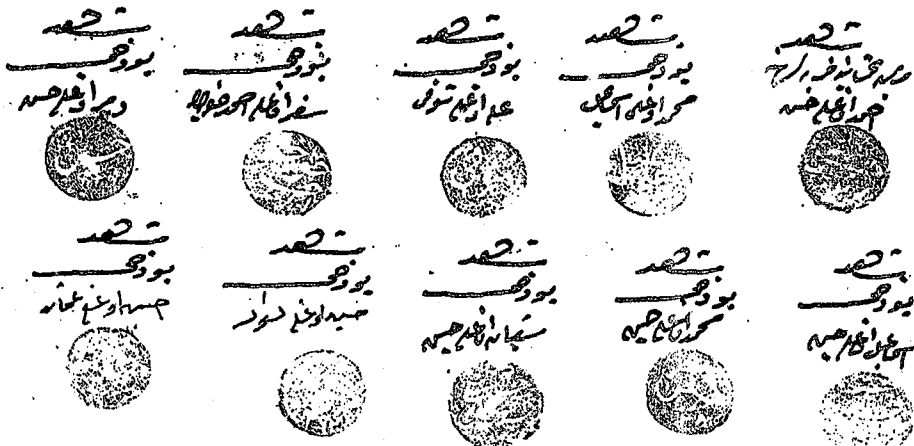

قیمتی طابو لره عامه تقدیر بر قیمت بمراد تمامه سی

بنا سرك		املاك		قیمتی
تاریخی	نومبروسی	موتهد	جنسی	اسم برآ...
۱۹۰۰	۱۸۰۰	پایگاه شماره ۱۰۰	شماره	۵۰
		خانه و سرداب	بجی	۵۰
		سور	بجی	۱۰
		ارمود جود	نرله	۷۰
		"	نرله	۸۰
		"	نرله	۴۰
		"	نرله	۴۰
		"	نرله	۴۰
جمعاً				۳۰۰

قیمتی بمراد تمامه سی ناحیه سی قریه ویا محله سی بادل اهالیستدن اولان همه اوغلی ایقان

تویض املاك ایچون اراز ایلدیکی طابو سند استنده حرر املاك و آراضینک معادل و معانی اولان املاك 328 - سنه سنده حازر اولدقنری قیمنلره کوره تقدیر و تخمین اولونان بروجبه بالا لیرادن عبارت قیمتک مرافق حقیقت اولدغنی ویرانستانده ترک ایلدیکی کونه قدر مومی الیهک عهده تصرفنده بولندغنی مبین اشبو علم و خبر من بالتظیم اعطا قانندی.

Sıra No.	Adı ve lakabı	Geldiklerinin deki nüfus		İskan edildik leri mahal	Sancağı	Kazası	Köyü	Mesneatı	Geldiği Tarih	İskan O- Aldığı Tarih
		Er.	Ka. Y.							
126	İbrahim Abdullah	2	3	Mersin Üsmani ye Mahallesi	Seroz	Demirhisar	Palmaş	reçper	4/6/340	10/6/340

Mülazahat:

Endisi 54, Validesi Hacer 56 ve hemşiresi Zehra 13 yaşında-
dadır.

Ziyaret civarında malûmîhudut Abraham Aslıandan metruk 20 dö-
nümünün tamamı Osmaniyede hacıyuvandan metruk 5 dönüm bahçe

Kayıda uygundur. 3/12/949

EK 12 Mübadillere Ait Sicil Defteri Kayıt Örneği
(D.H.K.D., 1(13), 271-V-26-30)

İskân Kayıt Örneği

Mübâdil müstecirin adı	İskân Ka- vit No.	Nüfusları			İskân edildiği Yuvanaki Çiftli
		Erkek	Kadın	Yekûn	
Hüseyin Ali Haskâ	488	3	3	6	

Geldiği yer:		Köyü	San'atı	Geldiği tarih	İskân edildiği 10/6/340
Sancağı	Kazası				
Siroz	Demirhisar	Palmis	Rençber	4/6/340	

Mülâhazası:

Efradı ailesi

Kendisi 55, haremî Hatice 35, oğlu Hasan 10, diğeri Ali 3, kerimesi Ayşe 5, diğeri Fatma 8 yaşındadırlar.

Büyük Küçük

2 4

İskânca tahsis edilen tasıtsız malları

2 dönüm malumülhucûd kızılıyârda bahçe yeri; 12 dönüm şarkan Şuayip, Garben Hüseyin Mehmet Onbaşı, cenuben Abdurrahman Ahmet, şimalen Ali Ahmet Pehlivan; 24 dönüm şarkan garben hark, cenuben Hüseyin Ömer, şimalen Mehmet Onbaşı; 12 dönüm şarkan Musli, şimalen Çağrı Mehmet, - garben Mehmet Onbaşı, cenuben Davut Osman.

Defteri verildi.

Kayda uygundur. 11/9/950
Ziraat Müdürü
İsmet Elgin

M. E.

E. E.

9-9-950 Yarıklı Dilekçemle istediğim istem bozdu
(60) Kuruzlukla pulca ferditli istem aldum.

Demirhisar b. dan
Ayşe Demirkıran
11-9-950

Muvakkat tasarruf vesikası

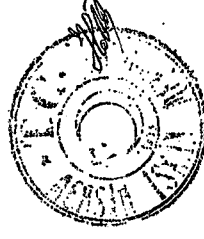
TESLİM EDİLEN EMVALIN				Mübadiilin saft istihkakı	Mülâhazat
Kıymeti	Cinci	Miktarı	H U D U D U		
48	trans	1 adet		İzmiriye - Var	
16 640	halka	27 domuz		maraslı çemeni v. t. l. r. d. r.	
				İzmiriye - Var	

Deniz kıyısı... mübadiillerinden... Lira istihkakına mukabil yokarda gösterilen... Lira kıymetindeki emvali gayri menkulen tefviz komisyonunun 17/15/1932 tarih ve 289 numaralı kararı mucibince namuna tefvizi icra kalmıştır. Tapu senedi ita edilmel üzere işbu vesika verildi

26/15/1930

Vali

İskân Memuru

Tefviz karar örneği

Karar M. Enası

Osmanlıhisar mübadillerinden Abdullâh oğlu İbrahîm
 no 220 numaralı dosya tetkik edildi. istihkakı safi
 olan 131 liraya mukabil Osmaniyede haciyuvandan
 metruk hanenin 27 lira ve yine aynı runda metruk 3
 dönüm bahcenin 2 iki dönümü 16 lira ve bahçe mahalle-
 bünde Arslan oğlu Abrahamdan metruk 25 dönüm tarlanın
 tarlanı 138 lira ve işgalinde bulunan 14 dönüm tarla-
 nın 20 lira ki ceman 4 kalem emvalgayri mergulenin
 201 lira kıymetle tefvizine ve mütebaki 20 liranın
 da borçlanmasına 17/5/930 tarihinde karar verildi.
 Komisyon R. Defterdar Tapu M. Islâm M.
 Vali

Aslına uygundur. 3/12/949

İskân olunan Eshasa verilen emvali gayrimenkule
ait vesikadır.

İskân Defteri NO.: 382

Sıra NO.: 73

Cinsi: Ev

Kiymati: 625 liradır.

Hududu: İskânca ilk tesbit:

Doğusu: Kaba Sakal. Batısı : Yol. Kuzey ve günevi: Lutfi
rızkalla.

Kadestro Tesbiti:

İ5 parsel Nümaralı Fatma Mezden evi. Batısı İ63 nümara
lı Sokak; Kuzeyi 5 parsel Nümaralı Arif Şadık evi. Güne
yi: 3 parsel Nümaralı cevât Türk yılmazevi .

Mahmudiye Mahallesiinde İ63 üncü Sokakta Hiri-tiyan Köylü
istavriden Hazineye metruk ve yeri Valide Sultan vakfı olan
ve Kadestroca 209 ada ve 4 parsel nümarası altında tesbit ol-
unan 6 nümaraalı Gargir ev Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının
nın İ3/4/945 gün ve İskân Umum Müdürlüğü B.2.İ0İ754/40 sayılı
emirleri mucibince 25/5/930 gün ve 299 sayılı tevfiiz Komisyonu
kararı ve İ77İ Nümaralı kanunun Dördüncü maddesi hükmüne müste
niden adı İskânları karşılığı olarak Girit Mübadillerinden -
Ramazan Oğlu 3İ0 doğumlu İsmail Ceyran ve karısı 3İ2 doğumlu
Sıddıkka ve kızı 338 doğumlu Fatma adlarına meccanen tahsis -
ve temlik olunmuştur. 25İ0 sayılı Ka.30 uncu maddesinde yazılı
tasarruf yasağını kaydi ve tescili lâzımdır.

İçel Vilâyetinin Mersin Kazasının Mahmudiye Mahallesiine
iskân olunan Giritli İsmail ve Efradiailisi uhdesine İ77İ N6.
lu tarihli kanune tevfiikan tahsis edilig işbu karyeyey ait
tevzi defterinin 382 nümaraalı sahifesinde muharrer olduğu vec
hile balaya naklolunan bir kalem eve ait emvali gayrimenkule
nin usulen senediresmiye rabtına deyin işbu vesika iyta kalın
dı. 27/6/945 İskân M. Emin Alper. Mahallin en büyük

Resmî Mühür

Mülkiye memuru

Ş. Erten

Aslına uygundur. 27/6/945